

Een ongeregeld zootje

H.J. Schoo

Editie Arendo Joustra

bron

H.J. Schoo, *Een ongeregeld zootje* (ed. Arendo Joustra). Elsevier, Amsterdam 2009

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/scho299onge01_01/colofon.php

© 2014 dbnl / erven H.J. Schoo / Arendo Joustra

 i.s.m. 

Voorwoord

Drie maanden voor zijn dood - maar dat wisten we toen nog niet - suggereerde ik H.J. Schoo om zijn stukken over journalistiek te bundelen. Dat leek me handig, want hij publiceerde in nogal uiteenlopende uitgaven. Het leek me ook interessant, want Schoo dacht over veel onderwerpen, inclusief de pers, anders dan wat gangbaar is.

Toen ik het hem voorstelde, had ik net zijn bijdrage gelezen in *Zuiver op de graat*, een boek over de integriteit in Nederland, samengesteld door Frans Kok en Tom van der Maas. Het was een lang maar uitstekend essay, waarin veel van zijn gedachten over de media samenkwamen. De titel van zijn bijdrage, 'Een ongeregeld zootje', is dan ook een logische keuze voor de titel van dit boek, dat uiteraard deze beschouwing bevat.

Natuurlijk zal ik destijds niet de enige zijn geweest die Schoo een bundel met mediastukken heeft voorgesteld. Maar hij reageerde enthousiast op mijn suggestie, maakte een opzetje en sprak erover met zijn uitgever Mai Spijkers van Prometheus/Bert Bakker.

Het bleef helaas bij deze opzet. Zijn gezondheid speelde hem weer parten. 'Er is altijd wat en zelden iets goeds,' berichtte hij in een van zijn laatste e-mails. Na 'tien goede jaren' begonnen de infarcten hem in te halen, schreef hij. Het boek kwam er niet.

In 2008 verscheen postuum wel een bundel met Schoo's beste stukken, *Republiek van vrije burgers*. Hierin stond weliswaar een enkele beschouwing over de media, maar bijvoorbeeld niet het al eerder ge-

noemde hoofdstuk uit *Zuiver op de graat*, zoals Hans Wansink spijtig constateerde in zijn verder lovende bespreking in *de Volkskrant*.

Genoeg aanleiding voor mij om het oude plan uit de kast te halen en Schoo's stukken over de media zelf maar te bundelen. Schoo's eigen chronologisch geordende opzet van juni 2007 diende daarbij als basis. Vandaar dat de bundel een beetje onbeschaamd voor een publicatie van Elsevier zelf opent met '50 jaar *Elsevier*', maar het is nu eenmaal het eerste stuk van Schoo's eigen opzet.

Die opzet is een combinatie van een lijstje dat hij in juni 2007 maakte en een lijst van vijf jaar eerder voor een nooit verschenen bundel over 'pers en politiek'. Aan de acht door hem zelf gekozen stukken, heb ik elf essays, beschouwingen, columns en notities voor toespraken toegevoegd.

Uit het oude lijstje van 28 juli 2002 blijkt overigens dat hij nog drie artikelen wilde schrijven van elk zo'n dertig pagina's. Het eerste zou gaan over 'de zaak Raad voor de Journalistiek', het tweede over de vraag waarom de pers links is en over de ontzuiling, het conformisme en 'de dubbelzinnige betekenis van professionaliteit'. Het derde stuk moest gaan over de zeggenschap bij kranten. Dit laatste artikel moest uitmonden in 'een pleidooi voor de terugkeer van de courancier', of: 'waarom de neutralisering van eigendom slecht is voor kwaliteit en dynamiek van de pers'.

Deze artikelen zijn zoals gezegd ongeschreven gebleven, maar zijn opvattingen over deze onderwerpen klinken helder door in het titel-essay en in de beschouwingen, columns en toespraken die aan zijn eigen keuze van acht stukken zijn toegevoegd.

Schoo's artikelen zijn nooit gemakzuchtig. Hij maakte het zichzelf bij het schrijven liever moeilijker dan makkelijker. Hij wilde altijd precies zijn. Die zoektocht naar het juiste woord, de juiste formulering, kenmerkt vaak zijn beschouwingen. Daarbij verkondigt hij zelden een bekend geluid. Hij beziet de pers met een on-Nederlandse blik en stelt zichzelf niet op als journalist.

H.J. Schoo (1945-2007) was opgeleid tot onderwijzer en werkte lange tijd op een zwarte school in de Verenigde Staten. Als hoofd-

redacteur had iets van een hoofdonderwijzer, met de redactie als klas. In de jaren tachtig richtte hij het blad *Psychologie* op (nu *Psychologie Magazine*). Daarna was hij als hoofdredacteur verbonden aan het maanblad *Intermagazine*.

Toen het niet lukte om een soort Nederlandse versie van de *International Herald Tribune* van de grond te krijgen, werd hij in 1991 adjunct-hoofdredacteur van *Elsevier* en in 1993 hoofdredacteur. Hij moderniseerde het blad en maakte het weer succesvol om vervolgens eind 1999 te vertrekken om adjunct-hoofdredacteur te worden van *de Volkskrant*.

De veranderingen gingen hem daar echter niet snel genoeg. Hij stapte over naar de Weekbladpers en werd directeur/uitgever van bladen als *Vrij Nederland*, *Opzij*, *J/M* en *Psychologie Magazine*. Tussendoor vond hij ook nog tijd om op te treden als interviewer in het tv-programma *Buitenhof*.

Hij mocht zichzelf dan niet graag afficheren als journalist, zijn stukken over journalisten en journalistiek zijn gebaseerd op een brede ervaring in het vak zelf.

Als samensteller van deze bundel wil ik graag Jos de Beus, Marc Chavannes, Teun Gautier, Anna de Haas, Jeroen Langelaar, Job Lisman, Tom van der Maas, Remco Meijer, Xandra Schutte, Willem Velema, Herman Vuijsje, Hans Wansink en Tonny van Winssen danken voor hun hulp en suggesties.

Amsterdam, 1 Augustus 2009

ARENDO JOUSTRA,
HOOFDREDACTEUR *ELSEVIER*

50 jaar *Elsevier*

Vijftig jaar geleden, 27 oktober 1945, verscheen het eerste nummer van *Elseviers Weekblad*. De oprichting was de vrucht van ondernemerschap, journalistieke vernieuwingsdrang, en de - typisch naoorlogse wens te breken met de politieke en maatschappelijke verhoudingen uit het interbellum. *Elseviers Weekblad*, besloten de oprichters in het laatste oorlogsjaar, moest direct na de bevrijding verschijnen en ongebonden zijn: een ontmoetingsplaats voor alle levensbeschouwelijke en politieke gezindten.

Die doorbraakgedachte bleek niet bestand tegen de naoorlogse restauratie en het politieke temperament van hoofdredacteur H.A. Lunshof. Dat betekende niet dat het weekblad zich alsnog tot een zuil bekende, maar zijn voorkeuren lagen onmiskenbaar bij de liberalen en confessionelen en bij zoets als de nationale gedachte.

De lancering van *Elseviers Weekblad* was niet onomstreden. In zijn weemoedige memoires vertelt *Elsevier*-oprichter J.P. Klautz over de tegenkating die hij in 1945 ontmoette bij het verkrijgen van een publicatievergunning. Uitgaven die geen ondergrondse oorsprong hadden, waren destijds in veler ogen verdacht. H.M. van Randwijk, de eerste hoofdredacteur van *Vrij Nederland* - dat wel jarenlang illegaal verscheen en grote offers in mensenlevens had gebracht - ergerde zich zelfs aan de herverschijsning van *De Groene Amsterdammer*. Omdat het blad in 1940 schielijk was verdwenen, vond hij dat het moreel het recht niet had om weer uit te komen. Mutatis mutandis trof dit verwijt ook *Elseviers Weekblad*, dat slechts in de oorlog was voorbereid.

Journalistiek gebeurde dat onder leiding van Lunshof, die in mei 1942 ontslag had genomen bij *De Telegraaf* uit protest tegen een onder dwang van de bezetter gepubliceerd anti-joods stuk. De *Telegraaf*-connectie werpt licht op de ambities van de bedenkers van het nieuwe weekblad. *De Telegraaf* kon (en kan) veel worden genoemd, maar zij was niet aan een zuil gebonden. Dat maakte de krant voor de oorlog tot een unieke leerschool. Zij deed, uitzonderlijk voor die tijd, aan vrije nieuwsgaring, hoefde geen politieke meesters te gehoorzamen en was dus in de eerste plaats een journalistiek product.

Lunshof leerde er de kneepjes van het vak, waardoor hij - net als zijn oud-*Telegraaf*-collega, vriend en eerste naoorlogse hoofdredacteur van *de Volkskrant* J.M. Lücker - bij *Elseviers Weekblad* een journalistiek vernieuwer kon zijn. Hij wist perfect, schrijven Van Randwijks biografen Gerard Mulder en Paul Koedijk bewonderend, 'hoe hij zijn blad leesbaar en toegankelijk moest maken. *Elsevier* bood het publiek een aangename melange van ernst en luim, informatie en ontspanning, reportages, commentaren en "gezellige" rubrieken.'

Elseviers Weekblad was een onmiddellijk journalistiek en commercieel succes. De betaalde oplage steeg van 40.000 bij verschijnen al naar 97.000 in 1947, die van *Vrij Nederland* duikelde van bijna 110.000 in oktober '45 naar 55.000 een jaar later.

Media en maatschappij zijn sedert die eerste vitale jaargang 1945 onherkenbaar veranderd. Kranten, weekbladen, tijdschriften, radio en - later - televisie opereren niet langer in de schaduw van zuilen en ideologieën. De maatschappij is onherstelbaar gemoderniseerd: ontkerkelijkt, verstedelijkt, mobiel geworden, geïndividualiseerd. De economie is ten prooi aan dienstensector, globalisering en steeds nieuwe concurrentieverhoudingen. Welstand en opleidingsniveau van de bevolking zijn spectaculair gestegen. De televisie biedt op talloze kanalen eindeloze hoeveelheden luim, ontspanning en gezelligheid. Avond aan avond slokt zij leestijd op. Bij jonge mensen wordt op grote schaal 'ontlezing' geconstateerd. Landelijke kranten, in 1945 nog vrij onbeduidend, zijn óf verdwenen, óf sterk gegroeid. Bovendien werden ze diverser, omvangrijker en in elk opzicht veel

beter. Regionale kranten zijn geen sufferdjes meer. Een overvloed aan gespecialiseerde bladen wacht in de schappen op kopers. Nieuwe media, zegt iedereen die het kan weten, dreigen alle oude op slag overbodig te maken.

Is er nog plaats voor een opinieweekblad als *Elsevier*? Het simpele antwoord is: ja natuurlijk. *Elsevier* is, doordat het zich al die jaren steeds vernieuwde, nog altijd zeer succesvol. *Elseviers Weekblad* splitste zich in 1965 op in een algemeen magazine (sinds 1970 *Elseviers Magazine*) en een financieel-economisch deel (later *EW*), om eind jaren tachtig tot één ongedeeld *Elsevier* te versmelten. Het evolueerde van een pamflettistische, veelal door krachtige politieke voorkeuren gedreven, verhalende ‘auteurskrant’ tot een kleurrijk, maar koeler, feitelijker en qua onderwerpkeuze toegespitster medium.

De voorbije decennia laten een functionele winst- en verliesrekening zien, die te maken heeft met de veranderingen in medialandschap en maatschappij. Oude functies gingen, uit keuze of noodzaak, deels verloren. *Elsevier* ‘verpoost’ minder dan voorheen (hoewel: alle goede journalistiek is altijd óók amusant), die functie is massaal bij de televisie terechtgekomen. *Elsevier* - de weekbladjournalistiek in het algemeen - heeft ook niet meer het alleenvertoningsrecht op achtergrondartikelen, grote reportages, interviews en de duiding van het nieuws - kranten doen dat ook allemaal. Onze toegevoegde waarde bestaat uit scherp selecteren, waarmee we van de nood een deugd maken, en een behandeling op het scherp van de snede: nooit vrijblijvend, nooit onverschillig.

Bevestiging, op de ons-kent-ons-manier, van 's lezers ideologische en levensbeschouwelijke voorkeuren, is niet langer de hoofdzaak van een opinieweekblad. Maar *Elsevier* is een *journal d'opinion* gebleven door kwesties onbevangen aan de orde te stellen en de lezers onbewimpeld en zonder erfdienstbaarheden aan gevestigde belangen, over politieke, maatschappelijke en economische dilemma's te informeren. Ja, van die drie: verpozen, bevestigen, informeren, is het tegenwoordig nog het meest informeren.

Niet iedereen is ontvankelijk voor zo'n opinieweekblad. Het

vergt veel van de lezer. *Elsevier* herkauwt niet en beperkt zich niet tot het televisie-universum der Bekende Nederlanders. Het strooit geen veilige, politiek correcte opinies rond, het is bij tijden dwars, maar nooit 'lekker extreem'. De vraag is wel - en hier klinkt toch enige zorg om de toekomst - in welken getale zulke lezers er straks nog zullen zijn.

Want hoe succesvol *Elsevier* ook is, niet verheeld kan worden, dat het aantal welstandige, hoogopgeleide Nederlanders de voorbije decennia onstuimig is gegroeid, maar het aantal 'kwaliteitslezers', op wie een opinieweekblad zich traditioneel richt, deed dat nauwelijks. De opgave is om daar verandering in te brengen door *Elsevier* nog leesbaarder, toegankelijker én relevanter te maken.

Op de komende vijftig jaar!

Eerder in iets andere vorm verschenen als voorwoord bij *De Nederlanders*, een speciale editie van *Elsevier* die verscheen ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het weekblad in 1995.

Krantengeschiedenissen

Aan de geschiedenis van de Nederlandse pers worden deze jaren kloeke hoofdstukken toegevoegd. De eetlust van de pershistorici trof een eerste kluif in de bittere teloorgang van *Het Vrije Volk*. Met *De val van de Rode Burcht. Opkomst en neergang van een krantenbedrijf* (1980) vestigden - de toen *Vrij Nederland*-journalisten - Gerard Mulder, Hugo Arlman en Ursula den Tex het genre. Mulder ontpopte zich, gesecondeerd door Paul Koedijk, tot een trouwe navolger van zijn eigen schepping. Zij pasten het procédé eerst toe bij de biografie van Van Randwijk, grondlegger van *Vrij Nederland*. Sinds enkele weken is er nu ook hun omvangrijke *Parool*-geschiedenis: *Léés die krant - Geschiedenis van het naoorlogse Parool 1945-1970*. De inkt was nog niet droog of Frank van Vree's qua omvang ook niet kinderachtige *Volkskrant*-historie diende zich aan: *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van de Volkskrant*.

Wanneer schrijven we geschiedenis? Historiografie bloeit vaak op bij het scheiden van de markt en dient dan welhaast als grafschrift; vastgelegd wordt wat voorgoed voorbij is. Wanneer gaan pershistorici aan de slag? Het boek over *Het Vrije Volk* wás een ondergangsepos. Maar *Het Parool* is nog *alive and kicking* - hoewel al jaren bedlegerig. *De Volkskrant* is groter en levendiger dan ooit. Waarom dan toch deze omvangrijke geschiedschrijverij? Het simpele antwoord is: omdat *Parool* en *Volkskrant* iets te vieren hadden, respectievelijk hun vijftig- en vijfenzeventigjarig jubileum.

Het aardige van deze nieuwe krantengeschiedenissen is dat zij gespeend zijn van euforie. Ondanks grote verschillen in stijl, behan-

deling en perspectief, ondanks ook de grote verschillen in de actuele toestand van beide kranten, ‘problematiseren’ de auteurs hun onderwerp. Ontstaan, bestaan en voortbestaan van een krant, zo blijkt op bijna elke van de vele honderden pagina's, is een lijdensweg waarop de makers telkens geplaagd worden door de vraag: waartoe zijn wij op aarde?

De geschiedenis van *de Volkskrant* laat zich als één grote triomftocht lezen. Voor de oorlog als parochiaal rooms vakbondssufferdje aangelegd, begon meteen na 1945 de victorie onder leiding van het staatkundig genie Romme en de geniale professional Lücker. In tandem creëerden zij vrijwel uit het niets een geducht ochtendblad. De krant verschijnt in het boek van Van Vree als een pars pro toto voor naoorlogs Nederland. De jaren van wederopbouw, verzuiling en Koude Oorlog worden gevolgd door welvaartstoename, lossen wordende maatschappelijke verbanden en de culturele ‘ontspanning’ van de jaren zestig en zeventig. Het roomse volksdeel slaagt er, net als de andere volksdelen, in zich te emanciperen en aan de beperkingen van zuil en stand te ontsnappen. De jaren tachtig brengen de krant, en het land, consolidatie, ruimen de laatste restanten van de roomse inventaris op en leggen een stevige bodem onder verdere groei en bloei. De verticaliteit van de zuil is vervangen door de horizontaliteit van het marktsegment. *De Volkskrant* is niet langer een katholiek dagblad maar een ontkerstende, professioneel gemaakte ochtendkrant voor bovengemiddeld jong, goed opgeleid en welstandig midden-Nederland.

Het is een ontwikkelingsschema met een intussen canoniek karakter dat, met de jaren zestig als luid krakend scharnier, verhaalt hoe uit de oersoep der volksdelen een moderne, egalitaire doch pragmatische ‘verenigde natie’ is ontstaan. In dit opzicht is *de Volkskrant*-geschiedenis niet verrassend. Wel verrassend is dat Van Vree voluit weerstand biedt aan de zelfgenoegzaamheid die doorgaans met dit schema is verbonden. Hij feliciteert zijn lezers niet met het bereiken van een eindpunt, maar benadrukt dat dit slechts een tussenstop is. In plaats van te genieten van het uitzicht na een lange tocht, ontwaart Van Vree donderwolken. ‘In een samenleving,’ schrijft hij in zijn al-

lerlaatste alinea, ‘waarin levensstijlen en consumptiegedrag - inclusief het lezen van kranten - hun traditionele sociale, politieke en culturele betekenis lijken te verliezen, wordt de krant feitelijk afgesneden van een van haar levensaders. Het is sterk te betwijfelen of het voedsel dat marketingbureaus aandragen, voldoende substantie bezit om er een beleid voor de toekomst uit te puren.’

Daar sta je dan: van top tot teen geëmancipeerd, deugdelijk geontideologiseerd, stevig geprofessionaliseerd - en dan krijg je dit te horen. Misschien strekt het de jubilaris tot troost dat hij niet de enige is die, eenmaal gearriveerd, met lege handen staat. Mutatis mutandis geldt iets dergelijks voor het weekblad waarin deze regels verschijnen en voor *Het Parool*. Bevrijding is een mooi streven, in het leven, de politiek, de journalistiek, maar we verliezen meer dan onze ketenen. Wat eveneens verdwijnt is het ideële cement dat een (journalistieke) gemeenschap cohesie verschaft. Je kunt je als medium tot nieuwsgierig, levendig en ongebonden uitroepen, maar waar gaat onze ‘nieuwsgierigheid’ dan wel naar uit, met welke ogen kijken we naar de werkelijkheid? Nieuwsgierigheid, levendigheid, ongebondenheid zijn nietszeggende categorieën. Anders dan de oude ideologieën leveren zij geen onderscheidend vermogen op. En net als in de politiek leidt het ideologisch vacuüm tot een geweldig gedrang in het centrum, de plek die bijna elk medium om gezonde, commerciële redenen voor zichzelf begeert.

Kranten en tijdschriften zijn geen ‘bazuin’, ‘standaard’ of ‘parool’ meer; hun professionaliteit is toegenomen, hun zeggingskracht niet. Ze worstelen met een ongebondenheid die hen als maatschappelijke en politieke factor irrelevant maakt. *Het Parool* is ook daarin een voortrekker geweest. De geschiedenis van deze krant is waarlijk tragisch te noemen. Al vroeg ontdeed zij zich van partijpolitieke banden en bereikte zij een hoog niveau van professionaliteit: goed, onderhoudend geschreven, overzichtelijk, vernieuwend. Maar voor wie en waartoe? Met de ontvoogding begon een neergang die van de altijd nog aardige krant een chronische patiënt maakte. ‘Professionaliteit’, een ‘aardige’ krant zijn, blijkt een noodzakelijke maar geen voldoende voorwaarde voor een bloeiend bestaan.

Geen wonder dat er uitputtelijke krantengeschiedenissen verschijnen. Zij luiden niet de doodsklok, wel signaleren ze een soortement crisis.

Eerder verschenen als 'Krantengeschiedenissen. *De Volkskrant* als pars pro toto voor naoorlogs Nederland' in *Elsevier* van 2 november 1996.

De informatie-elite

Voor ik iets over *Socialisme & Democratie* zeg, er zelfs kritiek op uitoefen, wil ik de nodige zelfkritiek leveren. Dat is niet slechts hoffelijk, het is ook een noodzakelijke opmaat. Eerst iets over de lectuur van journalisten. Zij zijn, het moet gezegd - en ik zonder mezelf niet uit - dikwijls vluchtige, oppervlakkige wezens. Ze lezen vooral elkaar, en zelfs dat slecht. Boeken passen nauwelijks in hun dagen, gedegen periodieken slechts met pijn en moeite.

À raison van een halve ton per jaar is op de redactie van *Elsevier* een goed gevulde leeszaal ingericht, in de hoop die tot centrum van discussie en reflectie te maken. Het is geen succes. Met spijt constateer ik bijna dagelijks dat we hoofdzakelijk de ochtendkranten lezen. Het vele buitenlands en geleerds dat er ook ligt, blijft grotendeels onaangeroerd. De hectiek van de dag is hier maar deels debet aan. Veel journalisten zijn tegenwoordig weliswaar academici, maar zij ontberen maar al te vaak belangstelling voor de vruchten van wetenschap en kritische bezinning. Zij lijken zich, en niet uitsluitend uit tijdgebrek, het motto van Harry Mulisch te hebben eigengemaakt: 'Ik schrijf, ik lees niet.' Inderdaad, in de journalistiek wordt een zekere waarde gehecht aan gecultiveerde onwetendheid die, als deugd vermomd, 'onbevangenheid' heet.

Journalisten gaan daarnaast instrumenteel met bronnen om. Dat blijkt ook uit de discussie die we ter redactie voeren over 'Documentatie'. In deze afdeling, die vrijwel uitsluitend voor het weekblad werkt, steekt de goede firma Elsevier jaarlijks een bedrag waarop minstens één politiek-wetenschappelijk bureau zou kunnen

draaien. De afdeling komt stellig ook tot een zeer respectabele output, die echter een oceanische reikwijdte paart aan de ondiepte van de Waddenzee. Tegen aarzelende ideeën om de afdeling verder om te vormen tot een soort informatiecentrale bestaat de nodige weerstand. Veel externe bronnen met grotere diepgang, rijkdom en relevantie blijven zo vooralsnog buiten bereik van de redacteurs.

Mijn ervaring is dat journalisten vooral willen weten wat hun collega's de voorbije tijd hebben geschreven; de (vaderlandse) journalistiek is hun belangrijkste referentiekader. Deze strategie is overigens heel begrijpelijk. Het is een vorm van onzekerheidsreductie - je verlaat je op het veilige, beproefde - en een manier om een complexe, in beginsel open-eindetaak enigszins overzichtelijk te houden. Maar het leidt wel tot de eeuwige wederkeer van hetzelfde in de media: dezelfde bronnen, dezelfde zegslieden, dezelfde ideeën, dezelfde invalshoeken, dezelfde *master narrative*. De media fungeren zo in de praktijk maar al te vaak als 'producenten' voor elkaar. Wie dagelijks naar de radio luistert, *NOVA* bekijkt, enkele kranten leest en misschien nog een weekblad, kent de pantoffelparade en hoort de echo.

Daarbij hebben journalisten een 'ambachtelijke' voorkeur voor het gesproken woord, dat immers parlando, dus voor lezers 'toegankelijk' is weer te geven. Het levert 'quotes' op en daarmee de kans je citatie-index te verbeteren, dat wil zeggen: aangehaald te worden op andermans voorpagina. Zegslieden en deskundigen selecteren bovendien voor je en voegen 'autoriteit' aan je stukken toe, autoriteit die de journalistiek zelf ontbeert. We doen dit onszelf aan. We halen elkaar immers niet aan als wij iets schrijven, maar als zij - professoren, politici - iets hebben gezegd. Journalistiek telt meestal pas mee als ze zich kleedt in geleend habijt. Uit de woeker van het interview blijkt niet alleen de dominantie van de audiovisuele media, doch ook het opgeven van de ambitie om als journalisten zelf te denken en te formuleren, om voor eigen rekening en risico verslag te doen van je naspeuringen en bevindingen. Bovendien is 'economy', met een knipoog naar Freud, 'destiny': interviews zijn goedkope kopij - niet onbelangrijk in een branche die, in vergelijking

met de buitenlandse kwaliteitspers, kampt met schaalgrootteproblemen. En die worden alleen maar erger door de huidige overvoering en *overstretch* (te veel titels, tv-stations en radioprogramma's).

De journalistiek - het beeld komt uit de ontwikkelingspsychologie - werkt niet als een organische lamp maar als een mechanische spiegel. Dat lijkt een opvatting, maar het is nooddrift. Wie iets wil zeggen of schrijven, moet iets te vertellen hebben. Waar komt dat iets vandaan? De woeste warreling van 'de werkelijkheid' opvangen en weergeven met je spiegelkje levert geen kop-staartverhaal op, het leidt slechts tot naturalistische chaos. Wie onvoorbereid naar een preparaat onder een elektronenmicroscop kijkt, ziet niets, in elk geval niet iets betekenisvol. Wie iets wil zien, heeft voorkennis, een theorie nodig, een paradigma dat de waarneming stuurt. Veel journalistieke waarneming is ongestuurd, naïef, dikwijls zelfs, uit arren moede, opzettelijk. Het *parti-pris*, waarnemingsschema, vooroordeel desnoods, van een organische lamp ordent de werkelijkheid wel en geeft er betekenis aan.

Vroeger beschikte de, althans veel, journalistiek over zo'n organische lamp, een ordeningsschema: de ideologie van de verwante zuil. Die ideologieën zijn zoals bekend verdwenen, de pers is grondig ontzuild. In veel opzichten is dat winst: er wordt minder gedramd, er is meer descriptie, meer informatie, minder levensbeschouwelijke bevestiging. Er is ook verlies. De apriori's van de ideologieën en hun gesloten mens- en wereldbeelden mogen dan verdwenen zijn, zij zijn niet stelselmatig vervangen door geïnformeerde (dus niet: naïeve) empirische nieuwsgierigheid. In plaats daarvan zien we te dikwijls een onderschikking aan wat wel de 'officiële staatsleer' is genoemd, een complex van slecht gearticuleerde, doorgaans onbewust blijvende noties en sentimentaliteiten over mens en wereld. Die officiële staatsleer, zeer neerlandocentrisch, dus provinciaal, is onze seculiere religie; de pose is kritisch en universalistisch, de inhoud wezenlijk gouvernementeel en nationaal.

Wie het in zuivere vorm wil ervaren, luistere enkele weken van zeven tot negen naar Radio 1, de nieuws- en sportzender, recentelijk

definitief ontzuild. Alle idiosyncrasie van de voormalige zuilen, elke poging tot anders denken, zelfs anders prátén, is hier geofferd aan de ideologie van de neogezamenlijkheid. Buitenlandse politiek wordt er gereduceerd tot ‘mensenrechten’, het binnenland verschrompelt tot de omgang met asielzoekers, de gemeenheid van extreem-rechts, ongewenste intimiteiten in het onderwijs of een busongeluk in een niet zo ver land waarbij, godbetert, Nederlanders zijn betrokken! Macht, de enige politieke categorie die ertoe doet, mag niet bestaan in die wereld. Elke week brengt een nieuwe, ad hoc *master narrative*, die echter altijd naadloos past bij de halfbakken politieke sentimenten van de seculiere religie. Politieke categorieën spelen in dit allegaartje geen rol van betekenis. Alles is een kwestie van intenties, van mensen van goede wil, mensen zoals wij. Radio 1 is tevens een bonanza voor ‘deskundigen’ die in kluchtige dialoogvorm - parlando! - aan het woord komen: ‘In de studio in Maastricht zit nu professor Van Boven, met wie wij praten over de toestand van de mensenrechten in...’

Het einde van de verzuiling is een ramp *in disguise* voor de journalistiek. Zelf - mede door de ontzuiling - gezag en kennis van zaken ontberend, kan zij ook niet langer te rade gaan bij de concurrerende expertise en rivaliserende mens- en wereldbeelden van de zuilen. Natuurlijk, die waren der dagen zat en al voor hun definitieve afbraak opgegaan in een verstatelijkt en intellectueel gelijkgeschakeld middenveld, maar er is niets voor in de plaats gekomen dan de koekoek-éénzang van onze seculiere religie.

Dit is onze situatie. Een in naam pluriforme pers die feitelijk zeer uniform is. Je kunt ook zeggen dat zij, heel mechanisch en braaf, het intellectuele *Umfeld* weerspiegelt waarin, op bijna elk gebied, het denken en de oordelen van deskundigen-technocraten de boventoon voeren. De openbare mening is - tot de dijk breekt, zoals gebeurde in de kwesties van sociale zekerheid, criminaliteit en immigratie - de mening van deze, dikwijls zaakwaarnemende, informatie-élite om den brode. Mijn favoriete voorbeeld, met alle respect voor de betrokkenen, is de openbare mening over de volkshuisvesting. Wie er de klappers van de afgelopen tien jaar bij zou pak-

ken, zal slechts kunnen vaststellen dat de ‘openbare mening’ toch echt niet meer is geweest dan de mening van de heren Van Velzen en Priemus. Er zijn slechtere opinies, maar toch.

Waarmee ik het, nu rechtstreeks, over *Socialisme & Democratie (S&D)* wil hebben. Aangezien de onafhankelijkheid van de wetenschappelijke instituten ter discussie staat, besef ik dat ik spreek op een voor hen en hun publicaties lastig tijdstip.

Ik lees *S&D*, zo het ervan komt (zie boven), met genoegen. Het steekt intellectueel met kop en schouders boven de andere publicaties uit. Het is gevarieerd en professioneel gemaakt: volwassen, geen bedompt clubblad. Wellicht draagt dit oordeel de sporen van mijn restcapaciteit loyaliteit jegens de beweging. Ik heb nu eenmaal nog altijd meer fiducia in - de staatsopvatting van - de sociaal-democratie dan in die van het (neo)liberalisme. Tegelijkertijd geldt dat *S&D* maar in heel beperkte zin een vehikel is voor authentiek ‘anders denken’. Het put, anders gezegd, niet uit werkelijk andere bronnen dan waaruit de, goeddeels inwisselbare, semistatelijke (inclusief de universiteiten) en statelijke meritocratieën putten. Veel van wat erin staat, kan ook in gewone wetenschappelijke publicaties staan. Dat pleit ongetwijfeld voor *S&D*'s wetenschappelijkheid, maar misschien toch ook tegen zijn opdracht een eigensoortige functie in het politieke leven te vervullen.

Ik zal proberen dit te verduidelijken. De overheersende ratio van *S&D*, als er in redelijkheid zoiets is aan te wijzen, is die van de gangbare (beleids)wetenschap, met inbegrip van haar vaak verstikkende instrumentaliteit en ‘empirische anomie’. Het normatieve moment, waaronder ik ook versta: het politieke, is zwak. Daarbij komt dat wetenschappers, ‘deskundigen’, ook die welke in *S&D* schrijven, neigen tot een soort sofisme. Het lijkt hun soms meer om hun deskundigenmacht te gaan dan om waarheidsvinding. Qualitate qua claimen zij een ‘wetenschappelijk’ alleenrecht op de interpretatie van de werkelijkheid, zij sluiten andere aanspraken bij voorkeur buiten hun discours.

Het is mijn overtuiging dat deze neiging, hoe begrijpelijk ook vanuit het gedisciplineerde denken van wetenschappers, niet goed

is voor het publieke (is: politieke) debat. Ik geloof zelfs dat dit sofisme aantoonbaar kwaad heeft gedaan aan de wijze en het moment waarop in Nederland enkele recente grote kwesties zijn aangeroerd. Ik denk daarbij - weer - aan criminaliteit, sociale zekerheid, de natiestaat en immigratie. Al deze debatten zijn laat op gang gekomen en veel te bevangen gevoerd doordat de informatie-elite, gevangen als deze tevens is in een ijzeren ring van beleid maken, uitvoeren en onderzoeken, er niet aan wilde. Een discussie erover was immers tevens een discussie over haar expertise en haar exclusieve aanspraken op de interpretatie van de werkelijkheid.

Ja, ‘wetenschappelijke’ deskundigen zijn de hogepriesters van de seculiere religie geworden. Daarbij bedienen ze zich van de dogma's van het aloude onvermijdelijkheidsdenken. Sociale-wetenschappers lijken nog in maatschappelijke wetmatigheden te geloven. Misschien niet meer in die van Marx, maar net als hij beroepen velen zich wel op een superieur inzicht in de gang van de geschiedenis. ‘De’ modernisering zal voortgaan, net als, *to name but a few*, informalisering, immigratie, schaalvergroting, mondialisering, individualisering, secularisering. Mij dunkt altijd weer dat hier ook complexe individuele en maatschappelijke keuzeprocessen in het geding zijn. In de seculiere religie verschijnen deze verschijnselen evenwel steevast als onvermijdelijkheden. Een kwestie van wensdenken?

Mijn kritiek op het verstatelijkte eenheidsdenken kan licht worden opgevat als een pleidooi voor herzuiling, voor het weer organiseren en in stand houden van rivaliserende elites en concurrerende mens- en wereldbeelden. Herzuiling is evenwel wenselijk noch mogelijk. Het bovenstaande moet echter wel begrepen worden als een pleidooi voor authentieke vormen van andersdenken. Het politieke debat is gebaat bij het naast elkaar bestaan van concurrerende opvattingen en het bestaan van werkelijk ongebonden expertise. Niet de overheid maar de maatschappij zal die concurrentiestrijd moeten opwekken en voortzetten. Politieke partijen en hun wetenschappelijke bureaus, al dan niet gesubsidieerd, kunnen er een bijdrage aan leveren door politiek te argumenteren en deskundigheid te relati-

veren. Ook voor hen zal het primaat van de politiek weer moeten gelden. De journalistiek, ten slotte, zal ruimschoots profiteren van een renaissance van werkelijke pluriformiteit.

Eerder verschenen in *Socialisme & Democratie*, nummer 6 (1996) als 'S&D en de informatie-elite. Kanttekeningen bij een uniforme journalistieke en intellectuele cultuur'.

Journalist van de eeuw

1. Abraham Kuyper - hoofdredacteur van *De Standaard*: de 'journalist' als effectieve machtsspeler. Ik heb weinig op met het argument dat zo iemand eigenlijk geen journalist is, maar politicus; journalistiek doet zich in tal van gedaanten voor, niet alleen in die van een meer of minder professionele jongeman of - vrouw op de loonlijst van dag - of weekblad.

2. Menno ter Braak - literair criticus van *Het Vaderland*. Dat was zijn hoofdtaak. Dood in 1940, tot op deze dag invloedrijk. Dat is op z'n minst bijzonder. Heeft het denken en voelen van de oorlogsgeneratie sterkbepaald.

3. Frans Goedhart (Pieter 't Hoen) - stichter van *Het Parool* (al een niet te negeren feit), aansluitend jarenlang een powerplayer in de Nederlandse politiek. Ook Kamerlid. Een journalist? Ja, een echte professional zelfs, van jongs af aan in het vak, ook lang als freelancer. Als hij schreef, rond de Indonesië-kwestie, sidderde Den Haag.

4. Godfried Bomans - vrijwel de eerste Bekende Nederlander, althans het genus zoals we dat nu kennen. Bekendheid die zichzelf genoeg is. Godfried Bomans als Godfried Bomans, *sui generis* dus. Bovenal amuseur, niet de minste journalistieke opgave. Amuseren is: gelezen worden. Het gekke is dat hij, hoewel bij jongere generaties zo goed als onbekend, beter lijkt te beklijven dan Simon Carmiggelt,

wiens cursiefjes intussen wel heel gedateerd zijn. De sprookjesachtiger Bomans is minder van het voortbestaan van een beschreven realiteit afhankelijk (maar hoe journalistiek is dat?).

(Carmiggelt is natuurlijk om allerlei andere redenen vreselijk interessant, ook zijn nationale bekendheid, mede door het clever combineren van kranten-, radio- en tv-bekendheid. Een ideale mediamix tekenend voor de beginperiode van de televisie, die nu z'n eigen bekendheid kweekt en niet langer z'n heil zoekt bij al bekende stukjesschrijvers. Bovenal was Carmiggelt, achter z'n bescheiden pose, een zeer invloedrijk man, tot z'n dood ook - meebesturend - paus bij de Perscombinatie; de schrijvende Wim van Norden.)

5. Renate Rubinstein - introduceerde het 'persoonlijke' in de columnistiek, zonder dat het triviaal werd. Maakte van haar particuliere besognes publieke issues. Sloeg de plank vaak mis, had een kleinzielig gemoed (kon geen ongelijk erkennen). Maar schreef prachtig en bond tienduizenden lezers aan zich.

6. Paul van 't Veer - de ideale 'pro', de 'handwerker'. Fantastisch brede range, niet te beroerd om ook een ingezonden brief te redigeren. Mooie pen. IJverig genoeg om ook een paar mooie boeken te hebben geschreven.

7. M. van Blankenstein - schreef tientallen jaren buitenlandcommentaren zoals we ze nu niet meer kennen.

8. J.L. Heldring - schrijft al tientallen jaren singulier over Nederland en het buitenland. Straks kennen we dat niet meer. Waarom zouden we dan *NRC Handelsblad* nog lezen?

9. Hannie van der Horst - emancipatrix van de vrouwelijke 'kleine luiden', zij het hoofdzakelijk van katholieken huize. De vernieuwer en professional van de vrouwenbladenjournalistiek. Pionier van lezersgericht' denken, zelfs 'formules'. De weekbladjournalistiek slofte hier achteraan.

10. Het lijstje, tot nu toe, onderstreept vooral de willekeur van deze onderneming. Denk ik nog vijf minuten, dan bedenk ik andere namen om andere redenen. Ik zou ook Joop Lucker moeten noemen, zeker ook H.A. Lunshof, toch ook de journalistieke stichter van een titel (*Elsevier*), en z'n ingrediënten, die het al meer dan vijftig jaar uithoudt. Maar ook G.B.J. Hiltermann staat hoog op m'n lijst - alleen al door *sheer Ausdauer*. Dat radiocommentaar met gebakken ei, dat was toch een instituut. Plus natuurlijk z'n eigenzinnigheid. Voor de duivel niet bang. Nog nooit (uit geborneerdheid?) van politieke correctheid gehoord. Prachtig. Michel van der Plas zou ik ook niet graag overslaan. Duur en breedte - van liedjes schrijven tot lid hoofdredactie van *Elsevier* - van zijn journalistieke aanwezigheid zijn verbluffend. En toen die rol er niet meer voor hem was, schreef hij in een vloek en een zucht nog eens drie als voortreffelijk verwelkomde boeken.

Een echt groot journalist is er als het ware altijd, zolang als we ons kunnen herinneren en ons kunnen voorstellen. Een lang schrijvend leven is een bewijs van commitment. Wie lang schrijft doet het niet voor de vaak of tot z'n vut, maar doordat er al die jaren iets smeult, een aandrift, begaanheid bij de publieke zaak. Een vroege dood staat grootheid in de weg. Walter Lippman bestond omdat hij tot z'n tachtigste schreef, niet omdat hij als broekenman met Woodrow Wilson in Versailles was.

Bijdrage voor een artikel over 'Journalisten van de eeuw' van *Zip*, het tijdschrift van de School voor de Journalistiek in utrecht, februari 1999.

De tragedie van de Bijlmer

Mediastukken die het over ‘de’ media hebben, zijn voor betrokken en belanghebbende journalisten doorgaans waardeloos. Je kunt ter redactie al je best doen om bepaalde valkuilen te vermijden, ze ook vermijden, om uiteindelijk met ieder ander vod op die ene hoop van ‘de’ media geveegd te worden.

Soms worden man en paard genoemd, zoals in de bijdrage van Peter Vasterman over de Bijlmerenquête (*NRC Handelsblad*, 8 mei 1999). Vasterman gaat er terecht van uit dat media van elkaar verschillen. Zomin als ‘de’ overheid bestaat - in haar eindrapport bezondigt de enquêtecommissie Bijlmerramp zich aan deze reificatie - bestaan ‘de’ media of ‘de’ journalistiek.

Aldus gekwalificeerd heeft Vasterman gelijk: sommige media hebben voor, tijdens en na de parlementaire enquête onzin getoond, gezegd en geschreven. Het is niet moeilijk om nog verder te gaan: media houden er soms beroerde gebruiken op na.

Wat te denken van het een-bronverhaal, dus stoelend op de beweringen van een zegsvrouw of zegsman (nee, geen gewoon interview, maar iets met meer pretenties en een andere presentatie). Gaat zo'n stuk over de zegspersoon, vooruit, maar vaak zijn anderen in het geding, of gaat het om de een of andere zaak, en dan is het bijna altijd een slordig genre. ‘De wereld volgens’, geen afgewogen, gecontroleerde werkstukken. Toch verschijnen ze overal, om redenen van conveniënte: het is makkelijke kopij die de braaf noterende journalist van veel ambachtelijke sores ontlast.

En wat te denken van de ettelijke ‘diepmenselijke’ getuigenissen op radio en tv, in krant en tijdschrift. Slachtoffers, benadeelden, ontrecten, vermeend of niet, getuigen en anderszins betrokkenen die alom aan het woord komen - en zonder veel reserve ook hun mondje roeren. Sommige media, geschreven of audiovisueel, hebben gewoon weinig boodschap aan het vergaren, controleren en presenteren van feiten (over ‘de’ feiten heb ik het net zomin als over ‘de’ media), zij nemen genoeg met of zien het als hun taak om ‘gevoelens’ te registreren en ze uitvergroot als signalen uit de samenleving door te geven.

Het is mijn journalistiek niet, maar het is kortzichtig om over tranentrekkende collegae zonder meer de staf te breken. Kwaliteitskranten, opinieweekbladen, klassieke televisiejournals (NOS, RTL), een tv-programma als *NOVA* kiezen in de regel strengere journalistieke maatstaven dan media die *down-market* hun kijkers en lezers bedienen. Daarmee hebben die laatste niet een postmoderne vrijbrief om een eigen, subjectieve werkelijkheid, los van controleerbare feiten, te creëren. Hun komt echter wel de vrijheid toe om met de middelen van hun keuze de werkelijkheid (ik aarzel weer bij het bepaalde lidwoord) te beschrijven.

Er zijn heel verschillende manieren, met al even uiteenlopende oogmerken, gericht op diverse doelgroepen, om bijvoorbeeld over kanker te schrijven. Interviews met een of enkele patiënten, met een deskundige, of enkele, een rondgang langs experts gelardeerd met interviews met patiënten, een artikel van een oncoloog, een samenvattend overzicht van recente literatuur in eigen woorden naverteld, een reportage uit het kankerpaviljoen, te gast bij een gebedsgenezer, tips uit de hoek van de alternatieve ‘geneeskunde’.

Sommige genres leiden tot evident boerenbedrog. Maar media en journalisten maken nu eenmaal eigen keuzes over hoe van geval tot geval, onderwerp tot onderwerp, ook afhankelijk van eigen en algemeen kennisniveau (wat is over een onderwerp sowieso feitelijk bekend?), het vak te beoefenen en hun afnemers te bedienen. Alweer: ‘de’ journalistiek bestaat niet.

Een verdere complicatie bij het oordelen over larmoyante jour-

nalistiek is dat de wereld van vrijwel alle media subjectiever aan het worden is. Naast de van ouds bekende parade van autoriteiten en deskundigen - nog steeds het kenmerk van veel Nederlandse journalistiek, die op eigen kracht weinig gezag heeft - is er steeds meer 'van-onderop' journalistiek: personalisering, getuigenissen en bevindingen van betrokkenen (liefst 'slachtoffers').

Een au fond subjectieve, persoonsgebonden, autoriteitsjournalistiek, geworteld in de verzuiling, heeft aan de democratiserende jaren zeventig als tegenhanger een al even subjectieve *testimonial* journalistiek overgehouden. Het gezichtspunt van de autoriteit werd aangevuld met, soms verruild voor, dat van onderdanen, gewone mensen zogezegd. Beide benaderingen hebben gemeenschappelijk dat de braaf noterende journalist zichzelf grotendeels uitschakelt als toetsende, feiten en omstandigheden wikkende en wegende, oordelende instantie.

Maar *testimonial* journalistiek is, juist omdat zij subjectiveert, ook 'emancipatoir'. Ten onzent heeft ze haar oorsprong, al voor de oorlog, bij het buitenbeentje in verzuild Nederland, *De Telegraaf*. Niet gebonden aan het oppergezag van zuil of autoriteit, gaf die krant altijd al ruimte aan de vox populi. Precies waarom het netjes verzuilde Nederland altijd zo de pest aan *De Telegraaf* had: ze trad de regels met voeten door (ook) gewone mensen over hun wereld, opvattingen en gevoelens aan het woord te laten. Die krant was daarom iets heel ergs: populistisch! Feitelijk deed de krant alleen niet mee aan slaafse eerbied voor de deftigheid van hoge ambten en aan de loochening van alledaagse ervaringen van velen, zo kenmerkend voor de zuilgebonden media.

Het oor lenen aan 'gewone' mensen, een ramp niet slechts verslaan en afhandelen via interviews met autoriteiten, maar ook met slachtoffers, vermeend of niet, is zo gezien een noodzakelijke correctie op vroeger dominante journalistieke praktijken. Vrijwel alle, thans ontzuilde, media bezondigen zich er - selectief - aan.

De 'democratisering' van de journalistiek, opgejut door de opkomst van commerciële audiovisuele media met veelal piepjong, onervaren journalistiek personeel dat niet beter weet dan dat verslag-

geving iemand ondervragen is, deed in de nasleep van de Bijlmerramp haar werk. Daarnaast bood die ramp smakelijke kansen om, eindelijk, eindelijk, eens ongeremd populistisch voor de dag te komen.

Er waren bij voorbaat onomstreden zielige slachtoffers, althans binnen de *master narrative* van veel Nederlandse journalistiek. Er was mentale ruimte voor anti-autoriteitsjournalistiek en zelfs de bereidheid, gevoed door eerdere episodes van beroerd bestuur, om politici en overheidsdienaren van incompetentie, zelfs conspiratie te verdenken.

Daarbij komt het ongemak bij Nederlandse media en journalisten over hun voortdurend gouvernementalisme. Hun journalistieke praktijk bestaat nog altijd bij de gratie van het loochenen van de ervaringen van lezers en kijkers. Veel journalistiek poseert als professioneel, onthecht, empirisch, maar is in feite ouderwets geboorneerd normatief.

Over zogeheten onderbuikgevoelens, een krankzinnig begrip voor een reeks van volstrekt gewoon, legitiem menselijk ervaren en beleven, moet het bijvoorbeeld maar liever niet gaan. Sterker, op ‘gevoelige’ terreinen als criminaliteit, sociale zekerheid (WAO, Ziektewet!), minderheden, vluchtelingen pacteren veel Nederlandse media nog als vanouds met politiek-bestuurlijke en deskundologische autoriteiten.

Het gezichtspunt van die journalistiek valt simpelweg samen met dat van de politieke en academische machthebbers. In het resulterend universum heerst een zinsbegoochelende logica die op geen enkele manier aansluit bij het gekende leven van alledag.

De Bijlmerramp en zijn nasleep konden mooi eens voor die bedrieglijke werkelijkheidsrepresentatie compenseren. Het volk in deze tragedie was per definitie goed, zonder lelijke onderbuik, zodat populisme geen kwaad kon. Solidariteit met gewone mensen, het overnemen van hun gezichtspunt, het serieus nemen van gewone ervaringen, betekende een legitiem anti-gouvernementalisme, een zonder verkeerde sentimenten. Het ressentiment jegens de overheid bij de slachtoffers-bewoners was, eindelijk, schuldeloos en gezond volks.

Deze unieke condities hebben geleid tot de nodige journalistieke ontremming en ontsporingen. Er was onnodige onrust door ongecontroleerde en oncontroleerbare broodje-aapverhalen. Maar er was ook, minder door gerichte schoten dan door salvo's hagel, het demasqué van de autoriteiten. Hun deftigheid, nu eens hoofdzakelijk paars van kleur, kwam als vanouds in het gedrang. Niet door aperte overheidsfouten, wel door een te laconieke omgang met de talloze nieuwe gevoeligheden van een subjectiever wordende werkelijkheid.

Overheid, overheidsdiensten en -dienaren leven nog grotendeels in een objectief, althans objectiveerbaar, universum, gedefinieerd door een nog prettig premoderne weberiaanse *Zweckrationalität*. Overheidsinstellingen kunnen ook weinig anders, hun bestaansredenen en modus operandi wortelen in een rationeel mens- en wereldbeeld. Maar die ratio komt steeds verder af te staan van de opvattingen en ervaringswerelden van een - qua inborst steeds heterogenere - bevolking.

Een man als Henk Wolleswinkel van de Rijksluchtvaartdienst zou een à twee generaties terug nog een Plesman-achtige held zijn geweest, voer voor hagiografen. Nu kon hij door journalisten, in de rug geblazen door een populistisch anti-technologische tijdgeest, worden afgeschilderd als een gevoelloze technocraat.

De idee dat er een kenbare werkelijkheid, waarheid zelfs, is, heeft het afgelegd tegen de subjectieve wereld waarin we zijn komen te leven. Daarin woelen concurrerende werkelijkheden en waarheden en heerst een triviaal cultuurrelativisme. Wetenschappers zijn journalisten in die wereld voorgegaan.

Heftigheid, emoties gelden er als krachtige argumenten. Waar rook is is vuur: wie schreeuwt zal wel iets misdaan zijn. Het is de wereld waarin het subjectieve ziektebegrip verzekeringstechnisch aanvaard is, waarin medicijnen die aantoonbaar niet werken toch vergoed worden. Wie huilt, emotie toont, heeft er een streepje voor.

Geheel in stijl betrof het grootste nieuws tijdens de Bijlmerenquête ook zulke momenten: de verstikte stem van een ex-minister, de nerveuze handen van een mecanicien. Wie koel bleef, geen gevoe-

lens etaleerde, had een slechte pers. Ook tranen zijn een argument, zoals sportjournalisten al wat langer weten. ‘Is het niet prachtig, die emotie.’ Feiten zijn dor, gevoel verkoopt. ‘Het gevoel blijft.’

De les van veel berichtgeving over Bijlmerramp en -enquête is vooral dat (de) journalistiek, nog in de war van haar bevrijding van de ketenen der verzuiling, zich met de dubbele subjectivering van het moment nog geen raad weet. Het is één ding om naar hartelust te subjectiveren (ook: personaliseren) in een au fond objectieve wereld, waarin een centimeter een centimeter is en *common ground* bestaat. Het is iets heel anders om te subjectiveren in een ten diepste subjectieve wereld, een zonder gestandaardiseerde maten, waarin ‘waar’ of ‘werkelijk’ is wat iemand vindt of voelt.

Zelfs intersubjectieve toetsing is daarin overbodig of erger: discriminerend. Zo'n wereld heeft weinig emplooi voor journalistieke deugden als objectiverings- en onderscheidingsvermogen. Maar die wereld is voorlopig de onze. De media zullen het niet-hiërarchische geestelijk leven dat er bestaat, blijven weerspiegelen.

Sommige verrichten hun werk naar onze smaak en voorkeuren, andere maken er een potje van maar weten zich er geen haar minder om.

Eerder verschenen onder de titel ‘In de tragedie van de Bijlmer was het volk per definitie goed’ in *de Volkskrant* van 15 mei 1999.

Hedendaagse geschiedschrijving

Journalistiek, volgens een even aardige als ambitieuze definitie, is de geschiedschrijving van het heden. Ambitie mag, moet zelfs, maar het is zonneklaar dat deze omschrijving te deftig is voor wat de meeste journalisten alle dagen uitvoeren. Journalisten staan heel prozaïsch tot hun liezen in het bluswater, zitten tegenstribbelende autoriteiten op de huid, onthullen schandalen, schrijven vileine columns of interviewen captains of industry. Andere, minder zichtbaar, managen een deel van krant of tijdschrift, leiden een televisieprogramma, maken koppen, zuiveren teksten van taalfouten, lezen nieuws.

Dat is het vak, soms meeslepend door de gebeurtenissen die worden verslagen, vaker nederig dienend en een tikkeltje triviaal. Morgen is het oud papier: journalistiek is een wegwerpartikel. En gelukkig maar, want morgen is er weer een dag.

Wie dus zulke eendagsvliegen tot een kloek boek bundelt, een ‘oude krant’ herdrukt, heeft veel uit te leggen. Er kan bijna niet anders dan de hoogmoedige gedachte aan ten grondslag liggen dat die herdrukte stukken geen doodgewone journalistiek zijn, maar opstijgen tot de een of andere buitencategorie. Het is, ten overvloede, niet de bedoeling om iets van die strekking te poneren. Maar er zijn goede argumenten om *De nieuwe kaaskop* toch voorzichtig op te vatten als hedendaagse geschiedschrijving.

Zoals veel films tegenwoordig mede gaan over het maken van films, en boeken niet zelden ook het schrijven van boeken tot onderwerp hebben, zo is ook hedendaagse journalistiek vaak een raamvertelling.

Het heeft weliswaar een thema of onderwerp sec, maar gaat altijd ook over de journalistiek zelf. Die gelaagdheid, overdreven gezegd, komt doordat elk artikel allerlei lastige vragen moet beantwoorden. Hoe geef je werkelijkheid weer? Welk standpunt neemt de verteller in? Is objectiviteit een immer gebiedende eis (of zelfs maar mogelijk), of voert juist weloverwogen eenzijdigheid tot een verhelderende kijk op een zaak? Het zijn aloude ambachtelijke kwesties, maar hun maatschappelijke en professionele context is nu anders dan voorheen.

Twee dingen vooral zijn ingrijpend veranderd. In de eerste plaats is de Nederlandse journalistiek de voorbije decennia haar ideologische steunberen kwijtgeraakt. De media, vroeger soms tegen wil en dank onderdeel van een verzuild bestel, zijn bijna allemaal gewone, concurrerende marktpartijen geworden. En net als de politieke partijen, om met Wim Kok te spreken, schudden zij *in the process* hun ideologische veren grotendeels af. Dat was natuurlijk een hele be-vrijding, maar de nieuwe dracht blijkt na verloop van tijd ook kaal en armetierig. Eertijds de ‘koningin der aarde’ doolt topless rond. Want wat doe je als medium als je niet langer een door tijd, ervaring en voorlieden gepatineerd mens- en wereldbeeld belijdt? Hoe heb je invloed, ben je ‘een meneer’, of wat ook, als je niet langer duidelijk en voor iedereen zichtbaar gecommitteerd bent aan een bepaalde zaak, beweging of partij?

De nadagen van de verzuiling waren journalistiek lastig, de vernieuwde journalistieke context is dat ook: het is immers moeilijk om irrelevant te zijn. We zijn allemaal kerkverlaters, overgegeven aan een slaperige scepsis, de ironie als enige stijlfiguur en tolerant op het onverschillige af. Politiek-inhoudelijk is de verzuiling ruimschoots voorbij, maar als *modus vivendi*, als nationaal niet-inmengingsgebod leeft zij voort: ieder het zijne. We willen, mogen geen scherpslijpers zijn.

Wat ook is veranderd - en het een heeft met het ander te maken - is dat zowel de journalistiek als haar afnemers niet langer argeloos zijn. Door massaal mediagebruik is een formeel bewustzijn gegroeid.

Mediaconsumenten van nu zijn *streetwise*; zij weten, om iets te noemen, de narratieve betekenis van een startende auto. Ergo, zij kennen de wetten van de soap als hun broekzak. Al even vanzelfsprekend filteren zij ‘informatieve’ op kwaliteiten als betrouwbaarheid en authenticiteit.

Daarom gaan de verhalen die journalisten vertellen altijd ook over het vertellen van een verhaal. Over hoe je dat doet, over de trucjes, bedrog en effectbejag, over presentatie en belang, de retorica van verheving en vertekening. Lezers en kijkers weten hoe de wereld bedrogen wordt - heftige filmmuziek in een actualiteitenprogramma geeft het sein ‘schandaal, onderzoeksjournalistiek!’ - en hebben een acuut gevoel voor het maatschappelijke rollenspel dat overal en altijd wordt opgevoerd, voor de overdrijving en overacting die erbij horen, de dramatisering van het alledaagse, de cultivering van het slachtofferschap of de bestudeerde nonchalance van de autoriteit.

Lezers en kijkers, evenzeer losgewoeld van hun zuil, mediatechnisch geëmancipeerd, is niet langer alles te vertellen. Ze hebben ons door. Het is bijna brechtiaans: we acteren en beschouwen, maar vallen niet zonder meer nog samen met onze ‘rollen’. We wéten dat we acteren, dat we toeschouwer zijn, dat het ‘maar’ spel is. Het is een nauwelijks af te schudden besef dat zelfs het intiemste privéleven binnendringt. Het postmoderne bewustzijn maakt ons, zender en ontvanger, altijd en overal toeschouwer van het eigen doen en laten. We moeten de ‘werkelijkheid’ proberen te betrappen in een spiegelent.

Want een soort naturalistisch gebod ‘de’ werkelijkheid recht te doen, is in het ontzuilde tijdperk de belangrijkste journalistieke opdracht geworden. Ooit gingen journalisten in de leer, letterlijk en figuurlijk, nu zijn we allen empirici. Het gaat tegenwoordig minder om het juiste (ideologische) standpunt dan om een juiste weergave van omstandigheden, feiten en cijfers. Althans, dat is de theorie. In de praktijk is enigerlei vorm van vooruitstrevende weldenkendheid, gericht op ‘vernieuwing’ en gespist ‘op het verstaan van de tekenen des tijds’ de nationale norm.

Aldus gaan de in deze bloemlezing verzamelde *Elsevier*-artikelen zowel over maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland in de jaren negentig als over het journalistieke metier bij een opinieweekblad in die jaren. Een opinieweekblad is immers zelf ook deelnemer aan de maatschappelijke gebeurtenissen waar het over, wie weet soms ook nog tegen schrijft. Het behoort deelnemer te zijn; zo niet, dan bepaalt het zich, in het goede gezelschap van ettelijke gedrukte en audiovisuele anderen, tot de rol van megafoon en podium voor de stoet buitenissige en geëmotioneerde passanten waartoe de maatschappelijke werkelijkheid dikwijls gereduceerd lijkt: klagers, piassen, extremiteiten, ontrechten, verbolgenen.

‘Kranten, weekbladen, de radio en misschien het meest de televisie hebben sociale problemen verder gedramatiseerd,’ schreef de socioloog Geert de Vries in zijn *Nederland verandert. Sociale problemen in de jaren tachtig en negentig* (1992). En hij vervolgde: ‘Vrijwel geen sociale kwestie komt in onze tijd op de politieke, ambtelijke of charitatieve agenda zonder onderwerp te zijn geweest van nieuwsberichten, actualiteitenprogramma's en praatshows. Daarbij gelden uitdrukkelijk theaterwetten.’

Heel waar, en het geldt al sinds jaar en dag, maar De Vries' observatie is natuurlijk innig verbonden met het huidige ontzuilde tijdvak. Weer in zijn woorden: ‘Tussen de misère van de sociale kwestie van de negentiende eeuw en de cameraklare binnenlandse sociale problemen van onze tijd gaapt een kloof.’ Die sociale kwestie, de miserabele toestand van de arbeidende bevolking, was de allesoverheersende zaak waarop de grote ideologieën - liberalisme, socialisme, confessionalisme - elk hun antwoord formuleerden. Met de komst van de naoorlogse ‘oplossing’ van dat vraagstuk, de moderne verzorgingsstaat, boetten die ideologische systemen, en daarmee de zuilen, snel aan belang in.

De ‘jaren zestig’, die in Nederland zoals bekend duurden van omstreeks 1965 tot begin jaren tachtig, ruimden ze grotendeels op; niet organisatorisch, wel ideëel als bindmiddel van onderscheiden ‘volksdelen’: protestants-christelijken, katholieken en het ‘algemene’ volksdeel van socialisten en liberalen. In hun plaats trad één

ongedeelde cultuurnatie. Nederlanders delen thans vooral het Nederlandschap. Zo ging een bovenpersoonlijk, sociaal of sociologisch mensbeeld teloor; de notie dat mensen in de eerste en laatste plaats groepslid zijn. Het is verdrongen door een psychologisch mensbeeld. Mensen ervaren zich steeds meer als hoofdzakelijk gevormd uit hun individuele bagage, persoonlijke keuzes en voorkeuren, hun driften en gevoelens. Door toedoen van een relatief open, meritocratische samenleving met ruime onderwijskansen voor velen, zijn ze, minder in werkelijkheid dan mentaal, grotendeels klasseloos geworden. We maken onszelf, bepalen zelf wel wie we zijn. Het gevolg van al deze bewegingen is een radicale depolitisering van de maatschappij en een scherpe verkleining van het publieke domein. De politiek gaat over steeds minder, het publieke debat zwakt af en wordt steeds meer - als lezen, stemmen zelfs - een special interest. Er is een ontkenning van 'macht' en 'belangen', klassieke politieke categorieën. De cultuurnatie fragmenteert in horizontale zuilen van opleidingsniveau, welstandigheid, voorkeur en interesse. Deze 'zuilen' nieuwe stijl zijn slechts marktsegmenten, aggregaten van anoniemi met gelijke kenmerken; geen groepen. Alleen marketeers kennen ze, kunnen ze bereiken. Onze kwesties zijn besognes, serieuze issues willen maar geen Kwestie worden.

In deze nieuwe politiek-maatschappelijke arena kan een traditioneel opinieweekblad als *Elsevier* commercieel een groot succes zijn, maar het journalistiek niettemin moeilijk hebben. Oude genres zijn uitgewerkt, het aloude ideologisch vuur gedoofd. Wat te doen?

Antwoorden op die altijd weer dwingende vraag staan op de volgende bladzijden. *Elsevier* is, conform zijn klassieke opdracht als *journal d'opinion*, niet naïef geworden. Het verzamelt feiten en cijfers, opvattingen en denkbeelden, onderzoekt, signaleert. Niet om uiteindelijk te manen of ideologisch te bevestigen, maar om te begrijpen, te duiden, betekenis te geven. Wat overkomt ons?

Eerder verschenen als inleiding bij *De nieuwe kaaskop. Nederland en de Nederlanders in de jaren negentig* (1999).

Toekomst voor opiniebladen

De mare dat er geen toekomst zou zijn voor de opinieweekbladen doet al jaren de ronde. Eind jaren tachtig, begin negentig was het al bon ton om te spreken over de ‘crisis van de opinieweekbladen’. Indertijd was ik eigenwijs van mening dat niet het opinieweekblad als zodanig een crisis doormaakte, maar de kunst van het maken van een opinieweekblad. Dat is nog altijd mijn standpunt, maar ik moet toegeven dat de oplageontwikkeling sedertdien die positie grondig heeft ondermijnd, *Vrij Nederland* heeft het voorbije decennium klap na klap geïncasseerd en *HP/De Tijd* liet gedurig veren. Over *De Groene* en *HN Magazine*, toch al nooit hoogvliegers, zwijg ik discreet en over de doden, *De Nieuwe Linie*, *Accent*, Nieuwsnet, *De Tijd*, niets dan goeds. Alleen *Elsevier* is gedurende de jaren negentig een gestage groeier geweest.

De bloeitijd van het opinieweekblad omvat het hoogtij van de verzuiling en de Koude Oorlog, de heftige jaren zestig en de tijd van herideologisering en polarisatie die daarop volgde, en ten slotte de opkomst van neoconservatisme en -liberalisme, de val van de Muur en de uiteindelijke nederlaag van het communisme. In die turbulente kleine halve eeuw was het opinieweekblad voor velen een ideëel kompas en bind- en strijdmiddel. Men kon er z'n opvattingen aan spiegelen en met z'n ‘lidmaatschap’, als daad van identiteit, aangeven wie men was en waar men stond. Dat gold evenzeer voor de stille generatie in de tijd van de wederopbouw als voor de babyboomgeneratie vanaf de jaren zestig.

Maar de stille generatie is op sterven na dood en de babyboom-

generatie, hoewel eeuwig jong, is onherroepelijk de weg neerwaarts ingeslagen. Voor jongere generaties heeft het opinieweekblad geen speciale betekenis gekregen, een nieuw ‘generatieblad’ is uitgebleven. Er zijn kennelijk geen ‘definiërende’, gedeelde ervaringen waarvan een algemeen weekblad zich tot tolk weet te maken. Wat het oude *Elsevier* voor de stille generatie betekende en *VN* en *HP* in de jaren zestig en zeventig voor de babyboomers, is chemie die zich in recente jaren niet weer heeft voorgedaan. Nieuwe lichten lezers kennen andere vormende ervaringen dan politieke ideeën, bewegingen en gebeurtenissen. Waar de vlag er zo voor staat, valt voor een klassiek opinieweekblad nog maar weinig eer te behalen. Dat gaat immers over het algemene, bovenpersoonlijke, over mens en wereld, ideeën, de publieke zaak, kunst en cultuur, staat en maatschappij, over ‘besognes’ die issues worden; het geeft betekenis en duidt ‘onze’ toestand.

De plek van het opinieweekblad is daarnaast aanmerkelijk verkleind door steeds meer (commerciële) televisiezendtijd, de opkomst van nationale kwaliteitskranten, nieuwe vormen van (vrije)tijdsbesteding en de algehele tijdsdruk in aangenaam volle levens. Televisie heeft in de loop der jaren een reusachtige bres geslagen in ons aller leestijd, ook die van hoogopgeleiden. Wie 's avonds een uurtje naar *Barend & Van Dorp* kijkt, besteedt daaraan in één keer de gemiddelde leestijd van een opinieweekblad. Toen de weekbladen begin jaren tachtig begonnen te haperen, waren *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad* al geruime tijd bezig met een langdurige expansie in oplage, kwaliteit en omvang. De kranten gingen terreinen bestrijken en genres beoefenen die traditioneel des weekblads waren: dieptereportages, interviews, boeken, schrijvers, columns, analyses, essays. Waarom, waartoe nog een opinieweekblad als je wat zij te bieden hebben ook in de (weekend)krant aantreft?

Het perspectief voor de opiniepers, maar intussen ook voor de kranten, is verder versomberd door de woekering van de ontlezing. We lezen minder dan vroeger: iedere nieuwe generatie minder dan de voorgaande; hoe jonger, des te minder we lezen. Hoewel we in de loop van ons leven weer wat meer gaan lezen, bereiken we nimmer

het niveau van de voorgaande generatie. Dit alles geldt, alweer, ook voor hogeropgeleiden. Lezen is een *special interest* aan het worden. Mannen haken gaandeweg af. Zij lezen nauwelijks romans, maandbladen worden hoofdzakelijk door vrouwen afgenomen en doordat de mannen het af laten weten, feminiseert ook de traditioneel masculiene lezerskring van de weekbladen geleidelijk.

Al met al lijkt de verdwijning van het opinieweekblad dus een kwestie van tijd. Het lezerspubliek dunt uit, zijn aloude functies worden door andere media vervuld en in een weinig uitgesproken tijd is er ternauwernood vraag naar 'opinies'. Zelfs bij uitgevers en redacties heerst niet altijd het geloof in een vitale toekomst van het mediumtype. Begin jaren negentig, toen de commerciële tv gulzig reclameguldens opeiste, sprak de uitgever van *Elsevier* over het managen van een soft landing en over het rekken van de *product life cycle*. Ontmoediging bij redacties spreekt ook uit de fletse opinies, *if any*, die hun bladen teisteren - niet zelden afkomstig van niet-redacteuren.

En toch, en toch. Hoe kan het dat *Elsevier* wel groeit en bloeit? Zoals iemand, een babyboomer, eens met afgrijzen vaststelde: vroeger lazen mijn ouders *Elsevier*, nu lezen mijn kinderen het. Zo'n constatering ontmoet doorgaans grote scepsis. *Elsevier*, heet het dan, heeft het maar makkelijk. Een kapitalistisch, zeg maar rechts blad in kapitalistische, rechtse tijden - nogal wiesde dat dat goed boert, met al die stukken over yuppen, huizenmarkt, hypotheekrenteaftrek, beurs en belastingontwijking. Dat is toch geen opinieweekblad! Het is een oordeel dat niet op grote kennis van zaken stoelt en daarnaast de logica ademt volgens welke een succesvolle vrouw eigenlijk geen vrouw is en een succesvolle zwarte per definitie een Uncle Tom. Het is bovenal een manier om niet te hoeven nagaan waarom iets een succes is - en wat ervan valt te leren.

Wie *Elseviereen* te pijnlijke *object lesson* vindt, kan ook in het nabije buitenland terecht, Frankrijk - met, toegegeven, zwakke nationale kranten - kent een levendig opiniesegment, inclusief om de zoveel tijd een nieuwe lancering (al komen daar 'suikeroompjes' aan te pas

die hier te lande zijn uitgestorven). Ook Italië en Spanje, eveneens landen met een relatief zwakke krantenmarkt, zitten niet zonder. Zelfs de kleine Oostenrijkse, Zwitserse en Belgische markten, alweer gespeend van nationale kranten, houden er aardige actuele weekbladen op na. Zonder weerga en uiterst leerzaam is het succes van het Duitse *Focus*, dat in nauwelijks meer dan een half decennium de gevestigde waarde in het Duitse medialandschap, *Der Spiegel*, in advertentievolume en oplage voorbij is gestreefd. In een markt die verzadigd leek, hoewel er feitelijk sprake was van een *Spiegel*-mo-nopolie, wist een nieuwkomer zich zomaar te vestigen. De opgang van *Focus* laat zich deels verklaren uit eigenaardigheden van de Duitse markt. Die kent wel dagbladen van nationale statuus, maar niet met een nationaal bereik. Nationale adverteerders (diensten en producten) zijn daarom qua 'print' voor een kostenefficiënt nationaal bereik op weekbladen aangewezen. Daarbij komt dat adverteerders niet van monopolies houden en er dus als de kippen bij waren om een alternatief voor *Der Spiegel* een kans te geven. Het *Focus*-succes vergde voorts een *entrepreneurial* uitgeverij, Burda, een (niet beursgenoteerd) familiebedrijf, dat zich een 'avontuur' kon en wilde permitteren. En professioneel betekende de lancering van *Focus* een verschuiving in de machtsbalans binnen uitgeverijen van journalistiek naar management.

Inhoudelijk bestond de innovatie die *Focus* bracht uit een week-bladconcept dat zich voluit richtte op nieuwe 'lezers': jong, hoogopgeleid, geïnteresseerd, goede baan, welstandig, maar onder permanente tijdsdruk. Het blad introduceerde onderwerpen, thema's en genres die buiten de gangbare journalistieke canon vallen en presenteerde deze op onorthodoxe wijze: beknopt, puntsgewijs, visueel, met foto's en infographics. Wat *Der Spiegel* was en is voor de stille en de babyboomgeneratie, werkzaam in onderwijs, wetenschap, cultuur, en media, bij overheid en semi-overheid, werd *Focus* voor de 'informatie-élite': de omvangrijke, almaar groeiende groep van jonge, pragmatische beroepsbeoefenaren, in de marktsector en daarbuiten, die zowel professioneel als persoonlijk behoefte hebben aan goede, toegankelijke informatie. Het blad weerspiegelt zo ingrij-

pende politiek-maatschappelijke en economische veranderingen zoals informatisering, de vervanging van 'voorzieningen' door 'mark-ten' en een groeiende consumenten- en werkplekautonomie.

Focus, en dat heeft het met *Elsevier* gemeen, al gaat het hierin beduidend verder, is een blad voor lezer en grazer. Veel specifieke informatie, geen lange lappen maar de *quick scan*, *digest* in plaats van proces-verbaal, tekst-beeldintegratie, infographics, meervoudige ontsluiting met behulp van goede, toegankelijke randtekst, kaders met *facts & figures*, heldere opbouw, afstemming op internet, vreedzame co-existentie met televisie - alles veel, overvloedig, waar-voor-je-geld, maar compact. Niemand wanhoopt aan de toekomst van de weekbladen in Frankrijk of in Duitsland, ook niet *Der Spiegel*. Het verloor weliswaar z'n nummer 1-positie, maar behield z'n oplage en werd, door een uitdager op de tenen gedwongen, een beter, aantrekkelijker blad.

Concurrentie is goed voor de journalistiek, al denkt de professie in Nederland daar grosso modo anders over. Nominaal is de meeste journalistiek een marktactiviteit, mentaal wordt ze door velen vanuit een quataire-sectormentaliteit bedreven. Niet concurrentie is het leidend beginsel, maar 'pluriformiteit', een eufemisme waarmee beleidsmakers en georganiseerd journalistiek Nederland zich nog altijd tegen 'de' markt kanten en een schimmig 'bestel' blijven koesteren. In die door hoge beginselen en platte marktafspraken afgeschermdde omgeving heerst niet het recht van de sterkste - beste, meest inventieve, adaptieve, innovatieve - maar gelden de zachte krachten van de verdelende rechtvaardigheid. Ja, diep in ons hart willen velen van ons geen aantallen maar een concessie, net als de omroepen. Krant, tijdschrift of weekblad als *merit good*, 'bemoeigoed' ingoed Nederlands, voor hun deugdzaamheid beloond met (interne) subsidie.

Er is een toekomst voor de weekbladen, mits uitgevers en redacties erin slagen zich verder te bevrijden van oude vormen en gedachten. Markt en marktwerking in media-aangelegenheden, bijvoorbeeld, zijn niet slecht, maar een waarborg voor een vrije, strijdbare pers. De nieuwe zappende, grazende lezers, ander voorbeeld, zijn

niet dom of ongeïnteresseerd, integendeel, zij zijn goed geïnformeerd en beter opgeleid dan hun voorgangers. Wel zitten zij anders in elkaar, hebben andere informatiebehoefte en zijn niet langer bereid door een woestijn van woorden te waden om enkele kruimels informatie op te kunnen doen. Nog een voorbeeld. De uit de defensieve jaren zeventig stammende zeggenschapsverhoudingen op redacties en tussen redacties en uitgeverijen hebben geleid tot grote weerstand tegen verandering. Praktisch kunnen redactiecollectieven vernieuwingen blokkeren. Het zou goed zijn dit conservatieve regime verstandig te herzien, zodat ook de Nederlandse journalistiek kan profiteren van de entrepreneurial dynamiek en het vernieuwingsvermogen uit de Angelsaksische mediawereld.

Nodig is ook een verdere professionalisering van de journalistiek. De definitieve overgang van bestel naar markt, en daarmee de komst van (nog) betere bladen en kranten, vergt nieuwe arbeidsverhoudingen en -organisaties, waarin het vanzelf spreekt dat beroepsbeoefenaren op hun prestaties worden beoordeeld en een gedifferentieerde beroepspraktijk met een bijpassend beloningssysteem kan ontstaan. Arbeids- en zeggenschapsverhoudingen beletten nu nog te vaak goed, professioneel (redactioneel) management, noodzakelijk om vitale, aantrekkelijke publicaties te maken. Het journalistieke bedrijf wordt veelvuldig bezwaard door de last van syndicalistisch geïnspireerde cao's die niet zelden tot een vreugdeloze beroepspraktijk voeren en onbekwamen en onwilligen beschermen en belonen.

Er is dus nog veel te doen. Waar het om gaat, is in te zien dat de neergang van de opinieweekbladen niet 'natuurnoodzakelijk' is, maar de onbedoelde uitkomst van 'slechte' arrangementen en on-doordachte voorkeuren. Natuurlijk, de markt laat zich niet dwingen en kan zich op enig moment werkelijk geheel van het opinieweekblad afwenden. Maar daarvan is nog geen sprake. Eerder het tegendeel. Er is, in een tijd van informatie-overkill, weinig zo aantrekkelijk als een afgewogen, intelligent gemaakt tijdschrift: scherp, specifiek, compact, handzaam, draagbaar, kleurrijk, relevant. Zelfs een krant, toch ook niet voor de poes, kan er niet tegenop, al helemaal niet de kranten van dit moment, zo groot en breed en voor elk wat

wils geworden dat zij zich uit vrees voor lezersverlies inhoudelijk liefst gedeisd lijken te houden. Omvang gaat ten koste van pertinentie.

Reden voor optimisme is ook dat er met een opinieweekblad heel behoorlijk geld valt te verdienen. Niet iedereen kan dat op de manier van *Elsevier*, maar ook met een kleinere oplage is een mooie exploitatie te realiseren, aangezien lezers en adverteerders bereid zijn een premie te betalen voor de specifieke kwaliteiten van een krachtig, herkenbaar weekblad.

Eerder verschenen als ‘Een opinieblad voor lezer en grazer’ in *De Journalist*, nummer 21 (2001).

Strafrecht en openbaarheid

In Chicago, Illinois, pal achter het imposante Museum of Science and Industry, ligt een parkje in Japanse stijl, overblijfsel van de Wereldtentoonstelling uit 1893. In dat parkje bevond zich - ik weet niet of het er nog is - wat gerust een vergeten monumentje mocht heten: de Clarence Darrowbrug.

Darrow was in zijn - lange - jaren (1857-1938) een beroemd strafpleiter, criminoloog, (roman)schrijver en 'lecturer', iemand die door het land trekt om voor een geïnteresseerd publiek lezingen te houden. Darrow leidde volop een publiek leven. In het tijdperk van de 'roofridders' diende hij jarenlang de belangen van machtige spoorwegmaatschappijen, onder meer in stakingszaken. Maar Darrow pleitte met groeiende tegenzin voor deze opdrachtgevers en liep uiteindelijk over naar het andere kamp.

Tijdens de rechtszaak tegen vakbondsleider en socialist Eugene Debs, leider van de Pullman-staking, een grote spoorwegstaking in 1894, gaf hij zijn opdracht terug teneinde de verdediging van Debs op zich te kunnen nemen. Debs belandde in het gevang, maar Darrows spectaculaire oversteek maakte van hem een nationale figuur.

Zijn ultieme faam kwam wellicht met de verdediging van twee jonge mannen, Nathan Leopold en Richard Loeb, uit een rijk nest afkomstige studenten die in 1924 uit balorigheid een jongen hadden vermoord. Darrow redde het duo van de doodstraf. Uiteraard zorgde de zaak voor ophef en het meeslepende optreden van de gelouterde strafpleiter was in het hele land voorpaginanieuws. Darrow was kieskeurig noch eenkennig. In John Landesco's monumentale *Organized*

Crime in Chicago (1929), oorspronkelijk deel III van *The Illinois Crime Survey*, staat te lezen dat op 2 oktober 1916 voor rechter Kenesaw Mountain Landis van het United States District Court, Mont Tennes verscheen, hoofdverdachte in een omvangrijke zaak van illegale gokpraktijken. Aan zijn zijde raadsman Clarence Darrow, ‘op wiens advies’, noteert Landesco, ‘hij weigerde te antwoorden op in-criminerende vragen’.

In 1925 ontrolde zich nog een ophefmakende zaak met Darrow in de hoofdrol: het Scopes-proces te Dayton, Tennessee, ook wel het ‘apenproces’ genoemd, naderhand vooral bekend als *‘The People versus Scopes’*. Daarin werd de biologieleraar John Scopes veroordeeld voor het onderwijzen van de evolutieleer. Darrow verloor de zaak dus, maar de openbaar aanklager, door de verdediging opgeroepen om als getuige-deskundige inzake de Bijbel te worden gehoord, bezweek letterlijk onder het kruisverhoor waaraan Darrow hem onderwierp. Hij stierf dagen na afloop van het proces. De journalist H.L. Mencken, minstens zo beroemd als Darrow, schreef pakkende verslagen over het apenproces. In 1955 vormde het de grondslag voor een populair toneelstuk, *Inherit the Wind* van Jerome Lawrence en Robert E. Lee; een jaar later verscheen *Compulsion* van Meyer Levin, een fictionalisering van de Leopold-Loeb-zaak.

Darrow was een tot de verbeelding sprekend personage, ‘groter dan het leven’ zoals de Amerikanen zeggen. Maar zijn biografie doet er nu verder niet toe. De hoogtepunten uit zijn beroepsleven zijn hier om andere redenen opgevoerd. Zij laten zien dat een strafrechtadvocaat in de Verenigde Staten eind negentiende, begin vorige eeuw al *celebrity*-status kon verwerven, en dat het land al zeker een eeuw de figuur van de alom gekende strafpleiter kent.

Die status bereikten advocaten niet op eigen kracht. Daarvoor was een ruim beschikbare ‘populaire’ pers, kranten en tijdschriften, noodzakelijk. Aan de opkomst in de Verenigde Staten van die eerste massamedia, de mensen die ze bezaten en degenen die ervoor schreven, de maatschappelijke context waarin zij opereerden, het genre van de onthullingsjournalistiek (*‘muckraking’*) dat ze begin twintigste eeuw op grote schaal beoefenden, het vakmanschap waarmee dit

gebeurde, de behoeften bij het publiek waaraan *muckraking* tegemoet kwam, de invloed ervan op politiek en wetenschap (vooral de sociologie) - aan dit alles wijdde de socioloog-amerikanist A.N.J. den Hollander zijn meeslepende *Het demasqué in de samenleving* (1976).

De historicus Johan Huizinga bezocht de Verenigde Staten in 1926, acht jaar nadat hij zonder het land uit eigen aanschouwing te kennen, dus als een soort Karl May, zijn beeldende *Mensch en menigte in Amerika* publiceerde. In Chicago ontmoette hij ex-muckraker Robert Ezra Park (1864-1944), die begin van de eeuw in tijdschriftartikelen de uitbuiting van de Kongo door koning Leopold II aan de kaak stelde. 'Later,' schrijft Den Hollander, 'zou hij als hoogleraar in de sociologie in Chicago wereldbekendheid verwerven.' Huizinga betitelt hem, in een brief aan de volkenrechtgeleerde Cornelis van Vollenhoven, als de 'oude knorrige heer Park'. De knorrepot hield echter wel 'het fraaiste college over hedendaagsche Amerikaansche ontwikkeling, dat ik gehoord of gelezen heb. Ze zijn zo helder en zo rechtuit.'

Volgens Den Hollander kwam de nieuwe onthullingsjournalistiek voort uit onvrede bij een groot publiek over de niets en niemand ontziende 'modernisering' van de Verenigde Staten. Tot het laatste kwart van de negentiende eeuw nog een hoofdzakelijk ruraal land, boers en kleinsteds, confronteerden industrialisatie, verstedelijking, immigratie het in korte tijd met allerlei onvermoed 'kwaad'. Daaronder corrupt bestuur in de steden, falende politie en 'gekochte' rechters die aan de leiband liepen van de georganiseerde misdaad - Landesco geeft er krasse staaltjes van. De wantoestanden riepen tegenkrachten op. De drooglegging, met alle dubbelzinnige effecten van dien, is er een voorbeeld van. De nieuwe onderzoeksjournalistiek legde aan de lopende band misstanden bloot en stimuleerde stedelijke hervormingsbewegingen zich in te zetten voor onkreukbaar openbaar bestuur. Chicago's gokbaas Mont Tennes kon voor rechter Landis verschijnen doordat lokale kranten voor hem belastende feiten naar buiten brachten.

De studie van de socioloog John Landesco is exemplarisch voor

het burgerlijk reveil uit de eerste decennia van de vorige eeuw. Landesco schreef *The Illinois Crime Survey* niet in opdracht van de overheid, zoals de titel lijkt te impliceren, zijn opdrachtgever was een vereniging, de Illinois Association for Criminal Justice, exponent van een zelfbewuste *civil society*. Deze organisatie van vooraanstaande stedelingen trok ten strijde tegen de corruptie en onmacht van gemeentebestuur, politie en rechters.

Deze episode laat op diverse niveaus zien hoe wezenlijk openbaarheid is voor het strafrecht. Een openbaar proces biedt de verdediging het platform om bij een groot publiek aandacht voor een zaak te vragen. Een opvallend strafpleiter vergaart met behulp van de pers roem. Een verontwaardigde openbare mening is in staat justitiële autoriteiten, een onwillig Openbaar Ministerie bijvoorbeeld, tot actie aan te sporen. Openbaar debat dwingt tot hervorming van justitiële instellingen. Zonder openbaarheid geen advocatenroem, maar ook geen eerlijk proces, geïnformeerde burgers, openbare mening, hervormingsbeweging en strafrechtvernieuwing. Openbaarheid is de waarborg tegen achterkamertjes en voorwaarde voor een open, ontvankelijk en levend strafrecht. Want strafrecht is er niet *sui generis*, kan ook niet statisch zijn. Het weerspiegelt maatschappelijke bewegingen en zorgen, veranderende normen en waarden.

Openbaarheid begint bij de strafrechtsgang zelf, die doorzichtig en doorgrondelijk moet zijn: tenlastelegging, processtukken, zitting. 'Interne openbaarheid' ontstaat uit doorzichtige procedures en het aan strikte regels binden van het gedrag - bevoegdheden en verantwoordelijkheden - van de bij de procesgang betrokken partijen. Allen hebben er belang bij scherp in de gaten te houden of de ander zijn verplichtingen wel nakomt. Maar het 'interne' toezicht op de gang van zaken heeft weinig betekenis als niet ook een wijdere, 'externe' openbaarheid het strafrechtelijk doen en laten 'monitort' en beoordeelt. Er is een goed geïnformeerde, alerte openbare mening nodig om alarm te kunnen slaan bij inbreuken op de formeel gewaarborgde procesgang. Voor zover 'misstanden' niet via interne *checks and balances* gecorrigeerd worden, moet extern, politiek ingrijpen daarin voorzien. We hoeven maar te denken aan de wetgeving die volgde op

de aanbevelingen van de Parlementaire Enquête Opsporingsmethoden door de commissie-Van Traa in 1996.

Externe openbaarheid is een voorwaarde voor interne openbaarheid: zonder het eerste verpietert het tweede. Het strafrecht heeft, net als de democratie, openbaarheid als voorwaarde. Of het strafrecht - procesgang, uitkomsten, effecten - door burgers en rechtssubjecten als rechtmatig wordt ervaren, hangt af van hun mogelijkheden om het te controleren. Zonder openbaarheid kan het strafrecht niet als billijk en eerlijk gepercipieerd worden. Aan zichzelf overgelaten, zonder pottenkijkers, vrijheid van meningsuiting, onafhankelijke pers, kritische burgers en openbare mening, zal het vroeg of laat ontsporen. Dat is nu eenmaal wat ongecontroleerde macht overkomt. Ondoorzichtige processen, al worden ze intern nog zo onberispelijk gereguleerd en gecontroleerd, ontberen geloofwaardigheid. Zij behoren tot de angstaanjagende inboedel van totalitaire regimes.

Zonder openbaarheid verdampt de verantwoordingsplicht, die zowel de nauwkeurig gereguleerde interne gang van zaken geldt als het systeem als geheel. De legitimiteit ervan staat of valt niet met de oordelen van rechtsgeleerde, beroepshalve betrokkenen, ook leken, de burgerij, zullen het als billijk en geloofwaardig moeten aanvaarden. Uiteindelijk staat het strafrecht onder (democratisch) politieke controle, waarvoor weer een goed geïnformeerde openbaarheid nodig is op basis van klassieke vrijheidsrechten als vrijheid van vereniging, vrijheid van meningsuiting en, daaraan ontleend, persvrijheid.

De voor een goed functionerend strafrecht noodzakelijke openbaarheid spreekt in Nederland nog altijd niet vanzelf. Een grote mate van democratische openheid roept bij de politiek-bestuurlijke elite, vroeger en nu, argwaan op. De vrees voor ‘Amerikaanse toestanden’, wat die ook mogen inhouden, zit diep. De houding van Nederlandse elitemilieus tegenover de democratische idee en dito instellingen blijft krampachtig. Democratie is mooi, mits in handen van verstandige lieden die weten wanneer zij zonder pottenkijkers met elkaar zaken moeten kunnen doen. Er is angst voor ‘excessen’, voor de directheid en luidruchtigheid, om niet te zeggen volksheid, van een niet-gecapitonneerde democratie.

Politieke ambten waarvoor men elders naar de stembus gaat, worden hier vervuld door benoemde functionarissen. Electorale bemoeienis met justitiële ambten is geheel uit den boze. Zelfs doodnor-male politieke - dus in laatste instantie: electorale - controle op justitiële instituties is anathema. De juridische provincie claimt een soort soevereiniteit in eigen kring. Geen staatkundige bemoeienis met ons delicate handwerk, politiek en electoraat gelieven maximaal afstand te bewaren. Als het om de onafhankelijke, dus voor het leven benoemde rechter gaat, zullen weinigen de wijsheid van deze doctrines betwisten. De scheiding der machten, hoewel daar naïeve opvattingen over bestaan, is ons lief. Maar een wanordelijke, inefficiënte rechterlijke organisatie nemen velen niet zonder meer voor lief. Anderen, veelal betrokkenen en belanghebbenden, claimen ook op dit terrein volledige professionele autonomie.

Sinds de jaren zestig heeft de juridische gemeenschap getracht die rechterlijke autonomie uit te breiden tot het Openbaar Ministerie, dat, in die opvatting, op afstand van de minister van Justitie dient te opereren. De denkbeelden die daarvoor in stelling zijn gebracht, de professionele ideologie zogezegd, worden aangemerkt met het verheven begrip 'magistratelikhed'. Het ruist als een verleidelijk briesje door veel discussies: magistratelikhed, maar is minder mooi dan het klinkt. Het is een ideologie die in onze democratie niet bij een doelgemeenschap als het om past. Zij doet afbreuk aan de politieke verantwoordingsplicht, fundamenteel in een democratie, onder meer doordat 'magistratelikhed' de minister wel verantwoordelijk stelt voor het doen en laten van het om, maar hem de bevoegdheden ontzegt om die verantwoordelijkheid te effectueren.

De kern van de ideologie der magistratelikhed is dit democratisch tekort. Uit beroepensociologisch standpunt is de autonomieclaim ook te begrijpen: hoe meer autonomie een beroepsbeoefenaar kent, des te meer status deze immers geniet. Maar uit democratisch oogpunt is deze aanspraak uit den boze. Al helemaal als we ons andere democratische tekortkomingen in de strafrechtketen voor de geest halen. De achterstanden waarmee de zittende magistratuur kampt bijvoorbeeld. Ministers worden daar terecht door kiezers en

volksvertegenwoordigers op aangesproken, maar alweer: zij beschikken op dit terrein over zwakke bevoegdheden.

Het begin van de strafrechtketen, de politie, is al helemaal een stiefkindje van de democratie. De nieuwe Politiewet, met de politie-regio's die deze instelde, heeft geleid tot een bijna volledige verduistering van verantwoordelijkheden. Burgers, zeker die uit kleine, perifere gemeenten, hebben niets over 'hun' politie te zeggen. Directe zeggenschap over politie en justitie berust te onzent op geen enkel niveau bij rechtstreeks gekozen politieke ambtsdragers. De democratie werkt hier wel heel indirect: slechts handjesvol volksvertegenwoordigers beschikken over een 'populair' mandaat; dit geldt uiteraard niet of nauwelijks voor de overmaat aan lijstvullers in vertegenwoordigende lichamen die de huidige Nederlandse participatie kenmerkt.

Kritiek op de werking van het strafrecht richt zich in Nederland zelden op dit democratisch tekort. Integendeel, gezaghebbende critici zijn doorgaans roomser dan de paus en stellen zich ook al vierkant op het standpunt van de 'magistratelijkheid'. Daar is altijd te weinig en nooit te veel van. Een recent voorbeeld is Theo A. de Roos' *Het grote onbehagen - Emotie en onbegrip over de rol van het strafrecht*. Het is een sympathiek boek, dat nog het best gelezen kan worden als een apologie voor de gemeenschap van bij het strafrecht betrokken beroepsbeoefenaren. Burgers van Nederland, impliceert De Roos, laat dat strafrecht nu toch over aan ons rechtsgeleerde magistraten, bemoeit u zich er toch vooral niet mee. Er valt bovendien echt niet veel te verbeteren, zoals het is, is het allemaal heel behoorlijk.

Als er in De Roos' universum een spelbreker rondloopt, dan het OM, dat zich ten onrechte, heel onmagistratelijk, als gehaaid misdadbestrijder heeft opgeworpen, met alle brokken van dien. Een schaduwzijde van het strafrecht zoals het heden ten dage werkt, is ook dat het de kanslozen onevenredig zwaar treft, vooral allochtonen, in het bijzonder sukkeltjes die bij drugszaken betrokken zijn. De grote vissen daarentegen zwemmen vrij rond. Treurig, maar het is niet anders. Au fond tempert De Roos gedurig de verwachtingen die in redelijkheid aan het strafrecht gesteld kunnen worden. En juist

omdat hij weinig verwacht, valt zijn globale oordeel over het functioneren van het strafrecht gunstig uit.

Ogenschijnlijk in scherp contrast met de bezadigde opvattingen van insider De Roos, staan de geharnaste oordelen, ook recent gepubliceerd, van ‘jurist en ondernemer’ Allard Hoogland (‘Andere prioriteiten. De onstuitbare opmars van de geschokte rechtsorde’, *Hollands Maandblad* nr. 5, 2000). Hooglands opzweepende artikel is te kenschetsen als een paradoxale aanval op het OM: populistisch van argumentatie, maar niettemin een pleidooi voor meer magistratelijkheid. Wijdt De Roos geen kwaad woord aan handhavingstekorten, beleidshalve seponeren, massale niet-vervolgving en, daardoor, de uiteindelijke willekeur van het strafrecht, bij Hoogland draait het daarom. Het strafrecht in Nederland staat er erbarmelijk voor door-dat het gebukt gaat onder een onmetelijk handhavingstekort.

Het verval is rond 1970 ingezet toen justitie, geconfronteerd met de sterk groeiende criminaliteit bij gelijkblijvende opsporings- en vervolgingscapaciteit, ophield alle bewijsbare delicten te vervolgen. Het beleidssepot deed zijn intrede en justitie ging kiezen wat wel te vervolgen en wat niet. Hoogland in een karakteristieke, samenvattende passage: ‘Sinds 1970 is het feit dat iemand een misdrijf heeft gepleegd op zichzelf onvoldoende reden hem te vervolgen. Er moet een maatschappelijke aanleiding zijn om dat te doen. De gevallen met de grootste maatschappelijke aanleiding krijgen de meeste prioriteit. Daarmee is de ellende begonnen. Dertig jaar later is het tot de burger doorgedrongen dat dit systeem van strafvervolgving een loterij is. Ernstiger is dat de burger ook in de gaten heeft gekregen dat het een loterij is waarvan hij, als hij zich een beetje kwaad maakt, de uitkomst kan beïnvloeden.’

Met andere woorden, sinds justitie niet meer zowel mechanisch als magistratelijk vervolgt, maar beleidshalve en ‘maatschappelijk’ reageert, stelt het zich bloot aan externe druk en bemoeienis. Zo werd het ontvankelijk voor de waan van de dag. Wat en wie wordt vervolgd, is nu derhalve afhankelijk van wie het luidst schreeuwt, de vroomste stille tocht weet te organiseren, de beste toegang tot de pers heeft, een vrindje bij het OM kan aanspreken of anderszins van wan-

ten weet. De staande magistratuur heeft zich ontpopt als een onbestendige, grillige ‘beleidsinstelling’, de officier van justitie als een deerniswekkende figuur: ‘Hij moest immers de burgers wijsmaken dat hij het recht handhaafde door af en toe iemand uit de zee vol onbestrafte criminelen te vissen. En, misschien wel het allermoeilijkste, hij moest zichzelf op de mouw spelden dat het normaal is iedere morgen op kantoor te worden aangegrijpsd door kasten vol strafdossiers waarvan je weet dat je er nooit aan toe zult komen.’

Ondanks hun radicaal divergente oordelen over de Nederlandse strafrechtpraktijk delen De Roos en Hoogland een afkeer van externe invloeden, de straat, ‘de waan van de dag’, het behagen van het gepeupel, van de pers ook, in zijn onderscheiden gedaanten. Beiden verwijzen ter adstructie van hun onbehagen naar geruchtmakende recente zaken waarin de openbare mening een onevenredige rol opeiste en OM en rechters zich, o schande, mede zouden hebben laten leiden door een ‘geschokte rechtsorde’: Marianne Vaatstra, de Gorcumse schietpartij, de ‘opstand’ in Kollum, Meindert Tjoelker, Anne de Ruyterde Wildt.

Hiermee staan zij in een lange Nederlandse traditie van, laten we zeggen: ‘magistratelijk’ paternalisme. Het recht is daarin een zaak voor onthechte en beheerste, dus notabele lieden die, door training, geboorte of wat ook, niet ontvankelijk zijn voor de verlokkingen van geld, publiciteit en andere rauwe, volkse invloeden. De juridische provincie lijkt beheerst door lekenangst, volk en (straf)recht zijn water en vuur, (democratische) openbaarheid is riskant, de media als exponenten van openbaarheid en commerciële driften zijn te wantrouwen. Het strafrecht zelf, als zichtbaarste en daardoor ook meest spectaculaire tak van het juridisch bedrijf, is eigenlijk al suspect. Strafrechtadvocaten stonden, en staan nog wel, in laag aanzien. De strafrechtadvocatuur was en is eer de wat vulgaire bezigheid van - in sociologische zin - ‘*marginal men*’ (joden en andere buitenstaanders, c.q. sociale klimmers) dan de eerbare occupatie van solide gevestigden.

De uitnodiging voor deze bijdrage toont die ‘angst en walging’ nog in vrijwel onversneden vorm. Ik citeer: ‘De media zijn gedwon-

gen om de uiterst gecompliceerde strafrechtelijke materie op een zo eenvoudig mogelijke wijze te presenteren teneinde het grote publiek te kunnen bereiken. Het gevolg is echter dat de nuances verloren gaan, waardoor de media ongewild, maar soms ook gewild bijdragen aan de polarisatie tussen het publiek en de rechterlijke macht.’

De juridische ideologie heeft, zo lijkt het, nog het negentiende-eeuwse dedain voor ‘het volk’ en de angst voor democratie die toentertijd rondwaarden in de breinen van de eerste massapsychologen. Die ideologie omvat distantie van ‘gewone mensen’, hun instincten en impulsen, behoeften en voorkeuren. De massa is irrationeel, vulgair, oppervlakkig, sensatiebelust, kan niet diep genoeg worden gewantrouwd, net als de pers die om haar moverende redenen aan al die ondeugden tegemoetkomt. Openbaarheid is een mooi beginsel, maar verkeerde handen maken er licht misbruik van.

In een geestige passage in *Mensch en menigte* vertolkt cultuur-pessimist Huizinga dit sentiment, geprojecteerd op de nog jonge Verenigde Staten: ‘Het Amerikaanse dagblad heeft ook voor zijn wezenlijken inhoud reeds geheel den advertentiestijl geadopteerd. Waar een Hollandsche courant vooralsnog sober het opschrift zou plaatsen: “Sarah Bernhardt geopereerd”, daar leest men ginds elke phase van zulk een gebeurtenis aangekondigd door pakkende op-schriften: “*Dr. So and So wields the knife with five physicians in attendance!*”’

Huizinga's misantropische conclusie: ‘De geest wordt gewend aan een oppervlakkige aanvaarding van zijn voedsel: hij kauwt het slecht en verteert het dus slecht. Een gevaarlijke vervluchtiging van de intelligentie en veruiterlijking van het geestelijk leven is het gevolg.’ Dit is de Huizinga die door Jacques de Kadt op onnavolgbare wijze werd getypeerd met ‘de deftigheid in het gedrang’.

Driekwart eeuw later wordt de deftigheid nog altijd belaagd. Niemand noemt het meer zo, ‘magistratelijkheid’ komt echter dicht in de buurt: het woord alleen al schrijdt. Hoewel professor De Roos in *Het grote onbehagen* pleit voor toelating van radio en tv tot de rechtszaal, dus voor meer openbaarheid in het strafrecht, kijkt hij met argwaan naar de openbare mening, voor hem nog altijd verbon-

den met emotionaliteit en onwetendheid. De krant komt er niet beter van af. De Roos wil radio en tv voornamelijk toelaten omdat de schrijvende pers het strafproces vertekent. Radio en tv zijn welkom als correctie op die lachspiegels. Zei criminoloog W.H. Nagel nog dat wie zich zorgen maakte over de toenemende criminaliteit maar beter een ander ochtendblad kon lezen, De Roos adviseert eigenlijk de lectuur van kranten geheel te staken.

In het denken der ‘magistratelijsken’ is het strafrecht als de traditionele katholieke eredienst: slechts ‘ingewijden’, letterlijk, zijn ermee te vertrouwen. Leken hebben er geen plaats, zomin als de volkstaal. De nadruk ligt op het ritueel, niet op de schrift: het geloof komt via het oor. De clerus, een professionele kaste, waakt over de kudde en duidt Gods woord. Aan het strafrecht is de Reformatie voorbijgegaan.

Voor de Reformatie kunnen we de jaren zestig lezen. Het verhe-vigde gelijkheidsdenken uit dat tijdperk plaatste de toegankelijkheid van het recht en de rechtshulp, gelijkheid van rechtsbedeling, ‘klas-senjustitie’ en de eenzijdig samenstelling van de juridische beroepsgroep op de agenda. Niet zonder succes. Mensen uit andere dan elite-milieus drongen tot het juridisch bedrijf door. Veel minder dan voorheen is het ook een mannenbolwerk. Rechtshulp werd toegankelijker. De ‘zwakke’ verdachte won aan rechten, de ‘sterke’ staat leverde prerogatieven in. Maar uiteindelijk maakten ‘de jaren zestig’ het (straf)recht meer in zichzelf gekeerd. Het democratiseringsethos ging over in een preoccupatie met correcte procedures en verhardde zo een intrinsiek kenmerk van het strafrecht. De radicaalste vrucht van de jaren zestig, het abolitionisme, vervreemde de publieke opinie van de idee van strafrechthervorming. Ook de stijgende criminaliteit, klein en groot, maakte vernieuwing suspect.

Die tegenslagen leidden tot een vestingmentaliteit, een zeker autisme: wij van het strafrecht, met ons superieure inzicht en onze hoge moraal, tegen de rest van de wereld, onwetend, behept met populisme en onderbuiksentimenten. In het publieke oog werden straf-rechtgeleerden anti-autoritaire autoriteiten, afkerig van staat en kleinburger, die verongelijkt uitleggen waarom misdaad niet erg is en daders slachtoffers zijn. Het strafrecht cultiveerde, betweterig, het

eigen gelijk - en herbevestigde zo traditionele kernwaarden als onafhankelijkheid en afstandelijkheid, evenals het aloude, ooit elitaire, nu meritocratische, non-interventiebeginsel: buitenstaander, leek, bemoei u niet met ons experts. De deftigheid overwon, onder het mom van magistratelijkheid, de democratiseringsfurie.

De professionele ideologie is zo dwingend en socialiseert zo krachtig dat de groeiende sociaal-economische heterogeniteit van de beroepsgroep weinig sporen nalaat op de beroepsinhoud. De beroepsgroep mag dan meer 'volks' worden, met het beroep, de vigerende opvattingen en denkbeelden, gebeurt dat nauwelijks. De professionele ideologie werd mede oppermachtig door de verzwakking van de 'algemene' ideologieën. Juristen zijn primair dienstbaar aan hun vak, niet aan marxisme, sociaal-democratie of katholieke emancipatie. De non-ideologische 'juristenpartij' D66 belichaamt die ontwikkeling, evenals de tegenstrijdige erfenis van de jaren zestig: radicale democratisering, dus meer macht bij de kiezers, naast de eis van professionele autonomie.

En de (geschreven) pers, dat zwarte schaap van Huizinga, Nagel en De Roos, de legendarische vierde macht, vrij, onverveerd, waar staat die in dit krachtenveld? Is hij, als de vroeg-twintigste-eeuwse Amerikaanse *muckrakers*, gesel van de justitiële autoriteiten, partner van de burgerij, steunpilaar van de *civil society* - en in die hoedanig-heden een tikkeltje populistisch? Mijn schrijfpdracht, waarin de thematiek van deze bijdrage staat samengevat, formuleert de vragen zo, enigszins verongelijkt en veeleisend tegelijk: 'Binnen dit thema zal onder meer worden ingegaan op de relatie tussen de media, sensatiemedia, het strafrecht en de eisen van openbaarheid. Vragen die daarbij aan de orde zouden kunnen komen zijn onder meer: is de relatie tussen het strafrecht en media verstoord? Welke bijdrage dient (sic) de media te leveren aan de transparantie van het strafrecht, alsook aan het draagvlak voor strafrechtelijke beslissingen, zowel in het algemeen als in concrete gevallen? Dienen er daarbij grenzen in acht genomen te worden gelet op bijvoorbeeld de privacybescherming van betrokkenen?'

Sommige antwoorden zijn in het voorafgaande al impliciet ge-

ven. Het strafrecht kan niet zonder openbaarheid, interne en externe. Zelfs het humanste strafrecht behoeft democratische controle, wil het zich niet als dwingeland ontpoppen. Dat gebeurt als het, in zichzelf gekeerd, de ‘onwetende’ samenleving tracht te trotseren. ‘Le-vend’ strafrecht wil niet immuun zijn voor maatschappelijke gebeurtenissen en ontwikkelingen. De ideologie van ‘magistratelijheid’, zowel bij de zittende als staande magistratuur, die autonomie en non-interventie verheerlijkt, is daarom een potentiële crisisfactor. Strafrecht dat autistisch optreedt, met zijn rug naar de samenleving, komt op enig moment onder vuur te liggen.

Media vervullen in dit geheel een rol doordat ze deel uitmaken van de openbaarheid. Daaraan hebben ze zich in mindere of meerdere mate verplicht. Van een bijzondere betrokkenheid van ‘de media’, in algemene zin, bij het strafrecht - of het civiel recht dan wel bestuursrecht - is geen sprake, laat staan van een speciale verantwoordelijkheid. Het ene medium zal die, al naar zijn aard en oogmerken, wel voelen, het andere niet. Elk medium moet daarin zelf kiezen. Serieuze Nederlandse kranten en zendgemachtigden (en uitgesproken, welbewust niet-serieuze zijn er nauwelijks) accepteren in de regel wel enige (mede)verantwoordelijkheid, bijvoorbeeld door verdachten in hun misdaadberichtgeving en rechtbankverslagen te anonimiseren. Moge dat zo blijven.

Voor het overige zullen ze zich in hun omgang met het strafrecht doorgaans gedragen conform de (eigen ideeën over de) regels van hun professie, de journalistiek. Alleen daaraan zijn ze gehouden. Hooguit als neveneffect van die normale journalistieke oogmerken, dienen zij ook de ‘transparantie van het strafrecht’, of dragen ze bij aan het ‘draagvlak voor strafrechtelijke beslissingen’. Het is allemaal een kwestie van opvatting, geen wet van Meden en Perzen. ‘De media’ hebben niet de plicht stut en steun van de overheid te zijn, of een tak ervan. Ze hebben geen verplichtingen aan het strafrecht, de monarchie, de parlementaire democratie, gulden of euro, EU of NAVO. Maar men kan zich in alle gevallen media voorstellen die zichzelf wel dergelijke taken opleggen.

In het ontzuilde, paarse tijdperk zijn Nederlandse media in het

algemeen nogal gouvernementeel. Hun toewijding aan een zuil is overgegaan op het gemenebest, met een statelijke oriëntatie als gevolg. Op het gebied van misdaad- en rechtbankverslaggeving zijn de media behoorlijk volgzaam. De ‘populaire’ *Telegraaf*, niet in de verste verte een ‘sensatiemedium’ zoals het buitenland die kent, heeft een slechte reputatie op te houden, maar doet dat voor de liefhebber van het genre op een teleurstellende, brave manier. Er is soms agitatie rond een spectaculair misdrijf of een minder begrijpelijke uitkomst van een strafzaak, maar als volkstriebun slaat die krant een armzalig figuur. Ook audiovisuele media lopen niet of nauwelijks uit de pas. In hun streven naar respectabiliteit honoreren ook de nieuwkomers al snel bestaande codes - nog wel. Voor het openbaar maken van na-men en adressen van veroordeelde pedofielen, om een Britse ondeugd te noemen, hoeft voor het moment nog niet te worden gevreesd.

Waarneembare inbreuken op de mores van de herensociëteit treden op als media zich publicitair laten ‘gebruiken’ door een partij in een strafzaak, advocaat of openbaar ministerie. De voorbeelden liggen voor het oprapen. Het is voor een krant of televisierubriek aantrekkelijk om mee te doen: je maakt nieuws. Doorgaans is het belang van strafpleiter of staande magistraat bij publicatie ook zonneklaar. Zo dient iedereen op eigen wijze de ‘transparantie’. Elk medium zal voor zichzelf moeten uitmaken of het ruimte biedt aan juridische spindoctors. Waarbij opvalt dat een hele bent van strafpleiters door dit mechanisme Bekende Nederlander-status heeft verworven. Zij weten dat openbaarheid een trefzeker wapen is en maken gemene zaak met persvertegenwoordigers (en omgekeerd) om de belangen van cliënten te behartigen. Zelf hebben ze ook belang bij mediaroem; die streelt hun ijdelheid en levert nieuwe klandizie op. Clarence Dar-row heeft ruimschoots navolging gekregen.

Mijn eigen krant, *de Volkskrant*, zal in voorkomende gevallen niet vies zijn van dergelijke primeurs. Naast een juridisch redacteur telt de krant twee verslaggevers die zich hoofdzakelijk met misdaad en straf bezighouden, waarbij zij zich overigens niet beperken tot de klassieke misdaad- en rechtbankverslaggeverij. Usance is veeleer

een enigszins abstraherende, academische aandacht voor strafrecht, justitie en politie en andere juridische aangelegenheden. De verslaggevers zijn niet van de straat en neigen ertoe, door achtergrond en normen, eerder met rechtsgeleerde raadslieden, rechters, leden van het OM en academische juristen te verkeren dan een bezoekje te brengen aan plaats delict, politiemensen, slachtoffers, daders of omstanders. Men kan ze van ‘magistratelijkheid’ betichten, ook in die zin dat zij deelhebben aan de professionele ideologie van juristen. Zij zijn minder waakhond van justitie, uitgerust met contraire ideeën of een alternatieve ideologie op dit gespecialiseerde gebied, dan vertegenwoordigers bij de pers van de mores en opvattingen van werkveld en beroepsgroep.

Dit alles is bepaald geen rariteit van *de Volkskrant*. Het gaat om een brede beweging in de Nederlandse journalistiek, die én ontzuild is geraakt én academisch gevormd. Materiekennis telt nu zwaarder dan de juiste politiek-maatschappelijke leer. Journalisten delen daardoor met de professionals over wier wereld en opvattingen zij berichten, definities van de werkelijkheid. Praktisch vatten zij hun werk eerder ‘voorlichtend’ op dan als het hinderlijk volgen van, bijvoorbeeld, justitieel establishment en juridische doctrines - laat staan dat zij stem zullen geven aan de sentimenten, ‘onderbuikgevoelens’, die bij ‘het volk’ mochten leven over het strafrecht in het algemeen en voorbeelden van strafrechttoepassing in het bijzonder.

Journalisten die, om een dwarsstraat te noemen, voor de herinvoering van de doodstraf willen ijveren, of voor minder rechten van verdachten, zijn met een lantaarntje te zoeken. Een opgewonden commentaar zal wel eens voor strafverzwaring of strafrechtuitbrei-ding hebben gepleit, maar in de regel is journalistiek Nederland solidair met zijn magistraten en het systeem dat zij dienen. Het OM heeft het weliswaar regelmatig te verduren, maar zulke aanvallen getuigen zelden van iconoclasme, zij weerspiegelen toch vooral de professionele communis opinio.

Die voegzaamheid is zorgelijk. Openbaarheid in strafrechtkwesities is zichzelf niet genoeg, maar vraagt om botsende meningen en rivaliserende opvattingen. Zijn die afwezig, of halen zij wegens on-

welvoeglijkheid of onbevoegdheid ‘de krant’ niet, dan komt geen breed geïnformeerde, representatieve openbare mening tot stand. ‘De pers’ kan hierin een rol spelen door een breder spectrum aan opvattingen en sentimenten weer te geven dan de gangbare professionele; dus inclusief, laten we zeggen, meer volkse uitingen.

In zijn *Mensch en menigte* heeft Huizinga het, als hij de invloed van het grote zakenleven op de politiek behandelt, over een democratie die ‘volksverduistering’ praktiseert. Non-representatie (en non-participatie) is een gevaar dat ook de huidige Nederlandse ‘democratie zonder partijen’ bedreigt - en a fortiori een strafrecht dat nauwelijks onder (zwakke) democratische controle staat en gemonopoliseerd wordt door doctrines van experts. Dan wordt het strafrecht voor veel rechtssubjecten iets van en voor anderen, dat hun op een kwaad moment slechts overkomt, als slachtoffer of dader, maar bovenal als onderdaan van een *Obrigkeitsstaat*, niet als burger van een democratie. Zulk strafrecht verliest onherroepelijk draagvlak.

De pers, of laat ik voor mezelf spreken: *de Volkskrant*, zou in dit verband meer eigen opvattingen kunnen opwekken in plaats van, als een mechanische spiegel, bijna uitsluitend die van erkende deskundigen weer te geven. Opdat er een rijker geschakeerde publieke opinie op strafrechtgebied kan ontstaan. Bij wijze van - vast misplaatste - grap heb ik wel eens gezegd dat de publieke opinie in strafrecht-kwesties bestaat uit de opvattingen van drie strafrechtgeleerden: de hoogleraren De Roos, Schalken en Rüter.

Er is enige beweging. Evidente onhandigheden en nalatigheid van het om hebben recent in enkele geruchtmakende zaken (Vaatstra, De Ruyter de Wildt) tot zo veel publieke onrust geleid dat magistraten zich gedwongen zagen eerdere beslissingen te corrigeren. Hoogland vat die correcties op als een kniebuiging voor het gepeupel, *mob justice*. De Roos maant tot voorzichtigheid, maar is redelijk welwillend. Mij komt de ontvankelijkheid voor ‘democratische druk’ als legitiem voor. Het om treedt immers op namens en voor ‘*the people*’ en staat mede daarom onder democratisch-politieke controle.

Gunstig in dit opzicht zijn ook de rol die het slachtoffer (of zijn

nabestaanden) stukje bij beetje in het strafrecht krijgt toebedeeld en het introduceren van de mogelijkheid, bij gestrande zaken, van een ‘second opinion’. In beide innovaties speelden volhardende slachtoffers, nabestaanden, advocaten en media een hoofdrol. Alsof er, in navolging van die vroeg-twintigste-eeuwse Illinois Association for Criminal Justice, een Nederlandse Vereniging voor Strafrecht is opgericht, van en voor geëngageerde burgers en juristen, gesteund door muckraking media.

De werkelijkheid is prozaïscher. De burgerlijke ‘hervormingsbeweging’ van het moment, als enkele ad-hoc-initiatieven die naam al verdienen, bestaat in belangrijke mate uit een curieus mediafenomeen, *lonely wolf* misdaadjournalist Peter R. de Vries. Zijn doen en laten op televisie getuigt stellig zelden van goede smaak en met zijn optreden verdient hij vast een showbusiness-inkomen. Bovendien, zoals Hoogland bozig vaststelt, wordt het opsporings- en vervolgingsbeleid van het OM er nog willekeuriger door dan het al is. Maar die omstandigheden wassen niet weg dat De Vries keer op keer laat zien dat politie en justitie enormiteiten begaan (ook Hoogland vindt dat). Of beter: hij toont aan dat een min of meer ‘verzelfstandigde’ doelgemeenschap als het OM, die zichzelf op afstand van de democratische overheid heeft getracht te manoeuvreren en er een ideologie van ‘magistratelijke’ *mystique* op nahoudt, met ongrijpbaarheid als kern, niet wordt geprikkeld om tot het uiterste te gaan. Zo'n type organisatie, die de zweepslag van de democratie noch de tucht van de markt ervaart, haalt niet het beste uit zichzelf.

Er zijn daarom geen goede redenen om het OM, meer dan noodzakelijk is voor opsporing en vervolging, af te schermen van openbaarheid en democratische controle. Integendeel, ook het OM, hoe bekwaam en goedbedoelend zijn leden ook mogen zijn en hoe delicaat ook zijn taken, kan alleen maar beter worden van tegenmacht. Maximale openbaarheid is daarvoor een vereiste. Blijkens de adviezen aan de regering in het rapport *Grondrechten in het digitale tijdperk* (2000), ziet ook de commissie-Franken dat in: die komen erop neer de rechterlijke macht aan de voor overheidsinstellingen gebruikelijke eisen van openbaarheid te onderwerpen.

Luwte zal trouwens nauwelijks voorhanden zijn in een ruig medialandschap waarvan een notabel 'bestel' niet langer het middelpunt is. 'De media' zijn inmiddels een pot met pieren, een onoverzichtelijk samenstel van ontelbare marktactiviteiten, toenemend interactief, zonder hiërarchie, middelpuntvliedend. Commerciële - en lokale - televisie en, vooral, internet hebben het onherstelbaar gewijzigd. Nog meer, nog ingrijpender veranderingen komen er in ijltempo aan. Er valt slechts te hopen, nauwelijks meer dan dat, dat naam, toe-naam en adres van verdachten en veroordeelden, om maar iets te noemen, straks niet en plein public het net op gaan. Het 'media-toezicht' op de staande en zittende magistratuur zal sterker worden. De deftigheid verliest het definitief van de democratie.

We moeten maar eens gaan bedenken waar we de Gerard Spong-brug, of wie de eer ook ten deel moet vallen, zullen slaan.

Eerder verschenen in *Media & strafrecht* (2001).

Het drama van de krant

Ontlezing is geen natuurverschijnsel, het is een reactie van (potentiële) lezers op wat wij hun bieden. *Sp!ts* en *Metro* laten ook zien dat er niet zozeer sprake is van ontlezing, maar van anders lezen, althans bij de-len van het jongere publiek. Probleem van de kranten is dat overal, *De Telegraaf* misschien uitgezonderd (hoewel ook nogal braaf geworden), dezelfde kip overheen is gevlogen. Qua toon, teneur, keuzen, divertissement, lijken ze akelig veel op elkaar. Wij kennen niet de diversiteit van de Amerikaanse, Britse, Franse of Duitse markt. *Le Figaro* verschilt hemelsbreed van *Le Monde*, *Libé*idem, evenals de regionale kranten. De Nederlandse kranten lijden allemaal aan het *me-too*-effect: allemaal ge-upgrade, linksig, allemaal met dezelfde politieke strekking en hoofdartikelen die op het partijbureau van de PvdA lijken geschreven, allemaal dezelfde genres, dezelfde structuur, vrijwel identieke columnisten en medewerkers, dezelfde bijlagen, dezelfde interviewers, allemaal veel over de dood, als op bevel, als het Boekenweek is, allemaal dezelfde externe agenda, dezelfde kleur en typografie. Dat is een groot probleem. Het is allemaal margarine met niet-on-derscheidende eigenschappen. Niet te marketen.

De oorzaak is niet PCM, zoals vaak wordt gezegd, maar de te geringe aandacht voor de lezer per se. Journalisten, kranten zijn meer met elkaar bezig dan met hun lezers. Er wordt eindeloos op elkaar ge-let, naar elkaar gekeken. ‘Dat is geen nieuws, want de anderen hebben het niet.’ Maar ook: ‘Gvd, waarom hebben wij dat niet?’ Men zou eens meer op de lezer moeten letten en autonomer moeten worden. Het een vooronderstelhet ander. Een eigen programma, eigen agenda,

eigen keuzes, eigen voorkeuren, eigen bronnen, een eigen paradigma - in plaats van dat zeurderige, fletse *me-tooism*.

Natuurlijk, je kunt zeggen: zo heeft Nederland zich ontwikkeld. Een groot, ongedifferentieerd midden met zeer geringe variaties. CDA en PvdA zijn uitwisselbaar, de VVD positioneerde zichzelf als 'linkse' partij. We eisen in zekere zin ook allemaal van elkaar dat we gelijkgesteld zijn, hetzelfde vinden, voelen en denken. We steigeren bij de gedachte dat het anders is. De ontzuiling heeft Nederland beangstigend gehomogeniseerd. Maar wat kunnen we eraan doen?

Waarom letten journalisten vooral op elkaar? Dat heeft ook met de ontzuiling te maken. Vroeger gingen ze 'in de leer', nu leren ze, vaak op grondslag van een academische studie, een vak. Studie en vak zijn geen leer, maar hebben niet zelden een professionele ideologie als kern of grondslag. Professionele ideologieën zijn belangrijk geworden. Juristen delen een mens- en wereldbeeld, artsen en andere gezondheidszorgers ook, de onderwijsprovincie idem. Kranten zouden, als laatste generalisten, ideologiekritiek moeten leveren. In plaats daarvan propageren zij, via hun professionals, de ideologieën van beroepsgemeenschappen. Alle kranten staan op het standpunt van Amnesty International, van de Coornhert Liga, van de internationale rechtsorde. Er is geen 'tegendenken' meer, simpelweg omdat het tegendenken de orthodoxie is en er thans intellectueel geen bronnen zijn voor een oprechte antithese. In die zin zijn de kranten geestelijk gelijkgeschakeld, niet door een externe factor, maar door zichzelf. De professionalisering bracht voornamelijk lege briefjes, maakte kranten hol en, letterlijk, nietszeggend.

Onderscheidend vermogen ontstaat in relatie tot de behoeften van doelgroepen. De verticale van weleer, de zuilen, bestaan niet meer, daarvoor in de plaats zijn de horizontale van Motivaction gekomen: aggregaten van gedeelde voorkeuren, levensstijlen, sociaal-culturele kenmerken. In alle gevallen gaat het om 'aggregaten van individualisten'. Zijn hiervoor kranten te maken? Ik betwijfel het. Toch is meer onderscheidend vermogen nodig. Via een eigen nieuwsagenda, dosering van aandacht, een zekere herideologisering (het was toch raar dat geen krant Fortuyn steunde, zelfs niet *De Telegraaf*, intussen salonfä-

hig geworden). De *range* aan opinies en politieke voorkeuren bij het lezerspubliek is veel groter dan wat de kranten thans voorzetten. Zelfs het parlement, hoe genivelleerd ook, is meer geschakeerd, bedient een breder spectrum.

Het probleem voor zo'n project is: waar haal je de journalisten die dit alles willen en kunnen vandaan? Dat is een probleem. Kranten zullen ze weer zelf in de leer moeten nemen: hier staan wij voor, zo kijken wij naar de wereld. Ook moeten zij naar de lezers leren kijken. Niet om ze naar de mond te schrijven, wel om een goed beeld te hebben van wat voor mensen dat zijn, wat zij willen van en met het leven. Je hoeft ze niet te paaien, maar je mag ze niet negeren. Dat laatste is als het ware goed gebruik geworden; kranten worden in een soortement maatschappelijk vacuüm gemaakt.

Probleem is ook het 'arbeiderszelfbestuur' dat veel journalistieke omgevingen kenmerkt. Het is raar dat al die quasi heel verschillende journalistieke organisaties in Nederland bijna allemaal een min of meer gelijklopend redactiestatuut kennen. Ook daarmee reproduceren we elkaar, brengen we overal dezelfde types naar de hoofdredactie, ontlopen we scherpe keuzes. De interne democratisering van een doelgemeenschap, zo weten we sinds de jaren zeventig, belemmert externe democratie - dit is precies wat er met de media is gebeurd. De eigen organisatie is belangrijker dan de lezer/kijker (vergelijk ook de vervanging van het getalscriterium bij de omroep door het stromings-beginsel plus concessie).

Het complement van het journalistiek zelfbestuur is dat het management weinig te zeggen heeft. Dat is elders wel anders. Het management is hier op z'n best een tegenkracht, geen krachtige, richtinggevende factor. Men is afhankelijk van redacties die te dikwijls vooral met zichzelf bezig zijn en niet met de markt en het vernieuwen van het product. Het 'drama' van de Nederlandse kranten is daarom dat niemand ze wil hebben: je verdient er weinig mee en je hebt er nog niets over te zeggen ook. Wie steekt daar nou z'n goede geld in?

'Het drama van de Nederlandse krant' werd op 19 maart 2003 door Schoo geschreven, maar is waarschijnlijk nooit gepubliceerd.

Nieuwe taken voor de pers

Een ongeluk komt zelden alleen. Kranten en publieke omroep zien oplagen en kijk- en luistercijfers dalen. De conjunctuur jaagt adverteerders weg. Gratis openbaarvervoerkranten bederven de markt. Bezuinigingen staan voor de deur of forceerden al de toegang. Het voetbal ging verloren voor de publieke zaak. Internet en divertissement slaan bressen in de leestijd. En dan liggen de ‘klassieke’ media ook nog eens onder het kritische spervuur van een coalitie van onbehagen, bestaande uit politici en perswetenschappers. Media zijn niet objectief, vermengen feiten en meningen, ‘hypothesis’, vermaken in plaats van te informeren, personaliseren ten koste van issues, zoeken geen waarheid maar impact. Gezaghebbende rapporten van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling en de Raad voor het Openbaar Bestuur bepleitten meer zelfregulering bij de pers en deinsden er zelfs niet voor terug hardop te denken over vormen van extern toezicht. Het woensdag uitgebrachte rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), *Focus op functies. Uitdagingen voor een toekomstbestendig mediabeleid*, knoopt hierbij aan en doet er hier en daar een schepje bovenop. Als dit geen crisis is, wat dan wel?

De mij niet onbekende aanvechting om het journaal de oren te wassen, heb ik dit keer niet. Eerder stoor ik me aan veel van die nieuwbakken mediakritiek. Ten onrechte gaat die er bijvoorbeeld bijna steeds van uit dat vroeger alles beter was. Ooit waren de kranten, radio en televisie goed, vervulden zij hun democratische plicht, nu niet (meer). Maar dat is niet veel meer dan nostalgie. Want welk

paradijselijk verleden heeft men toch op het oog? Het tijdperk van de verzuiling met zijn partijdige media? Inderdaad, die hadden als groot voordeel dat het publiek blindelings wist waar het aan toe was, voor welke zuil, ideologie, mens- en wereldbeeld een krant of omroep stond, wie er aan de knoppen zaten, wier woord zij spraken of schreven. De tegenkant is natuurlijk dat zij hun lezers opsloten in een levensbeschouwelijke kraal, controleerden en in zekere zin disciplineerden. Redacties waren toentertijd klein, specialistische kennis ontbrak vaak. Voor een aanmerkelijk deel werden de goeie ouwe kranten met van de telex geplukte berichten gevuld. Ook wegens hun geringe omvang hadden zij een smalle journalistieke agenda. Naar de huidige maatstaven waren het bepaald geen toonbeelden van rijpe professionaliteit.

Rond 1970 begon de opwaartse beweging. De zuilen waren hun greep kwijtgeraakt, kwijnende titels fuseerden. Voor de overblijvende (fusie)kranten werd de spoeling dikker. Oplagen stegen, redacties namen in omvang toe, opleidings- en kennisniveau gingen omhoog, overal werden correspondenten gestationeerd, nieuw journalistiek terrein ontgonnen. Ontzuiling, schaalgrootte en professionalisering leidden tot grotere, vollediger kranten met een bredere nieuwsagenda en weekendkaternen om je vingers bij af te likken. Die toestand duurt voort tot de dag van vandaag. De kranten - vooral de landelijke, maar de grote regionale titels zijn evenmin voor de poes - zijn in praktisch elk opzicht superieur aan hun voorlopers. Als er in Nederland ooit een krantenparadijs bestond, dan de afgelopen twintig jaar. Ondanks die onmiskenbare kwaliteiten staan de oplagen zwaar onder druk. Niet te ontkennen valt dat dat een probleem is.

Meestal wordt ontleding voorgesteld als een natuurverschijnsel, maar de erosie van de oplagen heeft ook te maken met het nogal monochrome aanbod, hoe goed dat ook is. Misschien zijn de kranten, de landelijke voorop, zelfs te goed. Allemaal kwaliteitskranten die inhoudelijk ook nog eens sterk op elkaar lijken. Als gevolg van een gestaag proces van convergentie spelen ze kluitjesvoetbal in een marktsegment. Hun niveau, agenda, politiek-maatschappelijke

oriëntatie - het is van hetzelfde laken een pak. Minstens mid-market, gericht op hogeropgeleide lezers, ingetogen presentatie, eenzelfde sociaal-liberale signatuur, hetzelfde meningenforum, zelfs dezelfde opiniemakers. Een nachtmerrie voor marketeers. De kwaliteitskranten bemannen eigen kraampjes, maar spotten met de wetten van de markt door elk voor zich om en nabij eenzelfde product met vrijwel gelijklopende slogans uit te venten. Alleen *De Telegraaf* is nog altijd enigszins een buitenbeentje, evenals enkele kleine(re) nichekranten.

(Ook de publieke omroepen zijn onderhevig aan deze trek naar het midden. Ze blijven hier verder buiten beschouwing, maar het is zonneklaar dat de publieke omroep zich - journalistiek en anderszins - opnieuw zal moeten uitvinden. De WRR wijdt er interessante - en bij voorbaat uiteraard omstreden - gedachten aan.)

Onder druk van de dalende oplagen zijn krantenredacties voorzichtig in beweging gekomen. Het *Algemeen Dagblad (AD)* werkt aan een herpositionering met behulp van een sportkrant en een onorthodoxe nieuwsagenda met ruime aandacht voor 'news you can use'. De Volkskrant vernieuwde begin dit jaar zijn zaterdagkaternen, maar lijkt daarmee eerder algemener geworden dan specifiek, dat wil zeggen afgestemd op een welomschreven lezerskring met onderscheiden informatiebehoeften. *Trouw* volgde vandaag *Het Parool* en enkele Europese *qualities* in de overstap naar tabloid-formaat (om lelijke misverstanden te voorkomen 'compact' geheten). Het kan resulteren in een mooie overzichtelijke krant, maar een afwijkend formaat zegt weinig over inhoud en marktpositie. De eventuele profileringswinst van een compacte krant kan ook weer snel teloor gaan indien andere titels er ook op overgaan. Maar hoe dan ook, er is beweging.

Kranten moeten overleven in een markt, maar volhardden lange tijd in de aanbodjournalistiek uit de jaren van het verzuilde bestel. Uit oogpunt van de markt(vraag) is het dan ook begrijpelijk dat veel lezers - jongeren (tot 40!), lager opgeleiden - weglopen of zich niet meer bij een krant melden. Nederland bestaat weliswaar uit een onafzienbare middenklasse, maar is sociaal-cultureel verre

van uniform. Wel is de levensbeschouwelijke - verticale - ordening uit de zuilentijd gaandeweg getransformeerd in een - horizontale - segmentering op grond van, vooral, levensstijl. Maar op z'n best bedienen kranten (en publieke omroep) slechts enkele van die nieuwe marktsegmenten.

Ondanks de ontzuiling is het denken over de media in het teken blijven staan van het waarborgen van enigerlei levensbeschouwelijke pluriformiteit. De belangrijkste wapens die daarvoor bij de geschreven pers werden ingezet, waren redactionele onafhankelijkheid en, daarmee nauw verbonden, professionalisering. Externe beïloeding - door politieke partijen, vakbonden, kerken - werd angstvallig uitgebannen, maar ook directies werden op maximale afstand geplaatst. Een defensieve strategie ingegeven door vrees voor het oude spookbeeld van de zuilen en het nieuwe van de markt. Ook de hedendaagse mediakritiek stoelt op die angst voor de markt en verlies van onafhankelijkheid en pluriformiteit, zo blijkt ook weer uit *Focus op functies*. Maar over welke pluriformiteit gaat het intussen, gezien de onmiskenbare uniformering van het aanbod? Wie of wat ook maar even de gangbare bandbreedte overschrijdt, zoals het dwarse katern *Letter & Geest van Trouw*, of het als onbeschofte *angry young man* andermaal herboren weekblad *HP/De Tijd*, krijgt van alle kanten onder uit de zak. Iedereen roept om pluriformiteit, maar zodra die zich aandient, is het huis te klein.

Redactionele onafhankelijkheid en professionalisering aan de ene kant, pluriformiteit anderzijds, blijken op gespannen voet met elkaar te staan. Het primaat van verregaand autonome redacties heeft conformisme uitgelokt, *me too*-journalistiek. Bevrijd van de knellende banden met de zuilen ontwikkelden journalisten gelijksoortige politiek-maatschappelijke voorkeuren en professionele impulsen, evenals een gerichtheid op en daarmee afhankelijkheid van de overheid. Voor het overige bestaat hun referentiekader hoofdzakelijk uit de professie en de vakgenoten, niet een instantie, 'waarheid' of inspiratiebron buiten henzelf. Daardoor hebben zij vooral oog voor elkaars doen en laten.

Aan zichzelf overgelaten, was veelal de vrees, zou de markt uniformiteit produceren. In werkelijkheid hebben aan zichzelf overgelaten, onafhankelijke journalisten dat voor elkaar gekregen. Kwaliteit en professionaliteit, zeker, maar ook koekoek eenzang, qua agenda, opvattingen en gezindheid. Hierdoor is de overgang van bestel naar markt - en in het verlengde daarvan: van aanbodnaar vraaggeoriënteerde journalistiek - per saldo niet goed geslaagd. De strategie die marktfalen in de vorm van vervlakking en uniformiteit moest tegengaan, heeft precies zulk marktfalen voortgebracht. Ging bij de verzuilde pers pluriformiteit samen met geringe professionaliteit en onafhankelijkheid, de ontzuilde kenmerkt zich door professionaliteit en onafhankelijkheid bij geringe pluriformiteit.

De WRR poneert dat kwaliteit en onafhankelijkheid samenhangen, oordeelt de kwaliteit bedreigd zo niet al aangetast (overigens zonder serieuze bewijsvoering) en bepleit betere opleidingen. De kwestie van de journalistieke onafhankelijkheid - van de overheid uiteraard en van commerciële en economische belangen - behandelt de raad slechts in de gangbare clichés. Hij verdiept zich niet in wat de mogelijke bronnen voor pluriformiteit en een vruchtbaarder onafhankelijkheid zouden kunnen zijn. Om marktfalen te corrigeren, wordt doorgaans een of ander toezichthoudend, ordenend orgaan in stelling gebracht. De nieuwe mediakritiek, de WRR niet uitgezonderd, aast daar dan ook op: een vorm van externe bemoeienis die de media in de smiezen houdt ('monitort'), pluriformiteit bewaakt, ze publieke verantwoordelijkheden oplegt, zo nodig tot rekenschap dwingt en zelfs - geloof het of niet - sanctioneert. De critici willen pluriformiteit, maar bepleiten een aanpak die het heersende conformisme slechts kan bevestigen.

Niet alleen is hun diagnose ondeugdelijk, er bestaat voor de kranten ook geen enkele noodzaak voor externe 'regulering'. Er is immers een interne instantie voorhanden tot wier vanzelfsprekende, 'natuurlijke' taak het hoort om marktfalen tegen te gaan en pluriformiteit te bevorderen: de leiding van krantenbedrijven, zoals de directie van PCM, uitgever van de landelijke kranten (op *De Te-*

legraaf na). Het is verwonderlijk dat deze cruciale partij in het krachtenveld niet in de huidige analyses wordt betrokken. De bedrijven fungeren daarin slechts als bedreiging, worden gereduceerd tot ‘facilitaire’ instellingen waar anderen, journalisten, maar straks ook buitenstaanders, het voor het zeggen hebben. Eigendom zonder zeggenschap. Het ligt veel meer voor de hand de helaas uitgeholde, klassieke rol van courantiër juist te versterken. De bedrijven zijn in een uitgelezen positie - en hebben er belang bij - om de zowel democratisch als markttechnisch noodzakelijke pluriformiteit opnieuw te definiëren en hun gezamenlijke krantenaanbod via ‘geleide segmentering’ gaandeweg te herschikken. Niet primair langs politieke of levensbeschouwelijke lijnen, hoewel ook een zekere herideologisering zal bijdragen aan herkenbaarder krantenprofielen, maar met inachtneming van de nieuwe levensstijlsegmentatie.

Uiteraard bemoeien de herboren courantiërs zich niet met de dagelijkse gang van zaken op redacties. Wel moeten zij meer zeggenschap over de marktpositie en signatuur van hun titels verwerven, zodat zij het kluitjesvoetbal kunnen beëindigen. Door zo'n differentiatie strategie te initiëren - en door de redacties te laten uitwerken - ontstaat er zicht op een grotere markt, bediend door een zowel pluriforme als professionele pers. Blijft zo'n ingreep uit, dan doet de tucht van de markt - nu steeds opgevat als een (krimpende) verdringingsmarkt - de oplagen van hun kranten verder slinken. Nemen zij de taak met alle vereiste omzichtigheid ter hand, dan vervullen zij de klassieke uitgeeffunctie, niet meer en niet minder. De autonomie van redacties heeft dat lang in de weg gestaan. Zeggenschapsarrangementen en de professionele ideologie van journalisten beletten sturend optreden door uitgevers. De oplagecrisis dwingt tot een breuk met dat achterhaalde regime.

Het management lijkt inmiddels ook doordrongen van de noodzaak van een nieuwe taakopvatting, getuige de plannen die PCM en Wegener, de grote uitgever van regionale kranten, samen uitbroeden voor een hergroepering van een aantal ploeterende titels. Op hun initiatief moeten *AD* en enkele regionale kranten opgaan in een krant - ook conceptueel en inhoudelijk nieuw - voor de Rand-

stad, die meer is dan de som der delen. Gebeurt er niets, dan kan straks - heel autonoom - het licht uit.

De reacties uit de journalistiek op dit initiatief zijn als vanouds afwijzend. Bemoeienis van directies met de conceptuele en positionele kant van kranten vat het vak ouder gewoonte op als inmenging in interne aangelegenheden. Maar feit is dat journalisten de ongemeen bedreigende oplagecrisis niet zelf kunnen oplossen - het is zelfs onredelijk dat van hen te verlangen. De oplossing van dertig jaar geleden, vrijwel totale redactionele onafhankelijkheid, is het probleem van nu. Dat verdwijnt niet door journalisten aan te sporen, zich aan hun haren uit het moeras te trekken of door nog meer te investeren in 'onafhankelijkheid'. Onafhankelijkheid waarvan en waartoe? Een oplossing vergt een andere rolverdeling tussen journalistiek en uitgever, en nieuwe bindingen. Alleen de uitgever is bij machte het kader te scheppen waarin journalisten hun mooie ambacht (weer) fier en met succes kunnen uitoefenen.

Zulks betekent geenszins het einde van hun autonomie, wel dat een andere opvatting ervan nodig is. Die 'nieuwe' autonomie laat professionals minder op elkaar letten, media-onafhankelijker van elkaar opereren, cultiveert het anderszijn, stimuleert intellectuele rivaliteit en zoekt oriëntatiepunten buiten journalistiek en media. Aldus komt ook een zekere compartimentering tot stand, die het onbelemmerd rondzingen van *non-events* in de media kan stuiten. Die eindeloos herhaalde aandacht voor halfbakken nieuwsfeiten, aangejaagd door elkaar achterna hollende 'onafhankelijke' journalisten, is een terechte steen des aanstoets van de mediakritiek. Een afgewogen positioneringsstrategie behoedt kranten - en de openbaarheid - voor die kwaal.

Ook uit *Focus op functies* wordt duidelijk dat derden, vertegenwoordigers van beleidswetenschap en bestuur, zich maar al te graag willen ontfermen over de vrije pers. Hun handen jeuken. Het rapport ademt het oude verlangen naar een 'persbestel', vrij van de zonden van de markteconomie en veilig in handen van een 'gezamenlijkheid' onder leiding van een opgetuigd Commissariaat voor de Media. Dames en heren van de schrijvende pers, weersta deze

lokroep en het zacht gelispelde ‘subsidie, subsidie’. U kunt veel beter te biecht gaan bij neo-courantiers als Theo Bouwman en Jan Houwert dan bij de sidewalk superintendents van het neocorporatisme.

Eerder verschenen als ‘Courantiers, maak een einde aan het kluitjesvoetbal. De oplossing van toen is het probleem van nu’ in *de Volkskrant* van 3 februari 2005.

Niet-aflatend engagement

Soms lijkt het of de jaren vijftig hier nog altijd voortduren. Terwijl het buitenland destijds kennisnam van de Greet Hofmansaffaire, sliep Nederland de slaap der rechtvaardigen. In opdracht - feitelijk, niet de jure - van premier Drees onderzocht de commissie-Beel de brisante paleisaffaire, maar haar rapport werd veilig onder de pet gehouden.

Als alles volgens plan verloopt, weten we over enkele jaren wellicht wat erin staat. Onlangs heeft het de Koningin immers behaagd Harer Majesteits geschiedschrijver Cees Fasseur inzage te geven in het als privédocument geclassificeerde rapport.

Door die 'privatisering' onttrok het zich aan de Archiefwet en daarmee aan openbaarmaking. Zodoende werd een publieke aangelegenheid, een bezworen koningscrisis, voor volksvertegenwoordiging, burgerij en geschiedschrijvers verdonkeremaand. Verbazingwekkend, maar niet verwonderlijk.

We vleien ons met de gedachte dat zo'n *cover-up* tegenwoordig ondenkbaar is. De aanpak van het Lockheidschandaal midden jaren zeventig toonde al een glimp van de nieuwe tijd. Intussen hebben politiek en pers hun melktandjes helemaal gewisseld voor een krachtig gebit dat zich in voorkomende gevallen zonder schroom in elke affaire van enig belang vastbijt.

De gedachte ligt voor de hand, maar getuigt niettemin van ongefundeerd optimisme. Eerder lijkt het erop dat in Nederland niets, geen misstand of ongerechtigheid, nog tot een schandaal-met-hoofdletters uitgroeit. De conservatieve pilaarheilige William J. Bennett

schreef *Death of Outrage*, over de ‘schandalige’ Clinton-jaren. Een fout boek, maar de titel staat: De dood van de verontwaardiging.

In de media is het een komen en gaan van relletjes en opwinding, maar ze zijn meestal vluchtig als strovuur en blijven zonder gevolgen. Dat de Oranjes met praktisch alles weggelaten, laat zich helaas begrijpen. Maar dat dit ook opgaat voor bijklussende commissarissen van de Koningin is raadselachtig. Alsof het de gewoonste zaak van de wereld is, vermengen sommigen hunner een publiek ambt met persoonlijk gewin. Als zeventiende-eeuwse regenten, maar dan gewapend met het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens.

Even wonderbaarlijk is het dat directeuren van ziekenhuizen, thuiszorg en woningbouwcorporaties, dienaren van voorheen publieke zaken, zichzelf straffeloos hogere inkomens kunnen toebedelen dan waarop de minister-president mag rekenen. Het zou toch meer voor de hand liggen dat het land net zolang op z'n kop staat totdat de bevoegde autoriteiten aan deze ontsporingen een einde hebben gemaakt. Door ervaring wijs en murw geworden, gelooft geen mens echter in een bevredigende afloop, dus gaat iedereen maar snel over tot de orde van de dag. Verontwaardiging houdt geen stand als belastende feiten zelden consequenties hebben en een zuiverende catharsis bijna altijd uitblijft.

De allerlaatste onthulling die maar geen schandaal wil worden, betreft de Europese subsidies die CDA-minister van Landbouw Cees Veerman blijkt te ontvangen voor zijn Franse en Nederlandse boerenbedrijven. Op zichzelf al een pikant feit, maar des te prikkelender door de hardhandige manier waarop Veerman, vlak na het Nederlandse nee tegen de Europese Grondwet, het kabinet inzake de Europese landbouwsubsidies zijn wil oplegde.

Mogelijk wacht dit onwillige schandaal op het einde van het zomerreces om tot wasdom te komen. Nu is iedereen nog weg en ontbreekt het zelfs aan figuranten voor een behoorlijke enscenering. Maar de kans lijkt groter dat ook deze zaak nog voor hij goed en wel is begonnen, zal smoren in desinteresse en cynisme. Dat is het vaste patroon: kortstondige opwinding, boze woorden, Kamervraagje,

tv-itempje, dit zure stukje in uw krant. Niet meer dan een rimpeling: geen vervolg of gevolgen.

De verontwaardiging is dood, maar waaraan stierf zij? In zijn meeslepende *Het demasqué in de samenleving* (1975) schetst de amerikanist-socioloog A.N.J. den Hollander de opkomst ervan. Verontwaardiging dreef de Amerikaanse onthullingsjournalistiek, *muckraking*, uit het eerste decennium van de vorige eeuw. Zij richtte haar pijlen op het ongebreidelde kapitalisme uit de *Gilded Age*, ‘dat eenieder toestond, eenieder aanmoedigde, zich naar mogelijkheid te verrijken’. Een tijdperk van graaizucht, corrupte politici, ongelijkheid, ontregeling door massale immigratie, normloosheid. *Muckraking* op z'n best was zowel geëngageerd als feitelijk en pragmatisch, bedreven door uitmuntende journalisten die niet te beroerd waren om ook onvervaard campagne te voeren.

Dergelijke campagnejournalistiek heeft in Nederland met zijn jarenlang levensbeschouwelijk verzuilde pers nooit echt opgang gemaakt. Het engagement van de kortstondige herideologisering uit de jaren zestig en zeventig komt er nog het dichtst bij in de buurt. Sindsdien staat engagement eigenlijk als onprofessioneel te boek en geldt campagnevoeren vrijwel algemeen als een vulgair genre. Misschien iets voor *De Telegraaf*, niets voor nette media en fatsoenlijke journalisten.

Andere deugden werden de vaste bakens van de ontzuilde journalistiek: onafhankelijkheid, objectiviteit, neutraliteit, onpartijdigheid. Ook nu maatschappelijke ontwikkelingen in onze eigen *Gilded Age* - zelfverrijking, belangenverstrengeling, corruptie - daar vaak genoeg aanleiding toe geven, is verontwaardiging een suspecte drijfveer en distantie het eerste gebod. Signaleren en onthullen mag, stem geven aan andermans boosheid ook, maar voor serieuze media blijft de georganiseerde, volgehouden verontwaardiging van een campagne taboe. Commissarissen van de Koningin, directeuren van publieke zaakjes en natuurlijk minister Veerman met zijn, toegegeven, betrekkelijk geringe ‘vergriep’ kunnen gerust zijn.

Maar misschien schiet het buitenland ons te hulp. Als er in Nederland echt iets aan de hand is, komen de eerste verontrustende

rooksignalen niet uit het Haagse bijkantoor, maar uit Washington, New York, Londen of, in het geval van de Hofmans-affaire, Hamburg. Zo ging het ook met het Lockheed-schandaal, de recente crisis bij Shell en nu dan de 'zaak-Veerman'. Die vond z'n oorsprong bij het ijveren van Britse en Deense pressiegroepen voor openheid over de Europese landbouwsubsidies. De Evert Vermeer Stichting sloot zich bij hen aan en deed een beroep op de Wet openbaarheid van bestuur om te achterhalen wie de Nederlandse ontvangers van de Brusselse miljardenbonanza zijn.

De traditie getrouw waren Veermans subsidies in het buitenland ook eerder (en groter) nieuws dan in dommeland, gouvernementeel Nederland. De jaren vijftig *revisited*. De Britse *Observer* had de primeur: '*Dutch farms minister faces subsidies storm*'. De wens moge de vader van de gedachte zijn geweest, maar het nieuwsbericht vond grif zijn weg in Europa. Enkele dagen later stond de kwestie zelfs pontificaal, verder uitgezocht en van context voorzien, op de voorpagina van de *International Herald Tribune*.

De Nederlandse openbaarheid lijkt echter onaangedaan door een zoveelste zaak die wel weer met een sisser zal aflopen. Ook de vergoelickers waren natuurlijk meteen op pad. Maar in Brussel en andere Europese hoofdsteden zou men er wel eens scherpere standaarden van integriteit op na kunnen houden - al was het maar uit machtspolitiek opportunisme. In laatste instantie wegen die ook zwaarder dan Nederlands verwaarloosde, mottige moraal voor hoge ambtsdragers.

Mogelijk komt Veermans optreden in de Landbouwwaad daardoor permanent onder de slagschaduw te liggen van de aantijging -of slechts de 'perceptie' - van belangenverstrengeling. Gelet op de cruciale discussies die daar gevoerd moeten worden over de toekomst van de gemeenschappelijke landbouwpolitiek, is dat voor Nederland potentieel een zorgelijke handicap.

Ten minste één duidelijk verschil met de jaren vijftig is dat het buitenland nu meer dan toen ook over ons gaat. Puur binnenlandse aangelegenheden bestaan nauwelijks meer en onze knusse, toegeeflijke zeden en gewoonten zijn niet langer maatgevend, zelfs niet in

de eigen achtertuin. Internationaal ligt de lat al helemaal hoger, althans anders, dan hier.

Dat laatste is ook de les van het betreuenswaardige echeq van Lubbers als Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen. De Nederlandse publieke opinie zag weinig kwaad in zijn *faites et gestes* en was bereid die met de mantel der liefde te bedekken. Zo is 'onze' Ruud nu eenmaal. Maar die nationale sentimenten waren irrelevant voor zijn aanblijven, telden niet in de grote wereld.

Voor het buitenland was de affaire-Hofmans niet veel meer dan een kluchtige hofintrige in een schattig miniatuur-koninkrijkje. Met de grensoverschrijdende zaak-Veerman ligt dat anders. Eigenlijk kan Nederland het zich niet veroorloven er slordig mee om te gaan en maar weer helemaal van verontwaardiging af te zien.

Eerder verschenen in *de Volkskrant* van 25 augustus 2005.

Het zwaard van Donner

Iedereen op en rond het Binnenhof is wel eens geïrriteerd over de pers. Bij minister van Justitie Donner gaat het verder. Hij verafschuwt ‘de media’ en hun losbandige vrijheid. Bij tegenslagen wijst hij ze met de vinger na en dringt aan op persbreidel. Niet in een opwelling: zijn uitlatingen ontspruiten aan een vaste overtuiging.

Donners nummertje *Publikumsbeschimpfung* indertijd bij het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren was symptomatisch. ‘Vrijmoedig’ voegde hij zijn publiek toe dat hij hun vrijheid graag zou beknotten. Ook dat kenmerkt hem: hij verhult zijn mediafobie niet, hij pronkt ermee - in de kennelijke waan dat hij, ridder zonder vrees of blaam, als enige de media de waarheid vertelt.

Dat optreden leek ‘ergens wel’ verfrissend. In werkelijkheid was het ongepast. Achter het spreekgestoelte stond tenslotte een machthebber die zijn gehoor intimideerde. In onze rechtsorde is de minister van Justitie de eerste hoeder van de rechtsstaat. Die moet de burgers beschermen tegen willekeurige machtsuitoefening door de overheid. Donner draaide de rollen om. De ‘rechtsstaat’ zou de overheid eigenlijk moeten beschermen tegen de ‘willekeur’ van een groep burgers: journalisten.

Die gedachtegang verraadt dat hij als voormalig mannenbroeder nog altijd de antirevolutionaire beginselen is toegedaan. Legde de Franse Revolutie het ultieme gezag in de staat bij de burgers, de ‘anti’s’ volhardden in de opvatting dat de overheid onder Gods oppergezag staat. God is soeverein, niet het volk. De Anti-Revolutionaire Partij is lang ter ziele, maar haar beginselen smeulen na in het CDA.

Premier Balkenende is er niet helemaal wars van en Donner wekt op z'n minst geregeld de schijn de *Obrigkeitsstaat* hoger aan te slaan dan de democratische rechtsstaat. In zijn denkwereld zijn burgers nog onderdanen van de boven hen gestelde autoriteiten. Vrijheid van meningsuiting is geen onaantastbaar recht, maar een gunst.

Donner zegt dat niet hardop. Wel gedraagt hij zich als een door het allerhoogste gezag uitverkoren autoriteit die bepaalt wat al of niet door de beugel kan. Hij zette het bespotten van leden van het Koninklijk Huis op zijn index, voegde er na de moord op Theo van Gogh (lompe) godsdienstkritiek aan toe en deed vorige week kritische media-aandacht voor het Openbaar Ministerie in de ban. Geen vrij debat over het sacrale: Monarchie, Religie, Justitie.

'Debat' is een te fraai woord voor de onzin en grofheden die opduiken aan de zelfkant van de openbaarheid. Toch is een Rijksvoorproever à la Donner ongewenst. Waarheid is niet van bovenaf op te leggen. In een vrije samenleving scheidt het debat zelf - hoe smakeloos ook gevoerd - zin van onzin. Daarvoor zijn een ongebreidelde pers en praktisch onbegrensde vrijheid van meningsuiting noodzakelijke voorwaarden.

Vrijmoedig debat houdt risico's in. Een waardenpluriforme, multireligieuze, multi-etnische, wie weet zelfs multiculturele samenleving is licht ontvlambaar. Daarom is het Donner niet kwalijk te nemen dat hij gespist is op het bewaren van onze precaire maatschappelijke vrede. Iedere minister van Justitie is de openbare orde een aanhoudende zorg. Zelfs bestaat er zoiets als 'staatsraison' - en de rechtsstaat is ook de staat.

Het is Donner wel kwalijk te nemen dat hij laatdunkend spreekt over persvrijheid, schimpscheuten op de media afvuurt, vertegenwoordigers van de vrije pers met restrictieve maatregelen dreigt, godsdienstkritiek wenst in te tomen en falende justitieautoriteiten voor kritische aandacht probeert te behoeden. Hij draagt zo bij aan een sfeer van intimidatie rond het vrije woord.

Met zijn gekat beknot Donner de openbaarheid en ondergraaft hij de grondslag voor onbevangen debat. In plaats van het recht op vrije meningsuiting te verdedigen, zijn ambtsplicht, gaat hij voorop

in de aanval. Naar zijn drijfveren is het nauwelijks gissen: hij beschikt al over de -geopenbaarde - waarheid. Waarheidsvinding met behulp van die altijd ontregelende, potentieel subversieve vrijheid wordt dan overbodig.

Donner is een eerbiedwaardig man, een baken vaak van gematigde en verstandige oordelen. In het algemeen zijn de rechtsstaat en zijn kwetsbare beginselen bij hem ook in goede handen. Zijn verdediging van het tbs-systeem, te midden van orkanen van verontwaardiging, was kranig.

Die durf om alleen te staan, is zijn kracht. Maar in zijn kritiek op de media overdrijft hij zijn soevereiniteit. In een democratie is mediakritiek allicht even onontbeerlijk als kritiek op falende of aanmatigende autoriteiten. Journalisten hebben er helaas een handje van lichtgeraakt te reageren zodra zij zelf het mikpunt van kritiek zijn. Zeker als een autoriteit eens van zich afbijt.

Maar wie kaatst kan de bal verwachten en niet in een stuip van verongelijkheid schieten. Kritiek moet bestreden worden met feiten en argumenten, de wapens van alle verhoog, ook van de journalistiek.

Elk debat moet zogezegd met blote handen worden uitgevochten. Gezagsargumenten of machtswoorden horen niet thuis in het forum van de openbaarheid. Als vertegenwoordiger van de staatsmacht hanteert Donner die wel. Per definitie. Dat maakt zijn 'mediakritiek' oneigenlijk en onverkwikkelijk.

De overheid draagt het zwaard niet tevergeefs - geen misverstand. Niet echter om het tegen journalisten te richten. Het zwaard moet hun vrijheid verdedigen.

Eerder verschenen in de *Volkskrant* van 17 september 2005.

Het brave boekje van Arlman

Pour besoin de la cause is het natuurlijk het aardigst om het geheel met de vorige spreker oneens te zijn. Ik onthoud u dat genoeg. Met veel van wat Hugo Arlman in zijn Canon stopt kan ik het makkelijk eens zijn. Misschien is dat wel het probleem. We zijn het in de journalistiek doorgaans zo akelig met elkaar eens. We mopperen wat onder en op elkaar, maar oefenen, zoals Arlman terecht schrijft, te weinig zelfkritiek uit of, meer in het algemeen, perskritiek. En kritiek van buitenstaanders geldt meteen als inbreuk op de persvrijheid.

Laat ik daarom spelbreker zijn en op enkele punten - fundamentele - kritiek op de Canon leveren.

De Canon is het product van enkele bijna alom in 'de' journalistiek gehuldigde aannames. Luister maar. Pluriformiteit moet; onafhankelijkheid moet; onpartijdigheid moet; objectiviteit moet, hoe lastig dat ook is; waarheidsvinding is ons aller doel; de belangrijkste functie van de journalistiek is het controleren van de macht, onze 'grillige machthebbers' ('journalistiek als vierde macht').

Onze 'professionaliteit' is wat al deze deugden mogelijk maakt. Dat zal nog beter lukken als we er met behulp van de Canon nog een schepje bovenop doen en de laatste smetjes op ons professionele blazoens wegpoetsen.

Een Chinese muur erbij. Geen geschnabel meer - althans, sommige vormen van dat oude journalistieke gebruik. Nog wat meer georganiseerde smetvrees voor nauwe banden met het geld, de politiek en de macht. Wat minder emoties, eigen voorkeuren en 'betrokkenheid'. De ideale professionele journalist is eigenlijk een *Mann ohne*

Eigenschappen: onafhankelijk, onpartijdig, objectief, wie weet zelf pluriform.

De Canon van Arlman is die van het dominante professionele paradigma, van het professioneel journalistieke model. Het is de Canon van de Consensus. ‘Een Journalistieke Consensus’ ware een betere titel geweest.

Zijn Canon, niet voor niets nu uitgebracht, heeft ook een subtekst: 1) de journalistiek ligt onder vuur en wordt bedreigd (ontlezing, wantrouwen, ongeloofwaardigheid, internet, proliferatie); 2) vroeger was alles beter: we worden overlopen door commercialisering, emotionalisering, opiniëring, popularisering (populisme), afnemende pluriformiteit, geldgebrek (geen onderzoek meer), verwaarlozing van het buitenland (provincialisering?).

Ja en nee. Ik heb bij een eerdere gelegenheid al eens uiteengezet dat de (ambachtelijke) professionalisering van de journalistiek tot betere media heeft geleid. Dat houd ik staande. Vroeger was veel juist slechter. In zijn naoorlogse bloeitijd bijvoorbeeld had *Het Parool* nimmer een verslaggever in Indonesië - terwijl de Indonesische kwestie zijn *defining issue* was -, slechts een man ter redactie die, op de voorpagina, geharnaste beschouwingen schreef. Dat is nu toch wel anders. Ambachtelijk- professionele kwaliteiten zijn ook niet het probleem, wel een professionele autonomie die tot zelf-gelijkschakeling leidt, maar daarover straks meer.

Het lastige van deze Canon is dat hij van alles beweert, maar weinig beargumenteert, laat staan ‘bewijst’. Dat is natuurlijk ook de aard van het beestje. Een Canon van deze geringe omvang kan niet veel meer doen dan poneren. Toch had het voor de hand gelegen om het paradigma van de professionele journalistiek niet verder op de troon te zetten, maar het juist als probleem op te vatten. Dan had Arlman zich ook gedwongen gezien om op enkele evidente tegenstrijdigheden in te gaan.

Wat is dit? Een journalistieke agenda of een politieke en strafrechtelijke?

‘De’ journalistiek à la Arlman heeft universele pretenties, maar zijn Canon, pardon Consensus, is tijd- en plaatsgebonden. Nogal

wiedes, dat is een Consensus altijd. Elders geldt die bescherming van de identiteit bijvoorbeeld niet. Gaat het om buitenlandse misdadigers of verdachten, dan vervalt bovendien onze discretie. De Amerikaanse pers laat etnische afkomst achterwege, maar komt het publiek keurig tegemoet met hun namen en adressen (rugnummers); dan weet iedereen genoeg.

Ik ben het niet per se met deze regels oneens. Maar besef wel dat de pers zich hiermee in de ogen van grote delen van het publiek juist geheel met de macht identificeert. De macht die 'de' journalistiek juist zegt te controleren en met argwaan te bejegenen. De journalistiek en de macht verschijnen als twee handen op een buik.

Hoe onafhankelijk of objectief is een pers welks belangrijkste credo argwaan tegen de macht is? Het maakt van de media de *nattering nabobs of negativism*, burchten van nihilisme. Dit is het punt dat John Lloyd maakte in zijn veelgeprezen *What the media are doing to our politics*. Dat leidt tot zwartgalligheid zonder doel: *spleen without purpose*. Veelgeprezen maar weinig gelezen. Arlman doet er niets mee.

Argwaan tegen de macht (en de elite) lijkt als twee druppels water op een populistisch credo. Hoe verzoent Arlman de door hem, en niet door hem alleen, aangeprezen argwaan met het door hem verfoeide opkomend populisme? Is dat niet watje ervan krijgt? Als alle machthebbers per definitie onbetrouwbaar zijn...?

Pluriformiteit moet. Ja, dat vind ik ook. Maar wat zijn de bronnen van pluriformiteit, hoe organiseer je die? 'Professionaliteit', professionele consensus, zoals door hem omschreven, reduceert 'de' journalistiek tot een mechanische spiegel. Huldigen alle professionals, alle media keurig zijn uitgangspunten en operationalisaties, dan worden ze identieke 'spiegels', wordt alle journalistiek één pot nat en verdwijnt (externe) pluriformiteit per definitie. Al helemaal als ook de forumfunctie van media, zoals Arlman doet, aan de eis van onpartijdigheid wordt onderworpen. Pluriformiteit is dan alleen nog interne pluriformiteit. Maar dan volstaat straks één krant of één tvzender.

(Let op! Ontsnappingsventiel in Canon: je kunt ervoor kiezen

sommige regels, aanbevelingen niet te volgen. Zeker, zeker, maar waar is een Canon voor nodig als het een multiplechoice-canon is?)

‘De’ journalistiek is intussen inderdaad vergaand gehomogeniseerd, consensueel geworden. Tegelijk wordt zij door zeer velen niet als objectief, onpartijdig en onafhankelijk ervaren: driemaal *de Volkskrant* in de altoos boos gewraakte woorden van de TROS-voorzitter over Nederland 1, 2 en 3. Hoe zou dat toch komen? Hoe komt het dat onze bedoelingen niet worden herkend, dat mensen iets anders waarnemen dan denken te leveren?

Heeft het er misschien mee te maken dat de doctrine van de ‘professionaliteit’ niet alleen vervlakt, maar ook een *bias* inhoudt, zelf ideologie is geworden, een professionele ideologie, neergeslagen in die eigen, autonome journalistieke agenda? Treffend zijn de afgesloten politiek correcte criteria die Arlman, uiteraard, ook weer formuleert. Geen details over etnische afkomst, sekse, uiterlijke kenmerken, seksuele voorkeuren. Bescherming van de identiteit van verdachten.

Het punt van Lloyd is dan ook dat media hun positie ten opzichte van de macht dienen te verhelfen. Dat kan niet alleen via hun huidige, negatieve en nihilistische credo. Je moet zelf ook ergens voor staan. Verhelder dus waar je voor staat, verschuil je niet achter het mombakkes van je professionaliteit. Juist die verdwijnt, die vlucht in de pose van onbetrokkenheid, de vermomming tot *Mann ohne Eigenschaften*, gecombineerd met een professionaliteit die zelf in veel opzichten ideologie is, knaagt aan de journalistieke geloofwaardigheid. We stemmen weliswaar bijna allemaal SP, GroenLinks en PvdA, maar laat u ons vooral met rust, u kunt het aan ons overlaten om daar professioneel mee om te gaan.

Mij dunkt dat minstens op deze twee punten - hoe organiseer je pluriformiteit, en wat betekent argwaan jegens de macht voor de ‘journalistieke agenda’ - Arlmans Canon ernstig tekortschiet. Zijn Canon is deel van het probleem, geen oplossing. De Canon is een bevestiging, spiegel, van de sores van de Nederlandse journalistiek: intellectuele, ideële eenvormigheid, conformisme, koekoek eenzang.

Laat ik eindigen met lof. Echt goed aan de Canon zijn de aanbevelingen tot openheid, verantwoording afleggen, et cetera. Hier is nog een wereld te winnen. Per medium uiteraard. Iedereen moet op eigen manier zalig worden en zelf bepalen welke relatie hij met zijn lezer/kijker heeft. Dat is pluriformiteit. Ik voeg er nog een suggestie aan toe: publiceer in het kader van de gewenste transparantie als medium een schnabbelregister. Zelfs de rechterlijke macht doet het al.

Wetenschappers zijn onafhankelijk, allright, maar niet van scholen, opvattingen, theorieën. Waarom zou dat bij journalisten anders moeten/kunnen zijn? Zij hebben een prisma nodig, een opvatting, om de werkelijkheid te attaqueren.

Onlust bij mediagebruikers is de glibberigheid, onbepaaldheid van de journalistiek. Onafhankelijkheid, m'n zolen. Wat voeren ze werkelijk in hun schild, waarom zijn ze het altijd met elkaar eens, waarom stemmen ze praktisch tot de laatste man op GroenLinks? Het is zoals Hans Wansink schreef in een stelling bij zijn proefschrift: het gezag van de politicologie in Nederland zou zeer toenemen als eindelijk eens een niet-PvdA'er tot hoogleraar werd benoemd.

Aantekeningen voor een toespraak gehouden tijdens een journalistiek forum op 3 oktober 2005 in het Crea Theater van de Universiteit van Amsterdam. Schoo reageert op het boekje van *ex-Vrij Nederland*-journalist Hugo Arlman, *Een journalistieke canon. Bouwstenen voor onafhankelijke journalistiek*.

Heden, verleden en toekomst

Wat in vooroorlogs Nederland nauwelijks had bestaan, was er na de oorlog opeens te kust en te keur: het opinieblad. Niet alleen oudgedienden als *De Groene Amsterdammer* en de *Haagsche Post*, ook *Vrij Nederland*, bovengronds gekomen, *Elseviers Weekblad*, *Hervormd Nederland* en *De Linie*. Later voegden andere zich er voor korte of langere tijd bij: *Hollands Weekblad*, *Accent*, *Nieuwsnet*, *De Tijd*. Al die bladen bedienden in een nog voluit confessioneel en ideologisch tijdperk hun parochies met politieke en literaire beschouwingen en verpozende rubrieken. Want al verdeelde de Indonesische kwestie, Koude Oorlog en Derde Weg hun lezers tot op het bot, zij waren één in hun liefde voor dammen, schaken, bridgen en puzzelen.

Speak memory! Een enorme mand met daarin *De Groene Amsterdammer* én *Elseviers Weekblad* - *bien étonnés*. Echte kranten waren het nog, zwart-wit, simpele typografie, een enkele lijntekening. Ontoegankelijk zouden we ze nu vinden. Toen waren ze voor een nieuwsgierig jongetje een genot om uit hun wikkel te halen, open te vouwen en door te bladeren. Later volgde m'n kennismaking met *Vrij Nederland*, dat nieuwe journalistieke verlokkingen bracht en dat ik trouw bleef tijdens enkele jaren van vrijwillige ballingschap in Amerika. *The New York Review of Books*, nog altijd in de leesportefeuille, *The Atlantic Monthly*, *Harper's Magazine* en weekbladen als *The New Republic* en *The Saturday Review*. *Time* en *Newsweek* gingen grotendeels aan me voorbij. *The New Republic* was een onooglijk blaadje, maar er stond elke week wel een beschouwing in van

Walter Lipmann, de nestor van de Amerikaanse journalistiek. Als jong diplomaat in de staf van president Woodrow Wilson hielp hij tijdens de vredesonderhandelingen in Versailles nog de kaart van Europa hertekenen. Lang geleden, schreef hij in zo'n stuk, was hij opgehouden uitnodigingen van het Witte Huis aan te nemen. Lunchen met de president, dat kon een journalist maar beter niet doen.

Veel is nu geschiedenis. *The Saturday Review* hield lang geleden op te bestaan, *The New Republic* heeft een oplage die goed zou passen bij de bescheiden Nederlandse markt. Het slagveld in eigen land is bekend - of zelfs dat niet meer. *De Nieuwe Linie*, *Accent*, *Nieuwsnet*, *De Tijd*, *Hervormd Nederland*: verdwenen. Klein Duimpje *De Groene* leeft eeuwig. VN, tot bloei gekomen in het rebelse klimaat van de jaren zestig, weet zich hopelijk weer helemaal op te richten. In de hem zojuist aangemeten nieuwe kleren ziet het blad er in elk geval schitterend uit. *HP/De Tijd* heeft *the seven year itch* en vindt zichzelf dan telkens opnieuw uit. Eigenlijk slaagde alleen *Elsevier* erin zich in de lange jaren van neergang van het opinieweekblad als mediumtype fier te handhaven, zelfs te groeien.

Het geeft geen pas de feestvreugde van dit moment te bederven, maar ook dit onmiskenbare succes vraagt om relativering. De bevolking groeide gestaag, het aandeel daarin van hogeropgeleiden, prototypische opiniebladlezers, explosief. Die groeitempi heeft ook *Elsevier* niet bij benadering weten bij te benen. Daarbij is het geen troost dat kwaliteitskranten als *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant*, de winnaars uit de jaren tachtig, begin negentig, hun greep op de nieuwe generatie hoogopgeleide lezers ook aan het verliezen zijn. Voor hen zijn krant en weekblad geen must meer. Zij zitten anders in elkaar dan hun voorgangers, lezen niet voor hun plezier, maar instrumenteel, gespit op specifieke informatie. Noch zoeken zij ideologische bevestiging of de veilige schuilplaats van een collectieve identiteit.

Nederland overkwam jaren na dato wat zich in de Verenigde Staten al vanaf midden jaren zestig voltrok: de geleidelijke verdwijning van massaal betrokken burgers, vanzelfsprekend actief in het verenigingsleven, lid van een politieke partij, trouw stembusganger, toe-

gewijd aan de publieke zaak, geabonneerd op krant en weekblad. In zijn *Bowling Alone* (2001) beschreef de Amerikaanse politicoloog Robert Putnam dit proces in overweldigend detail. Bij veel politici, journalisten, wetenschappers ook, bestaat de neiging om die neergang uitsluitend als verlies te zien. In vaak nostalgische relazen figureren de jaren vijftig en zestig, desnoods nog zeventig, als de nadagen van het paradijs. Maar het heden is niet slechter, ook niet per se beter dan dat mythische ‘vroeger’, het is vooral anders. Die naoorlogse decennia, nog in de schaduw van de Tweede Wereldoorlog, waren een tijdperk van ideologische tegenstellingen, van botsende mensen wereldbeelden, de mobilisatie van hele continenten. Media waren wapens en bakens in die alomvattende strijd en hielpen hun lezers daarin positie te kiezen en koers te houden. *Time* deed dat, *Elsevier*, *Der Spiegel*, *l'Express*. Ideologie had het primaat, ‘de’ journalistiek, zeker in het ook nog eens verzuilde Nederland, was daaraan grotendeels ondergeschikt.

Om met terugwerkende kracht negatieve dingen over die journalistieke praktijk te berde te brengen, is een anachronisme en bovendien onhoffelijk. Laat ik het erop houden dat journalisten toen in het algemeen beter schreven dan nu, ‘literairder’, vloeiender, verpozender, uiteraard ideologischer. Zij deden dat nog voor ‘echte’ lezers. Zittend onder hun scheefhangende lamp namen zij nog ruim de tijd voor krant en weekblad. Maar we vergeten dat het in die goede oude tijd ging om een *captive audience*: men las uit noodduft, er was weinig anders te doen. De zwierige pennen van weleer zijn natuurlijk benijdenswaardig, maar de prozaïsche zakelijkheid van tegenwoordig is mij liever. Net als een wereld met onnoemelijk veel meer keuzemogelijkheden dan toen - en niet alleen op mediagebied. Nog gezwegen van de zegening van het einde van de Koude Oorlog. De ‘korte twintigste eeuw’, van Eerste Wereldoorlog tot en met Koude Oorlog, had zo zijn schaduwzijden.

Het was een Engelsman die het opinieblad een ‘samenzwering met de lezer’ noemde. Een andere Engelsman betitelde de algemene lezer als ‘dat vreemde dier’. De oude samenzweringen zijn niet meer, hun ideologische kern is verpulverd, en het vreemde dier heeft zijn

‘algemene belangstelling’ (*general interest*) intussen verdeeld over een keur van *special interests*. Hedendaagse mediagebruikers leven in een democratie van voorkeuren, zijn niet meer aangewezen op wat de pot schaft. Het draagvlak voor *general interest*-publicaties neemt daardoor af, maar verdwijnen zullen ze niet. ‘*General interest*’ handhaaft zich, paradoxaal geformuleerd, als een van vele ‘*special interests*’, maar ook als primus inter pares, de eerste onder zijns gelijken, uniek en onvervangbaar.

General interest-media zijn de kroon op de schepping van de openbaarheid, hoeksteen van een vrije, democratische samenleving. Hun specialisme is het gemenebest. Dat beoefenen zij, opiniebladen in het voorste gelid, ten behoeve van een ontwikkeld, maatschappelijk actief publiek. Het zijn generalisten: alle publieke kwesties gaan hun aan. Politiek, economie, cultuur, wetenschap, de ideeën die het publieke debat inspireren. Niet langer hebben zij een samenzwering met de lezer, wel een goede verstandhouding. Ideologie mag dan niet langer allesbepalend zijn, des te meer tellen stijl en toon. Onontbeerlijk voor een *journal d'opinion* is ook een eigen blikrichting. Een opinieblad neemt een positie in, concentreert zijn aandacht, schift en sorteert. Om deze functie te kunnen vervullen, is geen massapubliek nodig, al is een grote lezerschare mooi meegenomen. Ook relatief kleine publicaties weten hun mannetje te staan in de kakofonie van de openbaarheid, en kunnen gezag en invloed uitoefenen die hun omvang ver overstijgt. In de marge van het Amerikaanse mediageweld veroverde een klein opinieblad als *The Weekly Standard* een vooraanstaande positie bij het verspreiden van het neoconservatieve gedachtegoed. Aan de andere kant van het politieke spectrum verdedigde *The Nation*, minuscuul als het is, met verve het fort van Amerikaans links.

Zulke kleine titels, al helemaal naar Amerikaanse maatstaven, laten ook zien in welke richting het opinieblad qua verschijningsvorm, dus niet inhoud of functie, verder evolueert. Als papieren product zijn zij - *The Nation*, mijn oude *New Republic* - ineengeschrumpeld tot slechts zo'n veertig elegante redactiepagina's op minder dan magazineformaat. Die miniaturisering compenseren zij

ruimschoots met een krachtige aanwezigheid op het internet. Met een goede website is omvang niet allesbepalend, reputatie is wat telt. Op termijn wenkt op het web een nieuw bestaan voor het opinieblad. Ook als het ophoudt de handzame, draagbare, kleurrijke bundeling van intelligentie, kennis en pertinentie te zijn die het nu is, heeft het een toekomst. Geen schokkend nieuws, het opinieblad is als een kat met zeven levens. De grote zwarte krant die *Elsevier* in den beginne was, bestaat ook al lang niet meer.

Eerder verschenen onder de titel ‘Goede verstandhouding’ in het jubileumnummer van *Elsevier* van 22 oktober 2005.

Stokers op de elektrische trein

Midden jaren zestig werd reclame toegelaten tot de publieke omroep. Uiteraard kwam de STER er niet zonder slag of stoot. Er moest bijvoorbeeld een compensatiemechanisme voor kranten en tijdschriften komen, zodat ze mee konden eten uit de STER-ruif. In mijn brave PvdA-afdeling was het uiteindelijk een hamerstuk. Sociaal-democraten hebben het van nature niet zo op commercie, maar de partij zat in de regering - Cals/Vondeling - en de plannen kwamen van een bevriende minister, en dan sloten de rijen zich. Bovendien: het ging om een verandering in dienst van de status-quo.

Veertig jaar geleden worstelde de politiek al net zo opzichtig met het 'omroepdossier' als nu. Commerciële inbrekers - REM, Veronica - werd de pas afgesneden, net als het toen nog grote en machtige *Parool* dat ver voor dat woord bestond al 'multimediaal' wilde gaan, zoals krantenbedrijf PCM nu.

De beschermheren van de omroepverenigingen, de confessionele partijen en de PvdA, zetten zich telkens schrap voor behoud van het bestel. Ondanks 'hun' AVRO voelden de liberalen zich daar nooit thuis en ijverden zij voor verandering. Die rolverdeling heeft knap stand weten te houden.

Een andere constante is dat die politieke protectie de publieke omroep, zoals het bestel intussen heet, niet heeft gebaat. In weerwil van alle inspanningen zijn de omroepen van nederlaag naar nederlaag gesukkeld. Een onmachtige wetgever - en Nederlandse mediabedrijven - moest gelaten toezien dat commerciële via het buitenland naar binnen glipten. Het resultaat van veertig jaar defensieve

omroep politiek is dat het marktaandeel van de publieke omroep nog maar zo'n 30 procent bedraagt en de vroegere monopolist een steeds kleiner publiek bereikt.

Typisch Nederlands? De details van het bestel natuurlijk wel, maar de neergang van de publieke omroep heeft zich elders in Europa net zo goed voltrokken. Zelfs is er een parallel te trekken met het gestaag afbrokkelende marktaandeel van de grote drie in de Verenigde Staten: NBC, CBS, ABC. Geen publieke omroepen, wel in-stituties die ooit een even onaantastbare status hadden als de publieke omroep hier.

De vergelijking met Amerika gaat ook op voor gedrukte media. Net als in grote delen van Europa gaat het er niet goed met de kranten. Oplagen lopen al langer terug, maar de laatste jaren raakte het verval in een stroomversnelling. Bij Amerikaanse kranten lopen de lezers bij bosjes weg - tot wel 10 procent per jaar -, snijden eigenaren in kosten en redacties, en nemen hoofdredacteuren gedemoraliseerd ontslag. Ondanks een nog altijd goede winstgevendheid, staat het op een na grootste regionale krantenconcern in de Verenigde Staten Knight Ridder, te koop. Wall Street heeft geen fiducia meer in de toekomst van kranten. Vergelijkbare vervalpercentages teisteren Nederlandse kranten, met navenante consequenties. *De Telegraaf*, een 'arbeidersparadijs' waar lang niemand de poort uitging, wisselt bijna alle buitenlandse correspondenten in voor freelancers.

De neergang komt ten dele doordat kranten verkeerde dingen doen door de druk waaronder ze staan. Ze vernieuwen met onvaste hand en streven geforceerd naar verjonging. Maar Amerikaanse kranten die tegen de klippen op in kwaliteit en personeel investeren, verliezen evengoed lezers. Daar kan het 'm dus niet alleen in zitten. Bovendien is niet vol te houden dat de kranten van vandaag slechter zijn dan die van gisteren. Integendeel, eerder zijn ze nu t goed en daardoor vooral afgestemd op de bovenlaag van de bevolking. Ontlezing verklaart lang niet alles. Gratis ov-kranten als *Sp!ts* en *Metro* worden wel gelezen.

Nationale verschillen in het medialandschap - advertentiemarkt, de verhouding tussen nationale en lokale/regionale media, tempo

van ontleding, opzet van de publieke omroep, mate van commercialisering en technologische innovatie - kleuren de *Big Picture* overal net iets anders in, maar de trend is onmiskenbaar: het tijdperk van de massamedia komt tot een einde. Het ‘gevangen gehoor’, *captive audience*, van weleer is uit zijn ketenen bevrijd door een exploderend aanbod van media en mediatypen.

Simpel: zolang Nederland slechts één publieke tv-zender had, keek iedereen ernaar. Niet per se door de kwaliteit van het gebodene, maar bij gebrek aan keuze. Met lezen was het niet anders. Boeken, kranten en tijdschriften werden ‘verslonden’ omdat er zoveel andere verleidelijke activiteiten nog niet waren. Nu kun je ook internetten, eindeloos voetbal kijken, een dvd'tje opzetten, gamen, uit eten gaan - om maar een paar onderhoudende dingen te noemen. Legden *De Lach* en *Bartje* al het loodje bij dat ene net, inmiddels gaan bijna alle traditionele media gebukt onder de heersende democratie van voorkeuren.

Daardoor valt de klassieke ‘ongedeelde’ openbaarheid, steunbeer van de democratie, in talloze stukjes uiteen. Oude levensbeschouwelijke scheidslijnen zijn vervaagd en langs de lijnen van leeftijd, stijl, smaak, belangstelling, sekse, opleiding en inkomen ontstaat een nieuw, onoverzichtelijk mozaïek van deelpubliekjes. Tallozen gebruiken de nieuwe vrijheid om helemaal geen kranten meer te lezen of zelfs maar naar het nieuws te kijken of luisteren. De publieke kijker vergrijsst met het jaar omdat vooral jongeren niet weten hoe snel zij moeten doorzappen als een publieke zender in beeld komt.

De consequenties van de ‘ontketening’ en ‘ontbundeling’ van het publiek en de ‘balkanisering’ van de openbaarheid zijn immens. Nog maar net bereikte schaalvoordelen dreigen door de overgang van *broadcasting* naar *narrowcasting* teloor te gaan en veranderen de economie van het mediabedrijf ingrijpend. Hele steden en regio's zitten straks waarschijnlijk zonder eigen krant - met ongewisse gevolgen voor de lokale democratie.

Ook sommige politiek-maatschappelijke voorkeuren worden door krant en (publieke) omroep niet meer bediend. Het oorspronkelijk nationaal-liberale, zeg maar rechtse, AVRO-geluid of het licht

populistische keffen van de oude TROS is geheel verstomd, terwijl KRO en NCRV hun stugge wortels loochenen met malle emotie-tv. Het is een van de raadselen van het in naam nog altijd pluriforme bestel. In werkelijkheid heerst daar het conformisme van de journalistieke professie, die er zo haar eigen ideële, om niet te zeggen: ideologische, voorkeuren op nahoudt.

De oude bijna-monopolisten, die voormalige cipiers van het ‘ge-vangen gehoor’, reageren verongelijkt op de nieuwe verhoudingen. Aan hun fraaie spullen - kranten, programma's - mankeert eigenlijk niets, het probleem zijn de onbenullige kijkers, luisteraars en lezers die er ten onrechte niet naar talen. Ressentiment jegens het trouweloze publiek lag ook dicht onder de oppervlakte van het recente om-roeprotest. Het publiek, dat zijn de anderen met hun ‘dictatuur van de kijkcijfers’. Door meer geld van de overheid te eisen, definieerden de in het nauw gedreven tv-makers zichzelf en hun programma's als ‘bemoeigoed’: onmisbaar, al zijn er nauwelijks nog afnemers voor.

Maar publieke omroep zonder noemenswaardig publiek is een parodie en reduceert de miskende programmamakers tot stokers op een elektrische trein. Daarmee scharen zij zich in de rijen van de mo-derniseringsverliezers, notabele ‘slachtoffers’ van de populaire cultuur waarin zij zich blijkbaar niet weten te handhaven. Molière wist al dat succes een teken van kwaliteit is (wat niet inhoudt dat wat succesvol is altijd kwaliteit heeft). Maar succes, vooral populair succes, staat in een kwade reuk. Toen de energieke directeur van *Het Volk* die, voorheen ‘begrepen noch gelezen’, partijkrant voor de oorlog tot grote bloei bracht door hem af te stemmen op de behoeften, verlangens en aspiraties van zijn lezers, stuitte hij ook op die afkeer. Het succes maakte hem verdacht en op elk SDAP-congres werd gezanikt over de commerciële inslag, sensatiezucht en vulgariteit van zijn krant.

Die sentimenten zijn nog springlevend, zeker bij de ‘anticom-merciële’ generatie van de jaren zestig en haar *Nachwuchs* die het denken in Hilversumse en journalistieke kring sterk bepalen. Je kunt ook zeggen dat men volhardt in de angstvallige nederlagenstrategie waarvoor gevestigde media kozen toen de ontzuiling zich begon af te

tekenen. Maar ook voor Hilversum geldt uiteindelijk, naar een woord van Bram de Swaan, dat als links elitair gaat vinden wat rechts altijd al onzin vond, het is gebeurd met de koopman. De wereld draait door.

Eerder verschenen in *de Volkskrant* van 13 december 2005

De vierde macht getemd

Moeten ‘de’ media, de vierde macht, op de een of andere manier on-der toezicht worden geplaatst? Een Commissariaat voor de Media, maar breder en met een ruimer mandaat? Een *Review Board of Peers*, maar met verderstreckende bevoegdheden dan de Raad voor de Journalistiek? Een jaarlijkse verantwoordingsdag? Woensdag gehaktdag II. Er zijn alleen maar redenen om tegen al zulke suggesties principieel stelling te nemen.

Daarmee zeg ik niet dat er geen ‘problemen’ zijn. Er bestaat een vaak ongezonde verhouding tussen media en politiek. Zij juttten elkaar op, hobbelen achter elkaar aan, spelen welpenvoetbal. Vrije discussie over die beroerde omgangsvormen is noodzakelijk, maar dat is iets anders dan enigerlei vorm van formeel toezicht.

Ja, maar ‘de mediacratie’ dan? Die moet toch als elke macht gecontroleerd worden? Ongecontroleerde macht ontspoot nu eenmaal. Maar media gaan helemaal niet ongecontroleerd door het leven:

1. Zij moeten zich aan de wet houden.
2. Redacties staan onder het gezag van een hoofdredacteur en, vaak nauwelijks minder belangrijk, een redactieraad. Uitgevers, laat staan uitgeverijen, hebben in Nederland, anders dan vaak wordt gedacht, geen enkele inhoudelijke zeggenschap.
3. Deprofessiecorrigeert zichzelf voortdurend. De vakbond annex beroepsvereniging (met internationale vertakkingen) speelt daarin een rol, evenals opleidingen, instituten en andere zelfbenoemde informele *watchdogs*. De kroon op dit stelsel in veler ogen is de Raad voor de Journalistiek, die de erbij aangesloten media op het matje kan roepen.

4. Bijna alle zichzelf respecterende media rectificeren of corrigeren (als men onwillig is dat te doen, komt dat omdat men begrijpelijkerwijs onredelijke schadeclaims tracht te vermijden), kennen klachtenprocedures, een ombudsman, lezersredacteur of een hoofdredacteur die stelselmatig publiekelijk verantwoording aflegt voor het doen en laten van zijn medium.

5. En dan zijn er natuurlijk de lezers, kijkers en luisteraars die hun abonnement kunnen opzeggen (en dat ook altijd maar weer doen), de knop omdraaien of wegzappen. Ik vrees dat dit voor velen van u helemaal geen geruststelling is, eerder de bron van uw ongerustheid. Want achter het wantrouwen jegens de pers gaat nogal eens wantrouwen jegens het onredelijke, al te beïnvloedbaar volk schuil.

6. Ten slotte is er de openbaarheid, het forum, het debat - de enige scherperechter in een vrije, democratische samenleving. Hier zoeken we met z'n allen naar 'waarheid', hoe voorlopig ook. Dat debat neemt nooit een einde, niets wordt ooit definitief beslecht. Een vruchtbare openbaarheid bestaat ook niet bij de gratie van consensus of compromis (dat zijn politieke categorieën), maar van feiten, opvattingen, overtuigingen, dissidentie, de contramine. Machts- of gezagsargumenten horen niet thuis in dit forum, net zomin als in de wetenschap.

Het is hoogst onduidelijk wat toezicht of een 'toezichtsorgaan', een Raad van Hoeders zullen we maar zeggen, aan 'de openbaarheid' kan toevoegen. Macht, autoriteit, bevoegdheden, sancties, een aanwijzingsrecht? Zo'n orgaan is een *Fremdkörper* in een vrije samenleving die gebaat is bij de cognitieve superioriteit van de vrijheid van meningsuiting. Wat mij betreft geldt dit zelfs al voor de Raad voor de Journalistiek die - ten onrechte - vaart op het kompas van de consensualiteit.

De media zijn geen orgaan van de staat en hebben geen andere opdracht dan die welke zij, elk voor zich, zichzelf stellen. Sommige zien het als hun taak om 'de macht te controleren', andere willen hun kijkers amuseren, een derde de socialistische heilstaat vestigen, een vierde schrijft over auto's, een vijfde legt zich toe op roddel en achterklap, een zesde op waar je lekker kunt eten. En zo verder, maal hon-

derdduizend. Moeten die allemaal onder een Raad van Hoeders vallen? Sommige (nieuwsmedia) wel, andere niet? Wie bepaalt dat?

Pers en politiek hebben elk een eigen mandaat, vertegenwoordigen verschillende sferen. Ze raken elkaar, bemoeien zich met elkaar, zitten in elkaars vaarwater, maar ze moeten geen zeggenschap over elkaar claimen of krijgen. De rechtsstaat is wel omschreven als macht - de staat - die zichzelf - tegen zichzelf - heeft verdeeld. Hetzelfde dient te gelden voor de scheiding van pers en politiek. De politiek past hier slechts wijze zelfbeperking. Een greep naar de media, hoe ook vormgegeven, hoe onschuldig lijkend ook, is een onverkwikkelijke uitbreiding van de staatsmacht waarvoor geen enkele rechtsgrond bestaat.

Niets nieuws onder de zon. De politiek heeft altijd gemopperd op de media/pers, en er lagen altijd plannen in de la om eindelijk iets aan het kwaad van de losbandigheid te doen. Gelukkig is het daar nooit van gekomen. Het gemopper zal nu ook weer overdrijven. Maar de gedachte dat de media een 'voorlichtende taak' hebben en op de een of andere manier deel moeten uitmaken van 'een bestel', geparenteerd aan de macht, blijkt onuitroeibaar.

De politiek heeft problemen, de pers de zijne. Beide zullen die zelf, op eigen kracht, moeten oplossen. Overheidssteun voor de gedrukte pers, waar hier en daar naar gehengeld wordt, zal onherroepelijk naar overheids(mede)zeggenschap voeren.

Over enkele jaren, als de openbaarheid nog meer versplinterd is dan nu, de grote kranten verder geslonken zijn, de publieke omroep totaal gemarginaliseerd, en nog grotere delen van het publiek praktisch geheel buiten het bereik van 'traditionele' massamedia zijn geraakt, zal men - u hier - met weemoed terugdenken aan deze jaren. Toen, ja toen had je tenminste nog fatsoenlijke media.

Niet eerder gepubliceerde gespreksnotitie voor een discussie over de media in het gebouw van de Eerste Kamer op 26 januari 2006.

De popcultuur van de journalistiek

Hele generaties stonden met het nieuws op en gingen ermee naar bed. Letterlijk. De haard aanmaken, thee zetten, ontbijt met krant en radionieuws. De luiken gingen weer dicht na het middernachtelijk nieuws en het *Wilhelmus*. Je vraagt je af wat er allemaal zo belangrijk was dat het op de voet moest worden gevolgd. Geen kattendrek, dat staat vast. Indië, Korea, Berlijn, de AOW, watersnood, bestedingsbeperkingen, Soekarno, Boedapest, Spoetnik, de *Andrea Doria*, Suez, Kennedy, Cuba, Luther King, Vietnam, Praag. Gebeurtenissen van jewelste met veelal de Koude Oorlog als *master narrative*.

Wat moesten al die gewone stervelingen ermee? Ver van hun bed, geen direct belang of instrumentele waarde. Toch vond men het belangrijk om op de hoogte te blijven. Het hoorde bij het ‘actieve’ burgerschap van de *civic generation*, zoals de Amerikaanse politicoloog Robert Putnam die geëngageerde naoorlogse volwassenen heeft genoemd. De krant had dezelfde vanzelfsprekendheid als ‘water, gas, elektra’. Vaak ging het samen met het lidmaatschap van politieke partij en vakbond, vrijwilligerswerk, deelname aan het verenigingsleven en, uiteraard, de plechtige gang naar de stembus. De ‘stille generatie’ kende haar burgerplicht.

In *Bowling Alone* (2000) schetste Putnam hoe hier in de Verenigde Staten al midden jaren zestig de klad in kwam. Niet omdat de *civic generation* afhaakte - die volhardde in haar eenmaal gevormde gewoonten. Nee, elke nieuwe generatie liet het er nadien een beetje meer bij zitten. Bijgevolg gaat iedereen nu moederziel alleen naar de kegelbaan: *bowling alone*.

Dit beproefde schema van gestage maatschappelijke onthechting is het uitgangspunt voor *Tuned Out* van de Amerikaanse perswetenschapper David T.Z. Mindich.

Ondertitel: *Why Americans Under 40 Don't Follow the News*. Mindichs analyse is onbarmhartig. Nee, we gaan het nieuws met het klimmen der jaren niet beter volgen. En nee, internet heeft zich niet ontpopt als vervangende serieuze nieuwsbron. Elke generatie bedient zich van een eigen mediamix en houdt daar in grote lijnen aan vast.

Tot zover weinig nieuws. Mindich inventariseert wat er vanuit generatieperspectief over tijdbesteding, mediaconsumptie, lees-, kijk-, luister- en internetgedrag bekend is. Feiten die een eind komen om de snelle daling van krantenoplagen te verklaren. Vervolgens werpt hij een blik achter al die cijfers via diepte-interviews met high-school-leerlingen, (journalistiek)studenten, bankbediendes, *Survivor*-kijkers, college-basketballers, acteurs. In totaal 58 jongeren. Waarom volgen zij het nieuws niet - zijn daar uitzonderingen op -, wat doen ze wel, wat beweegt hen, wat zijn hun behoeften, emoties?

Zo komt hij te weten dat hun kennis van traditionele nieuwsfeiten abominabel is. Zelfs gevorderde studenten kunnen niet ook maar één lid van het Hooggerechtshof noemen. Zangeres Alicia Keys kennen ze daarentegen bijna allemaal, net als basketbalidool Allen Iverson.

Voor de doorsnee veertig-minner heeft de klassieke nieuwsagenda geen urgentie meer - een enkele uitzondering daargelaten. Nieuws doet er nauwelijks toe, heeft niets met hun leven te maken. Bovendien zijn de media oppervlakkig, onbetrouwbaar, ongeloofwaardig, corrupt zelfs. Geen tijd wegens druk, druk, druk, zoals ze zelf beweren. Niks daarvan, tijd zat, alleen besteden ze die aan entertainment, soaps, realityshows. Daarover lezen ze zelfs - op internet - en kleppen ze eindeloos met elkaar. Die namaakwereld boeit wel, amuseert, is emotioneel bevredigend; kwaliteiten waartegen onthechte, objectiverende journalistiek het aflegt.

Mindich oppert dat de professionele afstandelijkheid van serieuze, 'neutrale' media mede debet is aan hun malaise en nog eens hun ondergang zal worden. Dat is bitter nieuws voor de democratie, die niet zonder geïnformeerde burgers en een levendige openbaar-

heid kan. Als onmiskenbaar politiek correcte *liberal* stelt hij met merkbare tegenzin zelfs de rechtse retoriek van het, ook onder jonge kijkers populaire *Fox News* ten voorbeeld. Zo kan het ook. Nieuws doordrenkt van emotie en opinie. Het breekt weliswaar met de - liberale - objectiviteit, maar biedt kansen voor 'een nieuw soort journalistiek voor jonge mensen'.

Waaruit zou die kunnen bestaan? Mindich ziet niets in wat zo'n beetje alle Amerikaanse kranten en nieuwsprogramma's nu doen: meer Britney Spears, minder George W.. Die wanhoopspoging om voor jonge mensen relevant te zijn, maakt ze voor iedereen irrelevant. Maar zijn eigen restauratieve oplossingen overtuigen evenmin. Draai de deregulering uit de jaren tachtig terug, versterk de publieke functie van - commerciële - media, ga mediaconcentraties en *cross-ownership* (tv, krant, internet) tegen verplicht fabrikanten om *news portals* op al hun pc's te installeren, stop meer burgerschapskunde in het onderwijs, maak de politiek 'weer' betekenisvol, laat *public journalism* het publiek daarbij betrekken. Allemaal even goedbedoelde als kansloze adviezen. Zelfs als zijn receptuur als door een wonder zou worden opgevolgd, is de kans miniem dat het jonge volk zijn mediagedrag erdoor zou laten veranderen.

Interessanter en pertinent is Mindichs notie dat passie en emotie niet per definitie rechts zijn. Wat *Fox* doet, kunnen neutrale, onpartijdige nieuwsmedia ook. Kom uit de plooi, weg met die uitgestreken gezichten en stropdassen. Stop meer jongeren in het nieuws, praat niet over hen, laat ze zelf aan het woord, kruip in hun huid, sluit aan bij hun belevingswereld. Het zijn de voornaamste concessies die Mindich doet aan de conventionele 'moderne' nieuwsagenda om jongeren weer in het nieuws te interesseren.

Irene Costera Meijer, communicatiewetenschapper aan de Universiteit van Amsterdam, gaat in *De toekomst van het nieuws* fikse stappen verder. In opdracht van het *NOS Journaal* onderzocht ook zij waarom jonge mensen serieus nieuws doorgaans versmaden. Ze kwam tot vergelijkbare bevindingen als haar Amerikaanse tegenhanger. Zij stelde honderden vijftien- tot vijfentwintigjarigen - scholieren en studenten - vergelijkbare vragen, liet student-onderzoekers

diepte-interviews afnemen en komt op hoofdlijnen tot dezelfde bevindingen als haar Amerikaanse tegenhanger.

Nieuws is als levertraan: het is goed voor je, het moet eigenlijk, maar lekker is anders. Zelfs journalistiekstudenten kijken liever naar het onechte *RTL Boulevard* dan naar het o zo echte maar geeuwend saaie *NOS Journaal*, en snacken, soepen, sitcommen, zappen, multitasken, chatten, sms'en en bricoleren er à la Lévi-Strauss lustig op los. Alleen gaat Costera Meijer veel minder vooringenomen en normatief dan Mindich met die feiten om. Haar analyses graven uiteindelijk dieper, en haar 'oplossingen' zijn origineler en gedurfder.

Het grote verschil is dat Costera Meijer de populaire cultuur niet walgend afwijst. Voor haar is het 'postmoderne' pandemonium een vocabulaire dat op eigen wijze, met andere middelen, genres, formats en stijlfiguren, waardevolle publieke functies kan vervullen. In een achtbaan van adembenemende paradoxen voert ze haar tegenstribbelende, tragisch ouderwetse 'moderne' lezer die andere 'openbaarheid' binnen. Tegenover - of naast - de 'moderne nieuws-taal' staat een 'postmoderne informatietaal'. Daarin wegen ervaring, meemaken, *Verstehen* zwaarder dan kennis en inzicht, wint participatie het van afstandelijkheid, zegt beeld meer dan tekst, verdringt binding autonomie, heerst anarchie over hiërarchie.

Costera Meijers voorbeeldige en fascinerende verhandeling staat mijlenver van Mindichs defensieve ideeën om de kijker/lezer/luisteraar keuzes te ontfutselen, en van zijn 'opleuken' van het nieuws -die echo van de beatmis, die toch vooral de wanhoop en irrelevantie van een leeglopende kerk onderstreepte. Ook levertraan met een smaakje is onverteerbaar. Het vernuftige van *De toekomst van het nieuws* is ook dat Costera Meijer, trouw aan haar postmoderne beginselen, niet kiest. Voor beide logica's is plaats onder de zon.

Ook jongeren zelf eisen niet dat nieuws geherdefinieerd en versneden wordt. Als er echt iets aan de hand is, willen ze kunnen terugvallen op de moderne nieuwsagenda en -behandeling. Jasje, dasje, feitelijk, onthecht. Zulk nieuws moet er zijn als water uit de kraan, niet vervuild door subjectivering en infantilisering. Want paradoxaal genoeg erkennen zij de scheidslijn tussen de 'echte' wereld en het

escapistisch universum, ironisch, empathisch, relationeel, meer communicatief dan informatief, waarin zij zich dagelijks wentelen.

Dat spiegelpaleis is niet heel de wereld, wel een cruciaal deel van de postmoderne wereld. Het vervult daarin zelfs allerlei nuttige - democratische, morele, gemeenschapsvormende, informerende - publieke functies. Zoveel maakt Costera Meijer overtuigend duidelijk. Maar ook dat er een toekomst is voor enkele bastions van hopeloos 'moderne' kwaliteitsjournalistiek. Voor als er echt iets aan de hand is.

Eerder verschenen als recensie van *De toekomst van het nieuws* door Irene Costera Meijer in *de Volkskrant* van 24 februari 2006.

Een ongeregeld zootje

I Integriteit verdringt fatsoen

Er zijn van die begrippen die het ineens helemaal maken. ‘Integriteit’ is er een, net als z’n tweelingzusje ‘transparantie’ of neefje ‘accountability’. Op ieders lip, alsof ze er altijd al waren, niet meer weg te denken, en zo op het eerste oog nog glashelder ook. Als ze niet bestonden, moesten ze worden uitgevonden. Of zijn het modewoorden? Legde aloud fatsoen het slechts af tegen integriteit, zoals personeelsbeleid de strijd verloor van human resources management, omdat het niet flitsend genoeg is?

‘Fatsoen moet je doen’, hield premier Balkenende de natie voor. Klopt, fatsoen is manier van doen (*façon*), je netjes, correct, respectvol gedragen. Fatsoen bestaat uit ongeschreven verinnerlijkte gedragsregels. Wie in strijd ermee handelt, wordt niet officieel gesanctioneerd, maar plaatst zichzelf wel in een kwaad daglicht. Dit fatsoen hoorde bij een burgerlijk-hiërarchische samenleving met grote machts- en statusverschillen, waarin instellingen en bedrijven hun interne en externe omgeving vergaandkonden beheersen. Zij bevonden zich op een olympus en werden minder dan nu met argusogen gevolgd en uitgedaagd. De samenleving was bedeesd, fatsoen en vertrouwen spraken vanzelf - daar zorgden machtsverschil en burgerlijke moraal wel voor. Werd vertrouwen toch beschaamd, dan was de schade met machtswoorden te repareren: deksels bleven op de put, misstanden onder de pet. De massamedia waren meegaand, de ‘openbaarheid’ beperkt, belangstelling voor de *ins and outs* van het bedrijfsleven gering. Het falen van leidinggevenden of organisaties

hoefde niet tot publiek schandaal of crisis te leiden.

Dit tijdperk is verlopen. Niet langer zijn burgers voegzaam, zij zijn ontvoogd, geëmancipeerd, goed opgeleid, behoorlijk geïnformeerd. De bevelshuishouding verkeerde in een onderhandelingshuishouding. Een stabiele, alom gerespecteerde elite, bron en bewaker van maatschappelijke mores, is verdwenen. Organisaties verloren greep op hun omgeving en een eenduidig normatief kader voor hun handelen is niet langer voorhanden. Cynischer geformuleerd: de elite, althans wat daarvan rest, is zijn vermogen kwijtgeraakt om, naar het recept van Machiavelli, er een dubbele moraal op na te houden: één voor zichzelf en één voor anderen. Het afbreukrisico van organisaties is hierdoor toegenomen. Zij opereren in het volle licht van de openbaarheid, worden door diverse stakeholders scrupuleus gevolgd en staan onder constante mediadruk. De *high trust*-samenleving is er een van georganiseerd wantrouwen aan het worden. Daarvan getuigen nieuwe externe toezichhouders, formele en informele *watchdogs* en de voortgaande juridisering van het maatschappelijk verkeer. Misstappen van organisaties leiden tot reputatieschade, schadeclaims, zelfs justitieel optreden. Niemand heeft nog automatisch krediet, vertrouwen is niet langer gegeven tot het tegendeel blijkt.

In deze nieuwe wereld - open, niet-hiërarchisch, pluriform, meer dan een tikkeltje anomisch - voldoet 'ouderwets' fatsoen niet meer. Het heeft geen divisies, gaat ongewapend door het leven, zonder strepen om op te staan, officiële erkenning of juridische status. Fatsoen heeft zijn vanzelfsprekendheid verloren en dreigt daarom arbitrair te worden. Traditionele fatsoensbronnen en -bewakers - religie, ideologie, hechte gemeenschappen, sociale controle, machtsverschil - zijn drooggevallen of opgegeven. Fatsoen moet je doen, maar welk of wiens fatsoen? Tegenover het traditionele 'argument' dat je iets 'gewoon niet doet' staat steeds vaker een laconiek 'hoezo niet, wie zegt dat dan?' Daar is slecht tegen te argumenteren. Het recente normen- en waardendebat heeft een en ander ten overvloede duidelijk gemaakt.

Als antwoord op de erosie van ouderwets fatsoen is in veel orga-

nisaties integriteitsbeleid geïntroduceerd. Letterlijk is integriteit ‘onaangeraakt’, ‘heel’, met onkreukbaar en onschendbaar als synoniemen. In de regel komt integriteitsbeleid neer op het formaliseren, operationaliseren, openbaar en controleerbaar maken van de mores en gedragsregels van organisaties en het (publiekelijk) sanctioneren van inbreuken daarop. Vanaf midden jaren negentig introduceerde de Nederlandse overheid integriteitsbeleid in reactie op ernstige voorvallen van ‘normafwijkend gedrag’ en corruptie in - en van - ambtelijke organisaties. Ook in de marktsector bleken eigen mores, esprit de corps, beroepseer - traditionele manieren om gedrag te normeren - niet langer toereikend om integriteit te waarborgen. Integriteitsbeleid moest een einde maken aan normvervaging en -verwarring en organisaties in staat stellen publiek vertrouwen terug te winnen of te behouden.

De maatschappelijke veranderingen die *good old* fatsoen onklaar maakten, zijn aan de journalistiek niet voorbijgegaan. Traditionele media als krant, weekblad en radio zijn van karakter veranderd. De (vertrouwens)band tussen media en publiek is gewijzigd, nieuwe publicaties en media maakten hun opwachting, journalisten gingen een vrijwel absolute vrijheid genieten. Een door de contouren van de verzuiling getekend overzichtelijk, stabiel en grotendeels dociel mediabestel ontdeed zich van zijn oorspronkelijke morele en politiek-maatschappelijke herkenningspunten. Media die deel uitmaakten van het politiek-maatschappelijk establishment vonden zichzelf opnieuw uit als ongebonden professionele organisaties. *Broadcasting* veranderde in *narrowcasting* doordat levensbeschouwelijk homogene publieken - de ‘volksdelen’ van weleer - versplinterden tot ‘doelgroepen’ langs nieuwe scheidslijnen van levensstijl, special interests, opleidingsniveau, ‘welstandigheid’, zoals dat heet, en leeftijd. Spreekwoordelijke ‘leden’ (abonnees voor het leven) zijn opgevolgd door autonome, kritische, au fond trouweloze consumenten. Topdown communiceren kreeg weerwerk van lezers, kijkers en luisteraars die ‘terugpraten’, vraaggestuurde journalistiek zit traditionele aanbodjournalistiek op de huid. De onder de verzuiling toch al beperkte openbaarheid raakt verder gecompartmentaliseerd. Ook de

verhouding van media tot stakeholders als eigenaren, managers, de objecten van hun journalistieke aandacht en de samenleving als geheel verandert.

Integriteit en regulering

De onoverzichtelijke veelheid en ongebonden vrijheid van de media - en journalisten - maken veel waarnemers onrustig. Soms lijkt er zelfs sprake van morele paniek. Wetenschappers, politici, maar ook journalisten zelf zuchten over de (markt)krachten die de productie van nieuws, informatie en duiding opzwepen. Zij vinden dat de scheiding van feit en mening steeds vaker geweld wordt aangedaan, betreuren het 'negativisme' van de pers (goed nieuws is geen nieuws), hekelen de altijd bij voorbaat kritische toon van de journalistiek, menen dat de pers zijn 'voorlichtende taak' verwaarloost en verafschuwen de roedels reporters die niet gehinderd door veel kennis van zaken of onderscheidingsvermogen van de ene hype naar de andere hobbelen. De grillige, losbandige 'mediacratie' dicteert de politieke agenda en bepaalt het lot van politici. Media zijn niet langer controleur van de macht, maar zelf machtsfactor. Tegelijk ontkennen zij die macht, leggen geen verantwoording af, zijn kort van memorie en straffeloos inconsistent. Het onbehagen over de media uit zich in oproepen dat zij hun verantwoordelijkheid nemen, de vrijheid van meningsuiting niet misbruiken en krachtiger vormen van zelfregulering adopteren. Blijft zulks uit, dan roepen zij onherroepelijk regulering door derden over zich af.

De journalistiek is inderdaad een 'zelfregulerend' praktijkveld. Media functioneren - en gedijen - in vrijheid. Niet voor niets zijn persvrijheid en vrijheid van meningsuiting grondwettelijk verankerd. Het 'klassieke' standpunt, nu steeds vaker ter discussie gesteld, is dat de persvrijheid zo'n wezenlijke waarde is, dat media zich ten principale niet laten reguleren - althans niet door de staat of enige andere externe instantie. Er zijn wel enige uitzonderingen op deze regel. De overheid verdeelt schaarse radio- en televisiefrequenties (of kabel-faciliteiten) en de overheidsfinanciering van de publieke omroep noopt tot wettelijke regulering ervan. Voor het overige betracht de

wetgever grote terughoudendheid. In tegenstelling tot ‘vrije’ beroepsbeoefenaren als accountants, notarissen, leraren, medici en juristen kennen journalisten geen overheidsregime. Niet dat zij onder en boven de wet staan. Net als ieder ander dienen journalisten zich aan de wetten van het land te houden en kunnen zij met het straf- en civiel recht in aanraking komen. Maar niet alles wat de wet niet verbiedt is beroepsethisch welgedaan. Ook het omgekeerde kan waar zijn: onder omstandigheden kan het trotseren van de wet - als die bijvoorbeeld onrechtvaardig is of de vrijheid van meningsuiting fnuikt - de hoogste journalistieke plicht zijn.

Integriteit is daarom geen zaak van wetshandhaving, maar van zelfnormering en -disciplineren. Niet het vak in toto legt die op, afzonderlijke journalistieke organisaties doen dat naar eigen inzicht en goeddunken. Het vak kent weliswaar een handvol algemene richtlijnen voor integer gedrag, maar zij binden niemand. Die richtlijnen zijn vervat in beroepscode als de Code van Bordeaux en de Gedragscode voor Nederlandse journalisten van het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren (zie Bijlage 1 en 2, pagina 169 en verder). Globaal geven ze aan hoe journalisten behoren om te gaan met feiten, bronnen, lezers en de mensen en zaken waarover zij schrijven of verslag doen. Zij hebben betrekking op journalistiek-inhoudelijke - ambachtelijke - mores, de regelen der kunst in engere zin, en op beroepsethische kwesties. De Raad voor de Journalistiek, die klachten over journalistieke misstappen behandelt, toetst de bij haar aangebrachte zaken mede aan deze codes, maar van (bindend) tuchtrecht zoals bij vrije beroepsbeoefenaren als advocaten en medici is geen sprake.

Ook eigen aan de journalistieke vrijheid is dat iedereen het beroep van journalist mag uitoefenen. Anders dan andere ‘vrije beroepen’ is de journalistiek geen beschermd beroep. Er bestaat geen journalistenregister dat de bokken van de schapen scheidt, ‘echte’ van ‘onechte’ journalisten. Journalist is wie zich als zodanig afficheert en periodiek de openbaarheid zoekt. Diploma's van journalistenopleidingen hebben ook geen ‘civiel effect’, zoals een lerarenopleiding, al vergemakkelijkt een diploma de toetreding tot de rijen

van de journalistiek. Bijgevolg telt het vak hoogopgeleide, ervaren fulltime professionals naast bijklussende amateurs - en alle variëteiten daartussen. De journalistiek mag gevoeglijk een ongeregeld zootje heten. Dit geldt te meer waar ook redacties zelf journalisten bij de uitoefening van hun taak in het algemeen grote vrijheid laten.

Schreeuwt deze 'lieflijke chaos' om een ordenende hand, een (externe) hoeder van de integriteit of straffere zelfdisciplinerende van 'de' media, zoals criticasters menen? Is er sprake van zo ernstige, frequente integriteitsschendingen dat zij inperking van de journalistieke vrijheid wettigen? Op de roep om een buitenjournalistieke toezichthouder, is in principe eigenlijk maar één antwoord mogelijk: geen ontsporing of misstand rechtvaardigt zo'n inbreuk op het beginsel van de journalistieke vrijheid. Het middel is altijd erger dan de kwaal. Krachtiger zelfdisciplinerende dan? Misschien, soms, maar die vraag is pas te beantwoorden als eerst is nagegaan wat er in de journalistiek onder integriteit verstaan kan of moet worden.

Ethiek en ambacht

Journalistieke integriteit gaat over werken volgens de regelen der kunst. Elke kunst of kunde - vak, ambacht - kent naast de vakmatige, ambachtelijke kern ook een beroepsethische kant. Een chirurg moet weten hoe te opereren - de techniek - maar ook welke ethische normen en waarden daarbij in acht te nemen. Opereert hij technisch verkeerd, dan maakt hij een kunstfout. Doet hij het technisch goed, maar is de ingreep overbodig, tegen iemands zin, of is hij onbeschoft tegen een patiënt, dan zondigt hij tegen de beroepsethiek. Maar niet al dergelijke transgressies wijzen op een gebrek aan integriteit. Een arts kan fouten maken, een onbehouwen vlegel zijn of incidenteel nog zwaarder beroepsethische regels overtreden, maar dat betekent nog niet dat hij niet integer is.

In de journalistiek is het niet anders. Wie, waar nodig, niet naar behoren wederhoor verleent, maakt een 'kunstfout' en doet het vak (en de lezer) tekort. Dat betekent evenwel nog niet dat zijn integriteit ook meteen in het geding is. Ambachtelijke foutjes, zelfs kleine en grotere zonden tegen de geest van het vak zijn betreurenswaardig,

soms ook afkeurenswaardig. Van een inbreuk op de integriteit hoeft echter geen sprake te zijn. Om te voorkomen dat integriteit een hol begrip wordt, kan het daarom maar beter worden gereserveerd voor een specifieke categorie handelingen of nalatigheden. In die strikte zin gaat integriteit niet over kunstfouten of beroepsethische misstappen die in de hitte van de strijd begaan kunnen worden. Het gaat veeleer om ‘fout’ zijn, om zaken die journalisten doen of nalaten om er zelf beter van te worden, welbewust bedrog en misleiding. Het omhoog schrijven van aandelen, dienstbaarheid - al of niet tegen betaling - aan een verholen, niet-journalistiek belang, zoals product placement voor eigen gewin (de auto die opzichtig een modereportage wordt binnengesmokkeld), onder valse voorwendselen informatie inwinnen, een stiekeme ‘agenda’, gefingeerde bronnen, plagiaat, een persoonlijke afrekening.

Al deze zonden komen voor. Waar en hoe vaak onttrekt zich aan onze waarneming. Aan smakelijke anekdotes geen gebrek, aan feiten des te meer. Zouden er echt serieuze vakgenoten rondlopen die zich gunsten of geld laten toestoppen in ruil voor een ‘positief’ stukje? En is het waar van die snoepreisjes, het smeren en fêteren, copieuze relatiediners, rijkelijk besprenkelde productpresentaties, te dure ‘presentjes’? Het enige dat vaststaat is dat erover in het vak sappige verhalen de ronde doen. Fameus is het (apocriefe?) verhaal over autojournalisten op persreis die bij hun vertrek de splinternieuwe portable tv uit hun hotelkamer meesleepten in de aan zekerheid grenzende veronderstelling dat die voor hen was bestemd.

‘Voor wat hoort wat’ -journalistiek is een affront voor de professie, maar is het vak er ook door geïnfecteerd? De uitspraken van de Raad voor de Journalistiek geven niet aan dat dergelijke integriteitsproblemen aan de orde van de dag zijn. Mensen of instellingen kunnen bij de Raad klachten indienen over wat in hun ogen journalistieke misdragingen zijn. De Raad is geen ‘tuchtcollege’, zoals vaak wordt verondersteld, daarvoor mist zij de bevoegdheden, zij is een toetsend orgaan van en voor het vak. Haar uitspraken zijn niet bindend, media die dat niet willen hoeven niet bij de Raad te zijn aangesloten, gedaagde partijen werken vrijwillig - of niet - mee aan de behandeling

van klachten. De uitspraken van de Raad worden in extenso gepubliceerd in *De Journalist*, orgaan van de Nederlandse Vereniging van Journalisten (NVJ), maar het betrokken medium bepaalt weer zelf of het ze, positief of negatief van strekking, al dan niet integraal in de eigen kolommen of programma's naar buiten brengt.

De klachten waarover de Raad voor de Journalistiek ‘opinions’ uitspreekt, betreffen merendeels ‘kunstfouten’: (kleine) zonden tegen de regels van het vak zoals die vrij algemeen door vakgenoten worden onderschreven (en waarvan naleving doorgaans ook door het publiek wordt verwacht). Het niet toepassen van wederhoor, gebrekkig feitenonderzoek, haastwerk, conclusies die niet of onvoldoende door de gepresenteerde feiten worden gestaafd, een dubieuze, eenzijdige, onnodig anonieme of enkelvoudige bron. In het algemeen geringe vergrijpen en geen majeure integriteitsschendingen, hoe hard zij de partij ook treffen die zich *on the receiving end* van de bagatel bevindt.

Spectaculaire journalistieke schandalen die twijfel zaaien over de integriteit van de media lijken trouwens voorbehouden aan het buitenland. Recent het in diskrediet raken van de BBC over zijn verslaggeving over de Irak-oorlog en de stormachtige crisis bij *The New York Times* volgend op de ontmaskering van een frauderende verslaggever. Die schandalen kostten het (journalistiek) management van die eerbiedwaardige instituties zelfs de kop. Naast deze megazaken (en hun consequenties) verbleken Nederlandse affaires tot niemendalletjes. Een plagiaatgevalletje. Het fantastische bedrog van een Vlaamse freelancer. Een interview dat quaitwerking of presentatie op de rand van het ravijn balanceerde. De ‘demonisering’ van Fortuyn. ‘*Schnabelgate*’, dat de even kleffe als lucratieve nevenwerkzaamheden voor de (semi)overheid van enkele vooraanstaande journalisten aan het licht bracht. Verhoudingsgewijs kwesties van niks.

De journalistieke ‘nederwereld’

Dat integriteitsproblemen beperkt blijven tot de misstappen die incidenteel tot het grote publiek zijn doorgedrongen, is overigens weinig

aannemelijk. Dan is de Nederlandse journalistiek een kerngezonde mand met verwaarloosbaar weinig rotte appeltjes erin. Gelukkig is het land... Bij gebrek aan betrouwbare gegevens is elke raming echter een slag in de lucht. Integriteitsschendingen zijn een blackbox, zij laten zich lastig betrappen, laat staan betrouwbaar kwantificeren. Het is ermee als met corruptie: het kan het daglicht niet velen, gebeurt in het geniep, wordt ontkend en nergens geregistreerd. Corruptieonderzoekers omzeilen die klippen met enquêtes onder ‘ervaringsdeskundigen’, lieden die door hun positie inzicht hebben in wat in een land of sector zoal omgaat aan onwettigheids, wat voor deals usance zijn. Aan de hand van zulke expertoordelen worden bijvoorbeeld de mate van corruptie in een land en landenrangordes vastgesteld.

Omdat er strafbare feiten in het geding zijn, maken corruptie-onderzoekers ook gebruik van door politie en justitie verzamelde gegevens. Incidenteel komen door hun optreden, acties van klokkenluiders of onthullingen door een alerte pers corruptieschandalen aan het licht. Het ‘integriteitsbeleid’ bij overheid en bedrijfsleven en niet te vergeten de beurs, evenals het instellen van nieuwe toezichthoudende organen, zijn reacties geweest op zulke corruptieschandalen. Voor de journalistiek zijn dit soort gegevens niet voorhanden. Er zijn geen ‘integriteitsenquêtes’ gehouden en journalistieke schandalen, als ze zo al mogen heten, leiden niet of nauwelijks tot strafrechtelijk optreden. Doorgaans zijn er ook geen strafbare feiten mee gemoeid, ‘slechts’ beroepsethische misstappen. Wellicht kampt de journalistiek met serieuze, aanhoudende integriteitsproblemen die een streng(er) beleid, zelfs ingrijpen door de overheid wettigen. Maar solide feiten die deze opvatting empirisch onderbouwen zijn er niet.

‘Echte’ integriteitsschendingen doen zich waarschijnlijk vooral voor in de ‘journalistieke’ nederwereld die de voorbije decennia is ontstaan. Een universum van semi-journalistieke publicaties die zich vaak welbewust onttrekken aan de standaarden van serieuze journalistiek en hand in hand optrekken met niet-journalistieke, primair commerciële partijen. Ook op zich in-keurige vakbladen kunnen in de gevarenzone verzeild raken. Voor hun informatievoorziening zijn

zij sterk afhankelijk van het ‘werkveld’ waarover zij berichten. Vakblad en werkveld zijn tot elkaar veroordeeld. Zij komen elkaar altijd weer tegen - *it's a small world* - en krabben bijna automatisch elkaars rug. Die innige banden zijn een potentieel integriteitsprobleem, maar bladen die erin verwickeld zijn kunnen niet simpelweg als nietinteger worden gebrandmerkt. Veeleer gaat het om vormen van collusie: gedeelde oogmerken, wederkerige afhankelijkheid, convergerende belangen. Zonder ‘georganiseerde’ collusie zouden in de relatief kleine Nederlandse markt nauwelijks actuele, informatieve en betaalbare vakbladen verschijnen. In het algemeen geldt dat onafhankelijkheid en objectiviteit, integriteit tout court, duur zijn en dus niet slechts een zaak van beginsel, ook van geld. Want hoe integer kun je zijn als je je journalistieke ambities noodgedwongen stoelt op een kleine schaal en beperkte middelen? Freuds fameuze *anatomy is destiny* laat zich voor de journalistieke integriteit parafraseren tot *economy is destiny*.

Niet alleen de uithoeken van de journalistiek zijn onderhevig aan de zuigkracht van gunsten die welhaast om een wederdienst smeken. Die doet zich ook voor bij serieuze general interest-media. Zo placht het ‘goed gebruik’ te zijn dat journalisten om niet meereisden in het gevolg van een minister op werkbezoek aan een ver land (tot het Rijk beperkende regels aan deze usance oplegde). Na de Europese referenda-echees in Frankrijk en Nederland besloot Brussel dat het roulerend voorzitterschap in het vervolg moest afzien van dure geschenken voor journalisten die de Europese toppen verslaan. En wat te denken van de allerwegen gerespecteerde minister die een freelance journalist subsidieerde om een alleszins empathisch boek over hem en zijn beleid te schrijven? Of van de ‘medefinancieringsorganisatie’ - *what's in a name* - die als suikeroompje journalisten van fondsen voorzag om ‘gunstige’ berichtgeving uit haar werkgebieden te verzorgen.

Serieuze (gedrukte) media zijn ontegenzeggelijk terughoudender geworden bij het accepteren van verlokkende aanbiedingen. Afgaand op m'n eigen ervaringen - en beslissingen -, is het overigens een stuk makkelijker om over schone handen te praten dan ze te behou-

den. Hoe hinderlijk recht in de leer ik ook was en hoe geducht mijn reputatie als nee-zegger tegen snoepreijes en leuke schnabbels. Beide zijn machtige verleiders, de *spoils*, krijgsbuit van de journalistiek, zo ongeveer wat lange vakanties zijn voor het onderwijs. Redactiebudgets zijn nooit omvangrijk genoeg om er de reislust van journalisten mee te kunnen bevredigen. De druk om met ‘sponsoring’ in te stemmen is groot. Schnabbels zijn ook daarom lastig te weerstaan aangezien journalisten vaak geen been zien in semi-journalistieke werkzaamheden voor derden. Van een bedreiging van hun integriteit wil men nauwelijks weten.

Schnabelgate: de ‘professionaliteit’ van bijklussers

Tekenend voor die houding is de bijna regenteske zelfgenoegzaamheid waarmee bijklussende journalisten recentelijk hun schnabbels voor overheid en bedrijfsleven rechtvaardigden. Strijk en zet beriepen zij zich op hun ‘professionaliteit’. Alsof het een genade betrof, had die het hun mogelijk gemaakt om de zaken goed gescheiden te houden, de schijn des kwaads te vermijden en hun ‘integriteit’ te bewaren - oordeelde men althans zelf. Volgens deze drogredeneringen, overigens ook aangevoerd door bijklussende commissarissen van de Koningin, immuniseert ‘professionaliteit’ tegen alle kwaad en gaan pettenproblemen per definitie aan professionele journalisten voorbij. De argumentatie van de bijbeunende commissarissen en de schnabeljournalisten vertoonde ook op andere punten opvallende gelijkenissen. Nevenactiviteiten, voerden beide groepen aan, zijn goed voor je contacten, je dringt door tot werelden waar je anders geen toegang toe hebt, hetgeen de uitoefening van je hoofdtaak alleen maar ten goede komt. ‘Graaien’ vermomd als onbaatzuchtigheid. Merkwaardig alleen dat men de revenuen van de schnabbels voor zichzelf behield.

Treffend is ook dat de klussers zichzelf grootmoedig het *nihil obstat* verleenden. Hoofddirecties noch directies werden vooraf over hun nevenwerkzaamheden geïnformeerd, ook al verplichten cao's daartoe. Nevenactiviteiten zonder meer verbieden, is weer een ander chapter. Daarvan waren ook de bijklussende CdK's zich terdege be-

wust. Zij zetten meteen maar het zware geschut in van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM). Schnabbelen als mensenrecht. Het lijkt allemaal vergezocht, maar juridisch is de materie inderdaad een lastige kluit. Dat hebben ook gemeenten ervaren die ambtenaren met dubieuze nevenwerkzaamheden een douw trachtten te geven. Journalistieke cao's bevatten dan ook geen verbod op nevenwerkzaamheden. Juridisch zou dat minstens betwistbaar zijn. Waarbij komt dat er klussen zijn die niet per se kwalijk of schadelijk zijn voor de integriteit van persoon of medium. Het gaat er steeds om met onderscheidingsvermogen te handelen. Wat is, alles afwegende, in redelijkheid oorbaar, wat niet?

Een serieus schnabelbeleid gaat wel verder dan de tandenloze meldingsplicht en het 'ja, tenzij'-regime dat nu overheerst. Dat vergt een aanvullend reglement dat nevenactiviteiten aan voorwaarden bindt, procedures vastlegt en in sancties voorziet bij overtreding van de regels. Veel redactionele organisaties kennen zo'n reglement niet. Men ziet er de noodzaak niet van in, medezeggenschapsorganen willen er niet aan, de journalistieke bazen wensen bovenal de lieve vrede te bewaren. Zou zo'n reglement er wel zijn en in voorkomende gevallen ook worden gehandhaafd, dan lijdt het weer geen twijfel dat opgelegde sancties bij de rechter zullen worden aangevochten, al dan niet met steun van de vakvereniging.

Een en ander verklaart waarom 'schnabelgate' wel publieke verontwaardiging wekte, vooral bij al degenen die nauwelijks een notie hebben van de arbeidsrechtelijke complicaties van anti-schnabelmaatregelen, en verder vooral met de mantel der liefde werd bedekt. 'Sancties' bestonden uit *naming and shaming*, vrijwillige abstinentie door betrokkenen, goede voornemens bij het journalistiek management en de beslissing van 'Den Haag' om geen beroep meer te doen op de diensten van bijklussende journalisten. De uitzondering is de wijze waarop de hoofdredactie van het *NOS Journaal* correspondent Charles Groenhuijsen in het gareel probeerde te krijgen en hem uiteindelijk ontsloeg, met als voorzienbare uitkomst een door de rechter bepaalde schadevergoeding.

Een magere oogst, net als bij de CdK's. Dat komt doordat jour-

nalistieke integriteitsproblemen aangepakt moeten worden in organisaties die niet gebouwd zijn op kordaat optreden. Weinig formeel en hiërarchisch, wordt er nauwelijks gecommandeerd en des te meer onderhandeld en gesoebat. Daadkracht smooert snel in de status-quo van usances, gewoonterecht, gevestigde posities, zwaarwegende werknemersrechten en alledaags opportunisme. Het maakt de materie in hoge mate ongrijpbaar. De omroep heeft ook nog eens te maken met een sterrenstelsel. Gezichtsbepalende journalisten verschansen zich in bv's of andere constructies, juist om hun bekendheid *extra muros* te kunnen verzilveren en buiten de reguliere arbeidsorganisatie en gezagsverhoudingen te vallen. Geen recept voor transparantie en heldere verantwoordingslijnen. Of voor zelfbeheersing bij de mindere goden: waarom zij wel en wij niet?

In de complexe verhoudingen opereert ten slotte een monopolioïde vakbond die, met de steun in de rug van een opmerkelijk hoge organisatiegraad, als een bok op de haverkist van 'verworven rechten' zit. De NVJ ziet het als haar opdracht zowel de (ideële) belangen van het vak te dienen als de (materiële) belangen van zijn leden. Dat die belangen niet altijd netjes overlappen, is zonneklaar. Het valt te begrijpen dat de NVJ, ingeklemd tussen hamer en aambeel van haar dubbele taakopvatting, in voorkomende gevallen niet steeds ondubbelzinnig uitkomt aan de zijde van het abstracte belang van de journalistiek, maar kiest voor het concrete materiële belang van de journalist.

Het syndicalisme dat de journalistieke (arbeids)verhoudingen kenmerkt, staat vaker op gespannen voet met het uitgedragen professionele ethos. Aan de ene kant is de journalist werknemer en manifesteert hij zich nadrukkelijk als zodanig. Anderzijds spiegelt hij zich aan het beroepsbeeld van de vrije beroepsbeoefenaar. Maar bij het vrije beroep horen andere rechten en plichten dan bij het werknemerschap, een andere habitus, andere risico's, andere beoordelingssystemen. De journalistiek staat, al naar het uitkomt, dan op het ene, dan op het andere been. De autonomieclaim, vergelijkbaar met die van de medische en juridische stand, heeft de gedachte doen postvatten dat alleen journalisten bevoegd zijn om een oordeel over

hun verrichtingen te vellen. Baas in eigen baan. Zelfs vormen van intern toezicht worden al gauw gezien als een te knellende band en een inbreuk op de vrijheid van beroepsuitoefening. Kwalitatieve beoordelingen zowel als kwantitatieve prestatiemetingen zijn omstreken en een zeldzaamheid. Ook journalistieke bazen worden niet echt geacht daarover te gaan. Ontslag wegens plichtsverzaking of disfunctioneren is een hoge uitzondering: ‘journalisten ontslaan geen journalisten’.

Wie dan wel? Als iemands journalistiek-inhoudelijke merites in het geding zijn, dan inderdaad niet de directie. Die komt een oordeel daarover niet toe en staat zonder nadrukkelijk verzoek van de hoofdredacteur om maatregelen te treffen ook met lege handen. Qua personeelsregime verschillen journalistieke organisaties, hoe hoog men de eigen professionaliteit ook voorstelt, daarom hemelsbreed van professionele organisaties als advocatenkantoren. Daar worden, onder meer met behulp van *peer review*, kantoorgenoten wél scherp beoordeeld. Wie ondermaats werk levert, weet dat hij dient te vertrekken -en vertrekt. In feite kent de journalistiek een ‘retentief’ personeelsregime. Wie eenmaal binnen is, een aanstelling voor onbepaalde tijd heeft, blijft binnen. Tenzij de bijl van een reorganisatie met sociaal plan ten lange leste alsnog een eind aan een verzande journalistieke loopbaan maakt. Dan is het officieel weliswaar *last in, first out*, maar met de goede wil van alle betrokkenen valt die regel op momenten van grote nood wel weer te verbuigen.

‘De’ media: ontelbare kamers, geen adres

Opvattingen over integriteit, de manier ook waarop en de mate waarin die georganiseerd en gerealiseerd kan worden, hangen samen met de mogelijkheden en onmogelijkheden, evenals de eigen aard en de specifieke ambities van kranten, tijdschriften en omroepen. Media en journalisten zijn er in soorten en maten. Dat maakt een uniform integriteitsregime eigenlijk bij voorbaat zinloos en kansloos: zoveel hoofden, zoveel zinnen. Het huis van ‘de’ journalistiek telt ettelijke kamers. Luxeuzes salons, eerbare werkkamers, opkamers, smoezelige souterrains, tussenkamers, studeervertrekken, rommelkamertjes,

zolders, schuilhoekjes, kruipruimtes, keukentjes, vlieringen, uitbouwttjes, een enkel peeskamertje zelfs. Dat huis brengt kwaliteitskranten voort en sponsored magazines, publieke en commerciële omroepprogramma's, general interest en special interest publieksbladen, vakbladen, glossy's, huisorganen, huis-aan-huisbladen, gratis ov-kranten, weblogs, internetpublicaties, media met of zonder winstoogmerk, met of zonder publieke financiering, met of zonder banden met niet-journalistieke organisaties, met of zonder statuten die de verhouding tussen redactie en uitgeverij of omroeporganisatie regelen, met of zonder beschermende cao's, schaalvoordelen, 'Chinese muren' tussen journalistiek en commercie, schnabbelreglement, zelfs met of zonder serieuze journalistieke oogmerken - om enkele variabelen te noemen.

Dit is de nieuwe pluriformiteit. Niet die van een min of meer ideëel bestel, maar van een onoverzichtelijke markt waarop talloze aanbieders met uiteenlopende hele en halve journalistieke producten met elkaar strijden om de aandacht van lezers, kijkers, luisteraars, internetters en de euro's van adverteerders. Mediaconsumenten zijn steeds vaker op vrijersvoeten, zij verruilden hun vroegere hondentrouw voor een rusteloze promiscuïteit. Het spreekt vanzelf dat onder de nieuwe omstandigheden, getekend door de voortgaande 'commercialisering van het wereldbeeld', de commerciële druk hoog kan oplopen, ook bij gevestigde, serieuze media. Tegelijk is er weinig nieuws onder de zon. Advertenties zijn zo oud als de allereerste couranten, die hun berichten lardeerden met annonces. Eeuwenlang hebben kranten bestaan bij de gratie van die unieke combinatie van commerciële en redactionele inhoud. De vaststelling dat journalisten, door Willem Frederik Hermans dwangmatig 'hoernalisten' genoemd, de achterkanten van advertenties volschrijven, is cynisch maar feitelijk juist. De grootste bedreiging voor een vitaal voortbestaan van kranten is thans ironisch genoeg ook niet de oprukkende commercie, maar juist de erosie van hun *advertising base* door commerciële televisie en, recenter, de opkomst van internet, dat gaandeweg de klassieke, lang lucratieve rubrieksadvertenties verdringt.

Wat doe je dan als hoofdredacteur van een serieuze publicatie als

een adverteerder zich meldt op voorwaarde dat je bij gelegenheid welwillend redactioneel aandacht besteedt aan diens product, zeg cognac? Adverteerders zoeken niet alleen naar bereik, zij willen ook een geschikt *'Umfeld'*, zoals het heet, een redactionele omgeving die hun uiting welgevallig is, in de onuitroeibare veronderstelling dat 'je cognac met cognac verkoopt'. Die hoofdredacteur moet zonder enige twijfel beginselvast nee zeggen, wil hij de vertrouwensband met zijn lezers niet op de proef stellen. Maar hoe volhardend kan hij zijn als rode cijfers in zicht komen?

Serieuze media geven commerciële infiltranten doorgaans geen kans om tot hun kolommen of uitzendingen door te dringen. Zij zijn beginselvast en beoefenen bovendien nauwelijks de genres - autojournalistiek, aandacht voor (georganiseerde) reizen, 'lifestyle' ditjes en datjes - waarop de sirenen van de commercie hun verleidingskunsten het liefst botvieren. Die sirenen weten ook dondersgoed dat zij met hun contrabande met meer succes kunnen aankloppen bij 'subjournalistieke' media of programma's die bereid zijn dealtjes te maken met commerciële partijen. Zulke media hebben ook lang niet altijd de pretentie onafhankelijke journalistiek te bedrijven. Zij zien zich eerder als 'partner' van partijen met primair commerciële belangen. Ook bij serieuze omroepen zijn vormen van samenwerking en sponsoring - plus sluikreclame - al langer gebruikelijk. Over Nederlands duale - publieke naast commerciële - 'omroepbestel' is wel opgemerkt dat het 't slechtste van twee werelden combineert: commerciële infiltratie van de publieke, beperkte regulering van de commerciële omroep. Naast commerciële partijen werpen zich als sponsors ook overheidsinstellingen, non-gouvernementele organisaties (ngo's) en 'goede doelen' op. Verscherpt toezicht door het Commissariaat voor de Media, een externe *watchdog*, is geen overbodige luxe gebleken. Toezicht heeft echter zijn beperkingen omdat het nauwelijks verder reikt dan de publieke omroep.

In dit wespennest van financiële kruisverbanden liggen permanent integriteitsproblemen op de loer. Niet omdat gesponsorde journalistiek haar kijkers of lezers stelselmatig een rad voor ogen draait - dat te beweren zou onbillijk zijn. Maar evenmin worden zij steeds

met open vizier benaderd. Daardoor kunnen zij licht onwetend blijven over de suikeroompjes die gul meebetalen aan hun lees- en kijkvoer. De verleiding is groot gesponsorde journalistiek alleen in de marges van de journalistiek te situeren en ze als bijzaak op te vatten. Dat is te laconiek.

Ook allesbehalve marginale instellingen als het Van Gogh en Stedelijk worden tegenwoordig - onder vrij algemene bijval - gesponsord, iets wat tot voor kort ondenkbaar leek. Het zou kwaliteitskranten uiteindelijk evengoed kunnen gebeuren. Sponsoring in en van media rukt op, met of zonder *strings attached*, en geen mens weet waar het allemaal zal eindigen.

De afhankelijkheid van onafhankelijke journalistiek

Om het onafhankelijkheidsideaal nog wat verder te 'debunkten' is het nuttig wat cijfers te laten spreken. Het aantal 'professionele' journalisten in Nederland wordt op circa 12.000 geschat. Die 12.000 professionals vormen in militaire termen minstens één divisie. Aan een zo omvangrijke Vierde Macht lijkt nauwelijks invloed, macht zelfs, te ontzeggen. Alleen, die Vierde Macht treedt uiteraard - en gelukkig maar - niet als eenheid op. De journalistiek is een guerrillaleger dat, versnipperd, ongecoördineerd, een onafzienbaar en onoverzichtelijk gebied bestrijkt. Alleen in Den Haag lopen tegenwoordig zo'n driehonderd journalisten rond, tegenover omstreeks dertig jaar terug twintig. Maar is de 'controle op de macht' door die explosieve groei werkelijk verbeterd? Iedereen doet eraan, maar velen doen krek hetzelfde als hun collega's, rennen achter dezelfde kwesties en woordvoerders aan. Het beeld dringt zich op van tientallen fotografen die zich bij een grote sportwedstrijd aan de zijlijn verdringen om met z'n allen vrijwel identieke foto's te maken.

Nederlandse kranten hebben relatief grote oplagen: na Japan zelfs de gemiddeld hoogste ter wereld. *De Telegraaf* en het *AD* (met regionale kopbladen) hebben dan ook alleszins respectabele redacties, al vallen hun vele honderden redacteuren in het niet bij de ruim tweeduizend van de *The New York Times* (maar die heeft dan ook veel meer pagina's te vullen). Kwaliteitskranten als *NRC Handels-*

blad en *de Volkskrant* zijn met hun elk even meer dan tweehonderd redacteuren relatieve dreumesen. Die tweehonderd zijn bovendien in kleine plukjes verdeeld en aan verschillende onderwerpen toegewezen. Letterlijk de hele wereld is hun werkterrein, plus ettelijke gespecialiseerde ‘wereldjes’: ‘Den Haag’, stad en regio, ‘de’ samenleving in al haar facetten, justitie, politie, macro-economie, het bedrijfsleven in binnen- en buitenland, internationale betrekkingen, sport, kunst en cultuur, onderwijs en wetenschap, gezondheidszorg, religie, media, entertainment, lifestyle en nog het een en ander.

Per deelgebied zijn uiteindelijk niet veel meer dan de spreekwoordelijke anderhalve man en een paardenkop inzetbaar. Voor serieuze weekbladen en nieuwsrubrieken en achtergrondprogramma's op radio en tv geldt mutatis mutandis hetzelfde: een zo goed als onbeperkte agenda en een beperkte troepenmacht. Tegenover enkele wetenschapsredacteuren staan alleen al in Nederland duizenden wetenschapsbeoefenaars, tegenover één enkele departementaal ‘correspondent’ bevindt zich een leger van ambtenaren en deskundigen. De ene man of vrouw die zich ter redactie - vaak nog naast andere zaken - over ontwikkelingssamenwerking of gezondheidszorg ontfermt, moet zich een kolossaal werkterrein eigenmaken en kan in feite weinig anders dan zich op een beperkt aantal bronnen verlaten. Gelet op dergelijke getalsverhoudingen, verdienen de expertise en vaardigheden van de guerrilla's van het vrije woord alleen maar bewondering. Jachtigheid en versnippering zijn het noodlot van de journalistiek, desondanks krijgen toegewijde professionals in hun vliegende galop alle dagen heel wat voor elkaar.

Maar hoe onafhankelijk kunnen ze zijn? Journalisten zijn de ogen en oren van het publiek. In onze opdracht oefenen zij het recht op persvrijheid uit en dragen ze bij aan het controleren van de macht. Ze hebben echter de wijsheid noch de feiten in pacht en kunnen - of mogen - niet altijd en overal aanwezig zijn. Om aan informatie te komen gebruiken journalisten bronnen. Ook het omgekeerde is het geval: bronnen gebruiken journalisten. Over het vaak onvermijdelijke handjeklap tussen journalist en bron komen buitenstaanders

nooit iets te weten. Welk belang zat achter een ‘onthulling’, wie lekte, met welk motief, net op het juiste moment een belastend dossier, wie fungeerde als *deepthroat* en verkreeg aldus journalistieke immuniteit? Het blijft in nevelen gehuld. De controle van de macht, een bij uitstek publieke functie, vindt paradoxaal genoeg grotendeels in het schemerduister plaats.

Bij het noodzakelijke leentjebuurt spelen, aftappen van insiders, deskundigen, politici, ambtenaren hebben journalisten te maken met een groeiend leger voorlichters en woordvoerders. Hoeveel het er precies zijn, is een kwestie van definitie, maar naar alle waarschijnlijkheid zijn er inmiddels meer communicatieprofessionals op de been dan beroepsjournalisten. Geen journalist zal het nut van voorlichters en woordvoerders betwisten. Toch spreken zij overwegend slecht over hun tegenvoeters. Die houden hen maar weg bij de hoofdrolspelers, fungeren als spindoctors, laten het achterste van hun tong niet zien. De toenemende mediadruk heeft ook geleid tot formalisering, bureaucratisering, schaalvergroting van de voorlichting. Niet alleen kom je als eenvoudig journalist niet meer met de bovenbazen in contact, zelfs het hoofd voorlichting is onbereikbaar geworden.

Toch, zonder voorlichters zouden de media ernstig onthand zijn. Organisaties -bedrijven, overheid, instellingen -beschikken nu eenmaal over iets waar nieuwsmedia op azen: informatie. Zonder de bemiddeling van professionele intermediairs is daar tegenwoordig moeilijk bij te komen en staan media met betrekkelijk lege handen. Terwijl er geen kwestie of onderwerp is waarover zij op enig moment niet kunnen of willen berichten, is het ondenkbaar dat zij over al die zaken voldoende deskundigheid en informatie in huis hebben. Men kan op de hoogte zijn van achtergronden, een voorgeschiedenis, dossiers kennen, puik documentatie bij de hand hebben, niemand beschikt echter over alle feiten, laat staan de details van een *breaking story*. Nieuws is per definitie niet al in het publieke domein. Het houdt in dat ministeries, ambtelijke diensten, bedrijven, onderzoeksinstituten altijd een informatievoorsprong - zo al geen informatiemonopolie - hebben, ook op voortreffelijk ingevoerde media.

Journalistiek als voorlichting, voorlichting als journalistiek

Tegenover de overmacht der instituties staan de media niet helemaal met lege handen. Zij hebben toegang tot en het vertrouwen van het publiek, dus gezag. In onze ‘mediacratie’ zijn organisaties en instellingen, publieke zowel als private, voor hun public relations en het beeld dat in de openbaarheid van hen ontstaat, sterk afhankelijk van de media, de verbindingschakel, *trait d'union* tussen instellingen en het (grote) publiek. Dat verklaart waarom organisaties zich de moeite getroosten om die bemiddelaar met behulp van woordvoerders en voorlichters tegemoet te treden. Tegenstribbelend reactief, vooral als hun opdrachtgever negatief in het nieuws is, proactief en coöperatief als zij ‘goed’ nieuws onder de aandacht van het publiek willen brengen. Zij beleggen persconferenties, houden briefings en overspoelen de redacties van nieuwsmedia dagelijks met een kleine tsunami van persberichten en -mappen. Veel daarvan maakt geen schijn van kans om de krant te halen, laat staan radio of televisie en belandt direct of na vluchtige lezing in de prullenbak, de echte of digitale.

De tegenkant is dat verbazingwekkend veel ervan vrijwel ongeschonden de kolommen haalt. Soms is de poortwachter lankmoedig en knijpt hij een oogje toe. Dat geldt evengoed voor serieuze algemene media en de vakpers als voor huis-aan-huisbladen. Goede persberichten vinden gretig aftrek - voorlichters weten dat de nood vaak hoog is en produceren aan de lopende band ‘kopij’ die alleen nog maar op maat hoeft te worden gebracht en van een eigen *byline* voorzien. Een hele bedrijfstak houdt zich ermee bezig, met inbegrip van nabeldiensten en ‘misseranalyses’ ten behoeve van de opdrachtgever. Wie de stroom persberichten heeft aanschouwd en weet wat ervan praktisch onveranderd in de media belandt, wordt vanzelf enigszins sceptisch over de meerwaarde van de pers. Onafhankelijkheid is de kern van beroepsideologie en -ethiek, afhankelijkheid vaker wel dan niet de journalistieke praktijk.

Ingrijpende veranderingen in media-aanbod en mediagebruik zullen die afhankelijkheid alleen maar verhevigen. Terwijl het monopolie van de media als intermediair met het publiek erodeert, wordt de informatiepositie van organisaties sterker. Zij omzeilen ge-

vestigde media en richten zich desgewenst rechtstreeks tot zowel het algemene publiek als specifieke publieksgroepen. Met behulp van eigen organen, advertenties of het internet gaat hun boodschap zonder de tussenkomst en ‘ruis’ van media direct van ‘fabriek’ naar consument. Fragmentering van publieksgroepen plus een toenemend media-aanbod betekenen overigens verlies aan schaalgrootte. Nu nog ‘grote’ (nieuws)redacties krimpen in; toch al kleine worden kleiner. ICT en internet stuwen de journalistieke productiviteit op. Maar die winst noch de opkomst van nieuwe, gespecialiseerde media, nichespelers, compenseert afdoende voor het verlies aan massa.

Hoe meer het media-aanbod en de (klassieke) openbaarheid fragmenteren, des te vaker zullen instellingen, ook van de overheid, hun toevlucht nemen tot een eigen, onafhankelijk ‘communicatiebeleid’. Al helemaal nu traditionele media - krant, radio, tv - er niet langer in slagen om voor bijvoorbeeld het overheidsbeleid cruciale publieksgroepen effectief te bereiken. Hierdoor neemt het belang van instituties bij een goede verstandhouding met de media af. In de nieuwe, meer asymmetrische verhouding zullen de media - verder -aan macht inboeten. Steeds vaker vermomt voorlichting zich als journalistiek en is ‘onafhankelijke’ journalistiek niet in de positie daar nog iets aan toe te voegen. Het verschil tussen voorlichting en journalistiek vervaagt.

Deze toekomst wordt al zichtbaar op plaatsen waar de lokale democratie het zonder onafhankelijke media moet zien te stellen en gemeentelijke voorlichters de band tussen overheid en burgers ‘ongemedieerd’ onderhouden. Dat internet op deze witte plekken een rol van belang gaat spelen, staat wel vast. Veel minder vanzelfsprekend is het dat professionele journalisten het hiaat vullen. Waarschijnlijker is dat ‘burgerjournalisten’ de handschoen opnemen. Minder dan hun professionele collega's zullen zij boodschap hebben aan - en weet van - de mores van de professie. Ook zal het voor hen moeilijker zijn om condities te creëren die serieuze onafhankelijkheid mogelijk maken. Hoe dat ook zij, ook op dit front krijgen professionele journalisten concurrentie van andersoortige collega's.

Eén code voor alle media is irreëel

De moraal van het verhaal is dat journalistieke integriteit taaie materie is, zich lastiger laat reguleren en waarborgen dan op het eerste gezicht misschien wenselijk en mogelijk lijkt. Goede bedoelingen in overvloed, maar belangentegenstellingen en verschillen in opvatting spreken steeds hun dwarse woordje mee. Zelfs in een ogenschijnlijk simpele zaak als *'schnabbelgate'* liepen binnen en buiten het vak de meningen sterk uiteen over wat onoorbaar is. Over Hans van Mierlo is eens gezegd dat hij als achttienkaraats democraat per definitie niets ondemocratisch kon doen. Het is dezelfde *non sequitur* als het: 'ik weet de zaken prima te scheiden, want ik ben integer' van de met zijn vingers in de koektrommel betrapte schnabbelaar. Maar in de 'reëel bestaande' journalistiek is integriteit geen staat van genade, geen onverbreekelijk met het vak verbonden attribuut, een alles-of-nietsverschijnsel dat journalistieke organisaties of journalisten bij de gratie van hun professionaliteit aankleeft. Integriteit is meer ambigu dan dat, onderhandelbaar, onvolmaakt, een compromis met het leven zelf, geen onvervreembare hoedanigheid van de professie, maar, net als ethiek en moraal in het algemeen, een kwestie van modaliteit en context en in sterke mate situationeel bepaald.

Onze 'informatieorde' is gemengd. Hij is grotendeels financieel en commercieel gedreven - de kachel moet immers branden -, maar zeker niet uitsluitend. Veel mediaondernemingen hebben naast commerciële ook ideële motieven. Ook van oorsprong ideële, soms gesubsidieerde partijen blazen hun partijtje mee. Al die verschillend gevooisde media vormen met elkaar geen monoliet, al suggereert het spraakgebruik - 'de' media, enkelvoud - anders. Die pluriformiteit houdt ook in - moet wel inhouden - dat een uniform beroepsethisch of integriteitsregime voor alle mediatypen en media mogelijk noch wenselijk is. Een kwaliteitskrant huldigt andere integriteitsregels dan de *yellow press* (in Nederland in feite niet bestaand). Ware dat niet het geval, dan zou het onderscheid wegvallen. Wie een massapubliek wil bereiken, hanteert journalistieke middelen, technieken en invalshoeken die anathema zijn voor een *up-market* publicatie. Radio- en tv-journalistiek bedienen zich, misschien niet in theorie maar wel in

de praktijk, van andere regels en normen dan geschreven media. Wie beeld of geluid nodig heeft om een pakkend ‘verhaal’ te vertellen, werkt nu eenmaal op een andere manier dan een buitenlandcommentator aan haar bureau. Is het bij veel printmedia bijvoorbeeld goed (?) gebruik geïnterviewden of informanten vooraf inzage te geven in (passages van) de artikelen waarin zij figureren, radio en tv doen dat doorgaans niet.

Los van zulke ‘inherente’ verschillen tussen mediatypen maken individuele media verschillende afwegingen. Er zijn er die ‘ouderwets’ campagne voeren of politieke opvattingen propageren, een verafschuwde regering weg proberen te schrijven, tegen ‘de’ misdaad ageren, of het als hun taak zien ‘extreem rechts’ op de huid te zitten. Andere doen die dingen om hen moverende redenen niet. Het zijn allemaal ‘geoorloofde’ voorkeuren, echter met implicaties voor beroepsethiek en opvattingen over integriteit. Dat maakt het ondoenlijk om voor alle journalistieke activiteiten en alle denkbare omstandigheden uniforme, in marmer gehouwen integriteitsregels te formuleren. Iedereen moet op z'n eigen wijze zalig zien te worden. Maar zelfs met een tot in detail uitgewerkt, op de voorkeuren en smaak van één medium toegesneden integriteitsbeleid blijft het schipperen. Ook dan zal de altijd weerbarstige werkelijkheid niet nalaten het schone ideaal, als dat er al is, te compromitteren. Morele absolutisten hebben in de wereld van de journalistiek weinig te zoeken.

De uiterste consequentie van een situationele en relativistische benadering van integriteit is een tandenknarsend *anything goes*. Als er geen absolute normen zijn, als op elke regel uitzonderingen bestaan, als ‘integriteit’ afhangt van doelen en aard van een medium, van functie, ambitie, marktpositie, zelfpresentatie, genre, publiek, omstandigheden en, vooruit, mens- en wereldbeeld, dan is alles wat niet bij wet verboden is geoorloofd en komt de journalistiek neer op een *free for all*. Zo is het ook weer niet - niet helemaal althans. Beroepsethische pluriformiteit houdt niet in dat iedereen maar z'n gang kan gaan. Het betekent wel dat *Weekend* er legitiem andere regels op na kan houden dan, zeg, *NRC Handelsblad*, tv-journalistiek andere dan geschreven journalistiek, dat op internet met zijn wat lossere zeden

andere mores *reçu* zijn dan in een formelere journalistieke omgeving (maar lang niet alle internetjournalistiek is weer over één kam te scheren).

Of al die verschillende media op integriteitsgebied *minima moralia* in acht dienen te nemen, zoals neergelegd in de gangbare beroepscode, is geen wet van Meden en Perzen. Vele doen het, sommige niet. Uiteindelijk kan dat ook niet anders zijn dan een vrije kwestie. Men kan ervoor kiezen om slonzig te zijn, alle regels aan z'n laars te lappen. Dat is allicht niet mooi, het zou bij wijze van spreken niet moeten mogen. Maar wat ook niet mag of moet is dat een externe partij, overheid of speciale instelling, de chaos in medialand orde tracht op te leggen. Zelfregulering is de enige optie en die kan weer niet anders zijn dan, letterlijk, zelfregulering: in laatste instantie gaat alleen het desbetreffende medium over zijn gedragscode, als die er al is, zijn opvatting van integriteit en de regels die het al dan niet verkiest na te leven. Niet branche of beroepsgroep, niet het forum der hoofdredacteuren, bijgenaamd de Raad der Hoeders, niet de rei van verontruste media- *watchers*, zelfs niet de Raad voor de Journalistiek.

De Raad voor de Journalistiek: een misverstand

Journalisten en media houden er, overeenkomstig de geest van vrijheid die het vak beheerst, verschillende oogmerken en overtuigingen op na. Er bestaat niet één opvatting van journalistiek - die zou er althans niet behoren te zijn. Journalistieke vrijheid houdt als vanzelfsprekend diversiteit van journalistieke opvattingen in. Ook in het internettijdperk is de Republiek der Letteren onverbrekkelijk verbonden met de idee van de *choc des opinions* en de botsing van uiteenlopende mens- en wereldbeelden, temperamenten en smaken. Feiten zijn feiten, maar feiten zijn niet zonder meer gegeven, krijgen pas betekenis in een context. Ook 'de' waarheid bestaat niet *sui generis*, maar komt tot stand - altijd voorlopig - in een dialectiek van these en antithese, zet en tegenzet. Het zuurdesem van de journalistiek is rivaliteit, ook, misschien zelfs juist op het vlak van de journalistieke mores. Bij een '*one size fits all*'-beroepsethiek of integriteitsbeleid dreigt confor-

misme dat strijdig is met het journalistieke vrijheidsethos en de noodzaak van tegenspraak.

Van de misverstanden waartoe een consensusopvatting over journalistieke integriteit kan leiden, getuigt een recent oordeel van de Raad voor de Journalistiek over een klacht tegen het *Algemeen Dagblad*. De Amsterdamse Stichting En Nu Iets Positiefs (ENIP) diende die in naar aanleiding van een verslag van een bezoek aan het herinneringscentrum Kamp Westerbork van de - hoofdzakelijk Marokkaanse - jongens uit Amsterdam-West met wie ENIP werkt. De *AD*-verslaggever noteerde dat de jongens klierden, capuchons over hun hoofd trokken om zich onherkenbaar te maken en de uiteenzetting van een kampoverlevende verstoorden. ENIP vond het verslag tendentius en getuigen van vooroordelen jegens haar pupillen. De Raad voor de Journalistiek ging mee in dat oordeel en onderbouwde het met verwijzing naar verslagen over dezelfde bijeenkomst in andere kranten. De *AD*-verslaggever, stelde de Raad vast, had dingen waargenomen die zijn collega's niet hadden waargenomen, dus was zijn verslag onjuist. Met die uitspraak verengt de Raad waarheid en werkelijkheid tot iets dat wordt vastgesteld via intersubjectieve overeenstemming: de meeste stemmen gelden. Dat de verslagen van de andere verslaggevers omwille van politieke correctheid gekuist zouden kunnen zijn, of dat zij misschien wel slechte waarnemers zijn - aan dergelijke overwegingen heeft de Raad kennelijk geen boodschap.

Uiteraard weet ik niet wie het in dit geval bij het rechte eind had. Maar het is helemaal niet uit te sluiten dat de als bigot weggezette *AD*-verslaggever net zo weerspanning handelde als de man in een fameus Amerikaans conformisme-experiment, die een meerderheidsoordeel trotseerde en volhardde in zijn - correcte - waarneming. Motto: *'I've got to call them as I see them.'* Dat experiment ging over het schatten van de, objectief vast te stellen, lengte van een getoond voorwerp. Het toonde aan hoezeer schattingen beïnvloed worden door *peer pressure*, groepsdwang, de vrees om alleen te staan, buiten de boot te vallen. Sociale waarneming, een complexer fenomeen, zoals aan de orde in de *AD*-zaak, is daar nog sterker aan onderhevig. Al helemaal als het waarnemingsobject op de een of andere manier

verbonden is met de sociale gevoeligheden in het mijnenveld van de multi-etnische samenleving. Als de voorbije jaren van multi-etnisch, zo men wil: multicultureel, ongemak, één ding verduidelijkt hebben, dan wel hoe lastig het voor journalisten is om onder de last van die sensibiliteiten hun onbevangenheid te behouden, *to call them as they see them*, en niet toe te geven aan sociale en politieke wenselijkheden: *'see no evil, hear no evil'*.

Tijdgenoten kunnen zich dramatisch vergissen over wat zich onder hun ogen afspeelt, de wereld krampachtig door eenzelfde bril gezien, gezamenlijk pijnlijke waarheden onderdrukken, zelfs belang krijgen bij het handhaven van hun waarnemingsfilter en de instandhouding van een collectieve 'folie'. Met elkaar noemen zij wit wat zwart is, koesteren de waan dat de keizer kleren draagt. Dat de 'peers' in de RvdJ (niet uitsluitend medejournalisten of, breder, brancheleden zoals uitgever, ook een oud-politicus) blind zijn voor deze betrekkelijk simpele inzichten, is huiveringwekkend. Niet hun oordeel als zodanig - mogelijk was het verslag in het *AD* in strijd met de feiten - is een stem voor journalistieke uniformiteit, voor *groupthink* en consensuele waarheidsvinding, wél hun argumentatie. Met zijn uitspraak nam de Raad stelling tegen de noodzaak van tegendraadsheid en tegenspraak. Pluriformiteit is een groot goed, het vrije woord een onvervreemdbaar recht, maar het moet niet te gek worden en tot uiteenlopende bevindingen leiden - stel je voor! De Raad loochende met zijn meerderheidsargument niet slechts pluriformiteit als beginsel, hij ondergroef ermee ook en vooral de voornaamste (ken)theoretische rechtvaardiging voor pluriformiteit, namelijk dat zij cognitief superieur is aan uniformiteit. Simpel gezegd: twee weten meer dan één. Journalistiek is, net als de wetenschap, fundamenteel anders dan - democratische - politiek: zij kent geen meerderheidsregel, is geen parlement maar een forum. Verschillen van inzicht of opvatting worden in het forum niet met handopsteken beslecht, maar in - voortgaand-debat.

Zelfbeheersing, geen extern toezicht

Uit de druk - maatschappelijk, wetenschappelijk, politiek - op de

journalistiek om zichzelf een strikter regime van (collectieve) zelfregulering op te leggen, of ook aan het oordeel van externe instanties (anders dan de rechter) te onderwerpen, blijkt geen enkel begrip voor deze fundamentele feiten en overwegingen. Dat delen van het vak niet zonder meer afwijzend staan tegenover verdergaande gezamenlijke ‘zelfregulering’, of zelfs externe ‘*regulators*’ niet uitsluiten, laat zich nog het beste verklaren uit *status bargaining*. Een geformaliseerd, uniform integriteitsregime of dito beroepsethiek, liefst voorzien van een tuchtrechtelijk sluitstuk, is doorgaans de ridderslag voor autonomie en professionaliteit van een beroepsgroep. Professionals die over een gecodificeerde, bindende beroepsethiek beschikken, kunnen zich met recht vrije beroepsbeoefenaren noemen - nu slechts een ambitie, geen realiteit. Die gebenedijde status tikt als regel door in het inkomen en versterkt, in theorie althans, de positie van journalisten tegenover het -journalistiek en niet-journalistiek - management, eventuele commerciële druk, pressie van lezers en kijkers of andere vormen van (externe) bemoeizucht. Maar journalisten zouden zo ook wel eens bindingen en verplichtingen kunnen aangaan die hun vrijheid uiteindelijk lelijk beknotten en in conflict komen met de fundamentele beginselen van - journalistieke - waarheidsvinding.

Het enige reële alternatief voor collectieve zelfregulering is individuele zelfregulering. Dit is de koninklijke weg: zonder *Fremdzwang* maakt elk zichzelf respecterend medium publiekelijk kenbaar hoe het zichzelf ziet en welke beroepsethische of integriteitsregels, *if any*, het verkiest te volgen. Colofon en website bieden legio mogelijkheden. Vaak vermelden die nu al informatie over zaken als het lidmaatschap van vakorganisaties als NDP (Nederlandse Dagbladpers) of NUV (Nederlands Uitgeversverbond) of deelname aan HOI (Instituut voor Media Auditing), dat oplagecijfers verifieert en verstrekt, en NOM (Nationaal Onderzoek Multimedia), dat bereikcijfers meet. Publicaties vermelden ook vaak of zij zijn aangesloten bij de Raad voor de Journalistiek, wijzen lezers zelfs de weg naar die instelling. Een en ander is eenvoudig uit te breiden met het annunceren - en integraal opnemen op de website - van de beroepscode die een

titel of omroep onderschrijft. Kortom: *declare your interest*, draag uit waar je voor staat. Maak van integriteit, de regels die je terzake huldigt, de beroepscode die je aanhangt, je ‘deontologie’ (plichtenleer), gedragsregels die intern worden gehanteerd, zoals *compliance*-regels (voor bijvoorbeeld financiële journalisten), eigen klachtenprocedures, bereikbaarheid, bevoegdheden, statuur van een ombudsman (inclusief zijn relatie tot de hoofdredacteur) of lezersredacteur, vragenrubriek, telefonisch spreekuur of weblog van de hoofdredacteur, een (*unique*) *selling point* - om het in marketingtermen te zeggen. Het hele pakket dat bij een krant of programma van toepassing is, breed of smal, voorzien van toelichting. Het medium dat zulks niet of minimaal doet, geeft ook haarfijn aan waar hij in dezen staat en welke mores het er meent op na te kunnen houden.

Veel van het bovenstaande doen - serieuze - media tegenwoordig al. Daarom klopt het beeld dat ‘de’ media maar raak doen en zich niet of nauwelijks voor hun doen en laten verantwoorden niet (meer). Bij sommige instituten - Raad voor de Journalistiek, ombudsman - zijn ook al wel schaduwkanten zichtbaar geworden. De ombudsman is, indien hij niet volgens een strikt protocol en een vorm van *due process* werkt, potentieel een nogal tirannieke figuur: politie, officier van justitie, getuige-deskundige en rechter in één. Die figuur bergt het gevaar in zich dat hij op grond van eenzijdig of slordig onderzoek tot lichtvaardige conclusies komt.

Ook op hem is van toepassing wat de mediajurist Willem van Maanen bij herhaling over de Raad voor de Journalistiek heeft betoogd, namelijk dat waar sancties ontbreken de neiging bestaat om harder dan gerechtvaardigd te ‘vonnissen’. De matigende werking die de strafmaat in bijvoorbeeld het strafrecht op het oordeel van de rechter uitoefent (diens oordeel heeft immers consequenties), ontbreekt indien aan een uitspraak geen straf verbonden is. Wie straffeloos vonnist, vonnist straffeloos. Opvallend is inderdaad dat als een klager gesterkt door een ‘veroordeling’ door de Raad voor de Journalistiek bij de gewone rechter een doorstart maakt en hem dezelfde zaak voorlegt, nu om tot een echte veroordeling te komen, de laatste heel wel tot een veel milder oordeel kan komen. Het zou de moeite

waard zijn om de ervaringen in dit opzicht opgedaan met Raad en ombudsman systematisch te onderzoeken.

Omroepen, kranten en tijdschriften die zich daartoe geroepen voelen en denken hun publiek ermee aan zich te verplichten, kunnen ook de verstandige gedachte volgen om een register van (betaalde) nevenactiviteiten van redacteuren, freelance medewerkers en 'journalistieke bv's bij te houden en op hun website openbaar te maken: het 'schnabelregister' in de volksmond. Wat de rechterlijke macht sinds enige tijd doet (nog op basis van vrijwilligheid en na lang tegensputteren), ook in het geval van rechters-plaatsvervanger, zou een vanzelfsprekendheid moeten zijn voor media die hechten aan een reputatie van smetteloze integriteit. Over wie in gebreke blijft, wat ook het motief, trekt het publiek zijn conclusies wel; desnoods voert het actie - of wendt zijn marktmacht aan - om alsnog openbaarheid af te dwingen.

Iets dergelijks zou ook, alweer op puur individuele basis, kunnen worden ingesteld voor de commerciële kant van de bedrijfsvoering. Wat voor beleid hanteert men bij het plaatsen of weigeren van advertenties en wat is de rol van de (hoofd)redactie daarbij, is de redactie betrokken bij commerciële activiteiten die met derden worden ontplooid, maakt de redactie gebruik van een derde geldstroom (sponsoring, subsidies) en welke regels worden daarbij in acht genomen? Wat heeft de redactie voor beleid bij het al dan niet accepteren van persreizen? Onderaan artikelen of in de aftiteling van programma's die uit gesponsorde reizen voortvloeien, kan daarvan steeds melding worden gemaakt. Met dergelijke 'vertrouwenwekkende maatregelen' kan elk medium desgewenst systematisch werken aan een voor zijn - en het - publiek kenbaar, transparant integriteitsbeleid. Goed voorbeeld doet goed volgen. In de praktijk kan op deze manier een veel meer dan nu gedifferentieerd beeld van 'de' media ontstaan, wat de publieke discussie over integriteit alleen maar ten goede zal komen. Wie weet houden 'de' media op den duur dan op te bestaan als de monolithische categorie die zij zijn noch willen zijn. Laat de verschillen spreken. Openbaarheid maakt kwetsbaar en, daardoor, bescheiden, wat helemaal geen kwaad kan.

II Na de verzuiling: emancipatie en ‘onaanraakbaarheid’

Uiteraard kwamen in het verzuilde verleden fatsoensvragen ook aan de orde, maar ze groeiden niet per se uit tot een beroepsethisch of maatschappelijk issue.

Onafhankelijkheid, nu algemeen gezien als hoeksteen van de betere journalistieke beroepspraktijk, sprak toen lang niet altijd vanzelf. Veel massamedia waren gebonden, eigendom van of geparenteerd aan een zuil. Zij fungeerden als steun en toeverlaat van een *topdown*-samenleving. Dikwijls dienden persorganen als doorgeefluik waarmee elites hun opvattingen kenbaar maakten en achterbannen in het gareel hielden of mobiliseerden. De maatschappelijke en wereldbeschouwelijke opvattingen van verzuilde media vonden hun oorsprong bij ideologie, kerk, partijbestuur of herensociëteit. Zij waren gekleurd - en daar fier op -, preekten voor eigen parochie en opereerden in de beperkte openbaarheid van een verzuilde samenleving.

Journalisten gingen als jongmaatjes in de leer bij krant of omroep en maakten zich het vak al doende eigen, zowel in zijn vakmatige, beroepsethische als ideële facetten. Niet ‘onafhankelijkheid’ of ‘objectiviteit’ stonden voorop, maar dienstbaarheid aan de particularistische waarheid en groepsbelangen van zuil en ideologie.

Beroepsethische standaarden waren niet zelden ondergeschikt aan het levensbeschouwelijk primaat. Verzuilde media hielden er ook in dat opzicht eigen overtuigingen, mores en zelfs vakorganisaties op na. Hoor en wederhoor, om iets te noemen, of het scheiden van feit en mening, tegenwoordig algemeen gewaardeerd als kenmerken van hoogwaardige journalistiek, spraken in die verzuilde omgeving lang niet vanzelf.

Ook in dat ideologische tijdperk moest fatsoen worden gepraktiseerd. Dat gebeurde binnen het ‘morele federalisme’ van de verzuiling. Elke zuil gaf er zijn eigen, levensbeschouwelijk geïnspireerde vertaling aan. Door hun sterke bindingen met een zuil was het voor -vaak slecht betaalde - journalisten bovendien niet ongebruikelijk om al dan niet tegen betaling *nebenbei* allerlei hand- en spandiensten voor bevriende instellingen te verrichten. Niemand die daar aanstoot aan nam. Naar huidige maatstaven stond die praktijk echter op gespannen voet met de onafhankelijkheid die een journalist past, mis-

schien ook met zijn ‘integriteit’, om een in dit verband evident anachronisme te gebruiken.

De ontzuiling heeft dit systeem van groeps particularismen, ‘soevereiniteit in eigen kring’, gebonden waarheidsvinding en onderschikking aan beweging en idee ontmanteld. Tot voor enkele decennia ingekapselde, ‘*embedded*’ media hebben zich sedertdien geemancipeerd en de knellende banden met zuil of andere belangen geslaakt. Niet langer zijn zij primair schatplichtig aan een zaak, geloof of ideologie. Katholieke of socialistische journalistiek, elk tot op zekere hoogte voorzien van eigen gedragsregels, bestaat niet meer. Het particularisme uit de jaren van de verzuiling behoort praktisch tot het verleden. Media vatten zichzelf tegenwoordig op als professionele organisaties die in de eerste en laatste plaats aan min of meer universele professionele normen moeten voldoen.

Hoewel velen lippendienst bleven bewijzen aan de idee van ‘pluriformiteit’ - stopwoord voor de traditionele levensbeschouwelijke diversiteit -, beroofde de ontzuiling omroepen en kranten van hun ooit kenmerkende verschillen. Met elkaar bestrijken zij thans een nog maar geringe ideële en temperamentiële bandbreedte. Met wat overdrijving kan het de Nieuwe Nederlandse Orthodoxie worden genoemd. Opvallende uitzonderingen zijn de met het evangelisch christendom verbonden media die in reactie op de ontzuiling werden opgericht.

Het ‘gelijkschakelingsproces’ is sterk bevorderd door allerlei institutionele veranderingen. Sinds de jaren zestig ontstonden volwaardige beroepsopleidingen op hogeschool- en, later, universitair niveau. In naam zijn die opleidingen nog wel verzuild, maar ‘schoolrichting’ drukt nauwelijks nog een stempel op de inhoud van deze opleidingen. Zij zijn opgegaan in de nieuwe orthodoxie en bieden geen tegenwicht aan de sluipende veralgemening van het journalistieke beroepsbeeld en de journalistieke praktijk.

Het rekruteringsveld voor de serieuze media heeft zich feitelijk verengd tot abituriënten van deze ‘algemene’ journalistieke of andere hogere (universitaire) opleidingen. Die dragen niet alleen kennis en vaardigheden over, zij geven ook, zelfs niet in de laatste plaats,

houdingen door, sociaal-culturele voorkeuren, een gezindheid en manier van naar de wereld kijken. Die geestelijke bagage ontspruit niet langer aan zuil of ideologie, zij oriënteert zich hoofdzakelijk op de waarden, het ethos van de professie. De verschuiving van politiekideologische correctheid naar diplomacratie is daarmee voltooid. De samenstelling van de beroepsgroep is sociaal-cultureel eenzijdiger geworden, de beroepspraktijk verder genivelleerd.

Professioneel zelfbestuur

Ook de omstandigheid dat nog slechts één algemene, ongedeelde organisatie, de NVJ, de belangen van journalistiek Nederland behartigt, heeft bijgedragen aan de ideële nivellering van het medialandschap. De NVJ, zowel vakbond als beroepsorganisatie, slaagde er bijvoorbeeld in vrijwel gelijklopende redactiestatuten, opgenomen in de diverse journalistieke cao's, praktisch algemeen doorgevoerd te krijgen. Hierdoor werken journalisten als regel in institutioneel sterk vergelijkbare omgevingen.

Het redactiestatuut leidde bij omroep en uitgeverij tot - of bevestigde - vergaand autonome journalistieke organisaties en een strikte 'machtenscheiding'. Directies en bestuurders kwamen op grote afstand te staan van journalistiek proces en redactionele inhoud. Als 'constitutionele monarchen' hebben zij - en daarmee ook eigenaren, stichtingsbestuurders (als hoeders van een verbleekte levensbeschouwelijke identiteit) of ook leden, afhankelijk van eigendomsvorm en mediumtype (publieke omroepen!) - betrekkelijk weinig zeggenschap over de journalistiek-inhoudelijke kant van hun producten. Juridisch eindverantwoordelijk, in principe ook (mede)bewaker van positie en identiteit van een medium, is elke bemoeienis hunnerzijds met de inhoud van 'hun' media evenwel anathema. Directies zijn er om de paperclips klaar te leggen en declaraties te tekenen, verder niet. In nogal wat mediabedrijven hield deze doctrine in dat de 'bazen' - en vooral ook vertegenwoordigers van de griezelige commercie - niet geacht werden zich op redacties te vertonen.

De scheiding van kerk (redactie) en staat (directie) heeft de positie van hoofdredacties tegenover directies in grote lijnen versterkt.

Maar tegenover praktisch soevereine redacties en hun vertegenwoordigend orgaan, de redactieraad, zijn hoofdredacties zwakker komen te staan - al was het maar omdat 'plenaire' (redactievergadering) en redactieraad een doorslaggevende rol spelen bij de *hiring and firing* van hoofdredacteuren. Zonder instemming van redactieraad en, in de achtergrond, de plenaire is een benoeming zo goed als uitgesloten. Keert de redactie zich op enig moment tegen een hoofdredacteur, dan is diens val aanstaande.

De uiteindelijke betekenis van het redactiestatuut is dat de serieuze journalistiek in Nederland, een enkele uitzondering daargelaten, de facto wordt beoefend onder een regime van professioneel zelfbestuur. De beroepsbeoefenaren vinden zulks doorgaans vanzelfsprekend, maar in internationaal vergelijkend perspectief gaat het om een uniek arrangement. In bijvoorbeeld de Angelsaksische mediawereld is de positie van eigenaren, c.q. uitgevers onverminderd sterk. Zij kunnen hoofdredacties min of meer naar believen vervangen, dicteren de - vaak uitgesproken - koers van krant of (commerciële) omroep, hebben zelfs rechtstreeks zeggenschap over opiniepagina en hoofdartikelen.

De journalistiek-inhoudelijke consequentie van de Nederlandse redactionele autonomie is alweer dat verschillen in opvatting en beroepspraktijk erdoor zijn vervlakt. De ideologieën die vroeger het journalistieke handelen informeerden en stuurden, hebben plaatsgemaakt voor de brede consensus van een 'professionele ideologie' waarin onafhankelijkheid en kritische zin de boventoon voeren - om niet te zeggen: een zeurend het-is-nooit-goed-of-het-deugt-niet negativisme en achterdocht tout court jegens elke autoriteit. De Engelse journalist John Lloyd heeft het treffend '*spleen without purpose*' genoemd: doelloze zwartgalligheid.

Journalistiek die politiek bedrijft

Door velen wordt de postideologische journalistieke 'consensus' gemakshalve als links, dus per definitie eenzijdig aangemerkt. Daar heeft het vaak ook de schijn van, al is het maar omdat een royale meerderheid van de beroepsbeoefenaren een voorkeur heeft voor de

linkse partijen, waardoor met name VVD en CDA op redacties zelden enige aanhang hebben. Maar deze voorstelling van zaken blijft aan de oppervlakte van wat er werkelijk aan de hand is. Om te beginnen tekent een progressieve *bias* sowieso de opvattingen van veel hoogopgeleiden en is het 'linksisme' van journalisten dus nauwelijks uitzonderlijk. De culturele en politiek-maatschappelijke voorkeuren die ermee samenvallen zijn eveneens aan te treffen bij de hoogopgeleide beroepsbeoefenaren in gezondheidszorg, onderwijs en juridische provincie. Daar komt bij dat het journalistieke 'linksisme' in zekere zin het logische gevolg is van de oorsprong, uitgangspunten en maatschappelijke functie van de journalistiek.

Historisch is het vak verbonden met het vroege Verlichtingsdenken, de stichting van de Republiek der Letteren - een periode waaraan we het weinig complimenteuzen 'broodschrijver' te danken hebben - en de strijd tegen autocratische heersers alsmede de willekeur van de staat. Om als controleur van de macht tot wasdom te komen, had het de openbaarheid nodig, democratisch debat, vrijheid van meningsuiting, de klassieke burgerlijke vrijheden. Een vrije pers engageert zich als het ware van nature met de idee van een vrije samenleving van goed geïnformeerde, mondige burgers. In dit licht gezien is de 'linkse' dominantie van de vierde macht veel minder een politieke keuze dan een kwestie van DNA en professionele habitus. Henry Luce, de oprichter van *Time* en steil Republikeins partijganger, liep er voor WO II al tegenaan. Zijn politieke vrienden beklagden zich erover dat de journalisten van *Time* altijd weer Democraten waren. Zijn antwoord: 'Republikeinen kunnen nu eenmaal niet schrijven.'

Er is veel commotie geweest over de manier waarop de Nederlandse media met de opkomst en ondergang van Pim Fortuyn zijn omgegaan. Verontwaardiging over diens 'demonisering' leidde zelfs tot een strafklacht door twee advocaten annex Bekende Nederlanders. Of ook - een recentere controverse - over hoe de media het referendum over de Europese Grondwet behandelden. De aandacht voor deze turbulente episodes is om allerlei redenen terecht, tegelijkertijd getuigen de opgeschrikte gemoederen en de aantijgingen van

gebrek aan integriteit bij de media van onbegrip over hoe de journalistiek werkt. Als media in kwesties als deze een uitgesproken positie wensen in te nemen, verzet wet noch beroepsethiek zich daartegen. Wie Fortuyn als bedreiging van de Nederlandse democratie afschilderde, had daartoe alle recht. Liefst natuurlijk op basis van correcte feiten en controleerbare argumenten, nog mooier onder gelijktijdige handhaving van een redelijk scherp onderscheid tussen (feitelijke) verslaggeving en opiniëring, maar zelfs dat is eerder een kwestie van voorkeur dan van journalistieke plicht. Feiten bewust vervormen of verzwijgen is te allen tijde een inbreuk op de meest fundamentele van alle journalistieke deugden, waarheidsvinding, partijdigheid is echter geoorloofd. Omgekeerd gaat deze redenering natuurlijk ook op voor media die Fortuyn welwillend bejegenden.

Idem dito met de Europese Grondwet. Tegenstanders daarvan maakten er nogal een punt van dat de - serieuze - media met de 'politieke klasse' onder één deken lagen en de voorkeuren van de meerderheid hunner lezers en kijkers negeerden door het grondwettelijk verdrag te steunen. Deze feiten duiden weliswaar op een interessante discrepantie in voorkeuren, maar nergens staat geschreven dat media de opvattingen van hun lezers behoren te weerspiegelen. Het is onhandig, zelfs problematisch, om met je lezers, kijkers of kiezers -structureel - van oordeel te verschillen. Kranten, tijdschriften of tv-stations mogen zich echter engageren, zelfs eenzijdig zijn en alles in het werk stellen om een gepercipieerd 'gevaar' te keren of sommige opvattingen te bevorderen en andere te ontmoedigen. Daar kun je het als gebruiker al dan niet mee eens zijn, maar beroepsethisch kleeft er geen enkele smet aan. Media, anders gezegd, zijn niet per se spiegels die mechanisch 'de' werkelijkheid in al haar naturalistische volledigheid en nuance dienen weer te geven - als dat al zou kunnen. Het zijn, postideologisch of niet, lampen die op basis van keuzen en voorkeuren op z'n best delen van 'de' werkelijkheid uitlichten.

De geëmancipeerde mediagebruiker

Kranten en tijdschriften, om ons daar voor het gemak even toe te beperken, zijn wel getypeerd als een 'samenzwering met de lezer'. Ze

weten wat ze aan elkaar hebben, waar ze staan, welke hun hebbelikheden en onhebbelikheden zijn, uit welke hoek de wind waait. Zij zijn elkaar vertrouwd, hebben aan een half woord genoeg, herkennen de codes en de signalen, begrijpen de knipoog, kennen hun pappenheimers. Op zo'n samenzwering is helemaal niets af te dingen, zolang het met open vizier gebeurt: hier staan wij, u kent ons, neem ons zoals wij zijn - of niet. Iets heel anders is de 'samenzwering tegen de lezer': een geheime agenda, poseren als onafhankelijk, maar intussen een 'mantel' van de CIA zijn, zoals ooit het Britse *Encounter*. Zo zout wordt het natuurlijk slechts zelden gegeten. Maar in mildere vorm komt het geregeld voor. Het is op zich niet kwalijk als een nieuwsrubriek op televisie onverholen stelling neemt tegen iemand als Fortuyn - een en ander evenwel afhankelijk van de status van de betreffende nieuwsrubriek. Het commerciële *RTL Nieuws* zou het bij wijze van spreken zonder enig bezwaar kunnen doen - zolang een dergelijke stellingname als zodanig tenminste past in de 'samenzwering' die het in de loop der jaren met zijn kijkers smeedde. Het *NOS Journaal* daarentegen heeft een officiële status en een 'contract' met zowel kijkers als bevoegd gezag, die het verplichten om nieuws zonder tendens te selecteren en te presenteren. Dat is buitengewoon lastig, zeker als bepaalde nieuwsfeiten bij velen -journalisten niet uitgezonderd - heftige emoties oproepen. Het hoort in het geval van het 'nationale' *NOS Journaal* evenwel tot de regelen der kunst, het vakmanschap van nieuwsjournalisten, om die particuliere gevoelens naar vermogen te onderdrukken, scrupuleus neutraliteit in acht te nemen en zo goed en zo kwaad als dat gaat feiten van meningen te scheiden.

Die opdracht geldt beslist niet onverkort voor alle media, al lijkt dat door het publiek steeds vaker te worden gedacht. *De Volkskrant* - of welke krant dan ook - kan heel best een politicus neersabelen van wie zij niets moet hebben. Bij voorkeur natuurlijk niet via een tendentius nieuwsbericht, want daarmee loochent zij de 'samenzwering' met haar lezers over fair play en de herkenbaarheid en afbakening van journalistieke genres (nieuwsberichten, commentaren, nieuwsanalyses, columns, et cetera) - en snijdt zij zichzelf lelijk in

de vingers. Maar als het binnen het beleid van een geprofileerde krant past, en dat beleid de lezers duidelijk is of redelijkerwijs duidelijk kan zijn, is er niets dat zich tegen een scherpe standpuntbepaling verzet.

Dit is allemaal conform de ‘klassieke’ verstandhouding tussen media en publiek, die diepe wortels heeft in het tijdperk van de verzuilde, ideologisch in compartimenten verdeelde openbaarheid. Redacties, lezers, kijkers en luisteraars waren vertrouwd met geprofileerde media en stoelden daar hun wederzijdse verwachtingen op. Het ziet er naar uit dat die klassieke verstandhouding - *bargain*, uitruil - het einde van het ideologische tijdperk niet heeft overleefd. Noch het verwachtingspatroon van het publiek, noch de professionele habitus van de huidige lichterjournalisten past bij ideologisch en ideëel ‘voorspelbare’ media. Omdat de klassieke politieke ideologieën zijn verbleekt, maatschappelijk geen leidende rol meer opeisen, oriënteren journalisten zich op de waarden van hun vak en algemene regel van professionaliteit. Hadden zij voorheen een dubbele loyaliteit, aan de leer én aan het vak, in beginsel dienen zij nu nog slechts één heer: het vak. Maar dat vak is wel (*ersatz*)ideologie geworden, gekenmerkt door de ‘prudente progressiviteit’ van de weldenkenden, de nieuwe ‘geleerde stand’ van hogeropgeleiden.

Ook de verwachtingen die lezers, kijkers en luisteraars van media hebben zijn veranderd. Ook zij hechten meer aan journalistieke waarden als objectiviteit, neutraliteit, feitelijkheid, onafhankelijkheid, eerlijkheid dan aan ideële geprofileerdheid. In hun verwachtingen weerspiegelen zich de waarden en normen die het vak, de gemeenschap van beroepsbeoefenaren, als grondslag is gaan zien voor de beroepspraktijk. Deze verschuiving is met een van Abram de Swaan geleend begrip te karakteriseren als de protoprofessionalisering van mediagebruikers. Gaandeweg hebben zij zich de terminologie, definities en het normatieve kader van de vaklui eigengemaakt - analoog aan de manier waarop het algemene publiek het paradigma van *the helping professions*, met name de psychologie, heeft geabsorbeerd: de wijze waarop die disciplines naar mensen en hun pro-

blemen kijken, de grondgedachte vooral dat ‘problemen van het samenleven’ geen noodlot zijn, maar door professionals verholpen kunnen worden.

De protoprofessionalisering van mediagebruikers spreekt onder meer uit de verwijten die zij media geregeld maken. Een vermeende journalistieke misstap heet als snel ‘een kwaliteitskrant onwaardig’, niet te stroken met het beginsel van hoor en wederhoor, in strijd te zijn met de eisen van objectiviteit, of een inbreuk op de journalistieke integriteit. Zij slaan journalisten met hun eigen waarden en regels om de oren, als het even kan met het stijlboek of ‘*mission statement*’ van het betreffende medium bij de hand. Media bevorderen de protoprofessionalisering zelf door ‘transparantie’ te betrachten en de criteria te verbreiden waaraan ze zichzelf beoordelen en derhalve beoordeeld willen worden. Zij brengen oorspronkelijk voor intern gebruik bedoelde richtlijnen of gidsen op de markt, zetten hun *do's and dont's* op internet, leggen via weblogs verantwoording af, machtigen een ombudsman om het publiek een kijkje in de redactionele keuken te gunnen, laten de hoofdredacteur in het eigen medium reageren op kritische vragen en opmerkingen van lezers, kijkers en luisteraars. Zo groeit en plein public een reservoir van casuïstiek, argumentatie en precedent waaruit iedereen kan putten.

De toverformule van de professionaliteit is uitgewerkt

Met enige vertraging is de professionalisering van de journalistiek, die gelijk opging met de verzwakking, soms zelfs verdwijning van haar vroegere levensbeschouwelijke inslag, derhalve gevolgd door de protoprofessionalisering van mediagebruikers. Niet langer zijn zij onwetend over de waarden en werkwijzen van de journalistiek, laat staan argeloos. *Streetwise* als zij intussen zijn, ontgaat het hun dus niet dat media de eigen regels nogal eens halfbakken toepassen. Zelfs begrijpen zij heel goed dat die misstappen veelal onder tijdsdruk of door gebrek aan mensen en middelen gebeuren en niet het gevolg zijn van kwade trouw.

Tegenover mediagebruikers die de argeloosheid voorbij zijn, staat een professie die zich veelal juist weer naïever voordoet dan

wenselijk of geloofwaardig is. Objectiviteit, neutraliteit, waardevrijheid, onpartijdigheid, feitelijkheid, onafhankelijkheid - de professionele waarden die de beroepsgroep praktisch unisono aanhangt - zijn tenslotte verre van probleemloos. Binnen het heersende professionele ethos nastrevenswaardig, maar tegelijk heel lastig te verwezenlijken. Het is één ding om te beweren dat al die deugden tot de vaste bagage van iedere behoorlijke professional behoren, iets anders dat ook waar te maken.

Klaarblijkelijk kunnen journalisten bijna moeiteloos wat gewone stervelingen zelden gegeven is: over hun eigen schaduw heen springen. Maar je bent niet objectief, onpartijdig, neutraal en zo meer door erop te hameren dat je al die dingen heus, echt bent. Door hun deugdzaamheid bovendien voornamelijk te proclameren en zelden ook te adstrueren - of, ook goed: te relativiseren -, wekken journalisten de indruk een naïef positivisme aan te hangen, met behulp waarvan 'de' werkelijkheid zich betrekkelijk eenvoudig aan hen meedeelt. Of dat onafhankelijkheid vanzelf ontstaat als iedereen hen nu maar met rust zou laten. Dit beroep op 'klassieke' journalistieke deugden krijgt al snel het karakter van een gezagsargument (andere professies bedienen zich daar eveneens van). Dit wringt, te meer daar de beroepsgroep haar 'linksistische' *bias* in weerwil van talrijke aanwijzingen voor het tegendeel niet onderkent - en naar vermogen begrijpt en intoomt -, maar bijna altijd verongelijkt ontkent.

Waar mediagebruikers hun naïviteit aflegden, doet de postideologische professie zich als zondeloos voor. Na zich ontworsteld te hebben aan een 'onverlicht' verleden, verbeeldt zij zich te baden in het stralende licht van een onberispelijke professionaliteit. Het kwaad van vooringenomenheid of vooroordeel heeft geen vat meer op haar, de professionele, autonome journalistiek heeft als het ware de *impeccantia* bereikt. Maar de mantra van de smetteloze professionaliteit is meer leerstuk dan werkelijkheid. Het verheven zelfbeeld retoucheert achteloos minder florissante trekken als professionele bias, neo-conformistisch linksisme, *groupthink*, belangenconflict, detournement de pouvoir, beroepsblindheid, kwade trouw, 'collusie' en zo meer. Journalisten stellen zich als integer voor simpelweg om-

dat zij professioneel zijn. Kritiek van buitenstaanders geldt al snel als verongelijkt gezeur.

De toverformule van de journalistieke professionaliteit dwingt de professie slechts mondjesmaat haar uitgangspunten te problematiseren, verplicht niet tot permanent zelfonderzoek of de systematische wapening tegen de eigen feilbaarheid. In plaats van de confrontatie met het ideologische gehalte van de journalistieke praktijk aan te gaan, sluit men de ogen daarvoor. Altijd nuttige ‘ideologiekritiek’ krijgt daardoor weinig kans. Minder welwillend gezegd: journalisten doen zich beter - neutraler, objectiever, onpartijdiger, waardevrijer - voor dan ze zijn en verkopen lezers, kijkers en luisteraars met een uitgestreken gezicht bij tijd en wijle knollen voor citroenen.

Dit is niet hetzelfde als een samenzwering tegen de lezer (kijker, luisteraar), al helemaal niet de klassieke ons-kent-onssamenzwering uit het tijdperk van de ideologische media. Maar het is ook niet de ‘beloofde’ nieuwe samenzwering: wij zijn, zoals u van goede professionals mag verwachten, objectief, onafhankelijk, neutraal, waardevrij, onpartijdig, fair et cetera. Dat is de beroepsgroep niet, eenvoudig omdat zij het niet kán zijn. Als ieder ander hebben journalisten hun voorkeuren en afkeren, blinde vlekken, drogbeelden, enthousiasmen. Zij zijn partijganger van hun passies, al is het tegen wil en dank, selectief in hun empathie of verontwaardiging, negeren sommige noden, zijn gefixeerd op andere, *rub shoulders* met pressiegroepen, zijn ontvankelijk voor gangbare *narratives*, afkerig van wat daar niet in past, onderhevig aan de *peer pressure* van café en kennissenkring. Door hun onmiskenbare professionaliteit slagen zij er deels in die zwakheden en aandriften enigszins te redresseren, maar nooit helemaal.

De grond onder hun voeten wordt verder ondergraven door de postmoderne (kennis)filosofische relativering van de kenbaarheid van waarheid en werkelijkheid. Die zouden niet ‘echt’ bestaan, slechts constructies zijn. Er is geen objectieve wereld, er zijn alleen subjectieve werelden (meervoud). ‘Waarheid’ en ‘werkelijkheid’ zijn bepaald door sociaal-culturele positie en gezichtspunt, laten zich onmogelijk betrappen, op z'n best benaderen. De postideologische,

postmoderne journalistiek zit daarmee verstrikt in een tegenstrijdige opdracht. Zij moet zich in halsbrekende bochten wringen om tegen alle psychologische logica in de dingen die zij vindt niet te vinden, zichzelf muilkorven, haar betere oordelen op sterk water zetten, engagement verbloemen, de pen intomen. Maar die opdracht om objectief, neutraal en waarde vrij te zijn teneinde waarheid en werkelijkheid te kunnen achterhalen, gaat tegelijkertijd door voor feitelijk oninlosbaar.

Hoge idealen en grote verwachtingen

Aldus is sprake van een dubbele discrepantie. De persoonlijke habitus is strijdig met de voorgeschreven professionele attitude en de professionele attitude staat weer op gespannen voet met de relativisering van waarheid en werkelijkheid. Het moet wel tot ‘cognitieve dissonantie’ leiden: het storende besef dat de overtuigingen die men erop nahoudt, c.q. er officieel op na moet houden, niet tezelfdertijd waar kunnen zijn. Dit mentale conflict is onoplosbaar, tenzij men zijn persoonlijke habitus of de professionele attitude eraan geeft, of allebei. Het ene komt neer op zelfverloochening, het ander op verraad van de professie. Beide kan niet straffeloos. Menige journalist zoekt een uitweg uit dit conflict door te vluchten in een verholen, onmachtig engagement. De ongerijmdheid van het taboe op partijdigheid en de innerlijke tegenstrijdigheid van hun opdracht - waarheidsvinding zonder waarheid - hebben zich ontwikkeld tot een bron van cynisme en van ironie de heersende journalistieke stijlfiguur gemaakt. Wie zichzelf beroepshalve moet verduisteren, hoont en sart vanachter de haag van zijn tanden.

De aan de postideologische journalistiek eigen spanning ontgaat mediagebruikers natuurlijk niet. Objectief, neutraal, onpartijdig, onthecht? Alleen de alledaagse ervaring leert al anders. Wie bovendien zelf met de media in aanraking komt, kijkt bijna altijd op zijn neus of is ronduit onthutst. Zó gaat dat dus. Juist omdat hedendaagse mediagebruikers hun verwachtingen ontlennen aan een verheven journalistieke ethos, kunnen zij, hoe *streetwise* ook, nauwelijks anders dan teleurgesteld zijn over wat daar in de praktijk van terecht-

komt. Dat ligt niet alleen aan onervarenheid met de media, al speelt dat een rol. Maar dat je door de wol geverfd zou moeten zijn om ‘bevredigende’ ervaringen met de media te hebben, is op zichzelf al een veeg teken. Als oningewijde ben je klaarblijkelijk aan de heidenen overgeleverd. Ook wie wel ervaring heeft, valt de omgang met de media vaak genoeg tegen. Door alle wateren gewassen publieke figuren raken en petit comité niet uitgepraat over de vooringenomenheid, het gebrek aan nieuwsgierigheid en de streken van journalisten. Alweer: hoezo objectief, neutraal, onpartijdig, onthecht?

Al die druppeltjes teleurstelling hollen de steen van het vertrouwen uit. Elk stelt op zichzelf weinig voor, het cumulatieve effect op aanzien en geloofwaardigheid van de media is echter desastreus. Het zou de geprikkelde stemming kunnen verklaren over de media, ook de serieuze. Voor hen ligt de lat het hoogst: ze hebben hem daar zelf gelegd. Elke oneffenheid, het kleinste missertje, vermeend of niet, voedt de stille twijfel over de goede trouw van de media, hun geloofwaardigheid en integriteit. Zie je wel! Die twijfel komt tot uitdrukking in vaak bizarre verdachtmakingen over ‘eigenlijke’ commerciële en/of politieke motieven, verborgen agenda's en duistere machinaties.

Velen ervaren de verhouding tussen media en samenleving bovendien als fundamenteel asymmetrisch. Terwijl de media anderen scherp de maat zouden nemen, blijven zij zelf buiten schot en verantwoordt zij zich niet dan met de grootste tegenzin voor hun doen en laten. Dan nog zijn zij meestal rechter in eigen zaak, waardoor zij steevast aan het langste eind trekken: kruis of munt, ‘de’ media wint - al is het maar omdat ze altijd het laatste woord hebben. Dat kwaliteitsmedia meer dan vroeger op allerlei manieren wél omstandig verantwoording afleggen, lijkt aan dit gevoelens niets af te doen. Zelfs integendeel: de afnemende machtsafstand tussen media en hun gebruikers zal de laatsten waarschijnlijk slechts korzeliger en veeleisender maken.

Door het onbehagen over de media klinkt de eis van extern toezicht op hun doen en laten steeds luider. Wetenschap en politiek gaan hierin voor. Sinds enige tijd staat de ‘integriteit van de media’ op de

maatschappelijke agenda. Maar wat moet er in dit ruimere verband onder worden verstaan? ‘Integriteit en detail’, de incidentele gevallen van list en bedrog en plagiaat- en schnabbelschandaaltjes? Die misstappen zijn ontegenzeggelijk storend, stoken het bij velen toch al levende vermoeden op dat de media niet helemaal pluis zijn en leggen dus gewicht in de schaal van het onbehagen. Toch leiden zij zelden tot veel meer dan lichte opwinding in eigen journalistieke kring.

Een voorzichtige oplossing: herprofilering

De werkelijke issue is dan ook de ‘integriteit en gros’ van de serieuze media. Maken zij, afgezien van gênante uitglijders en fouten en foutjes in allerlei details, hun pretenties wel waar, zijn zij naar letter en geest ‘heel’, ‘onaangeraakt’? Dat wil in hun geval - het gaat over kwaliteitsmedia, niet over roddelbladen of foute glossy's - zeggen: fair, onbevangen, onthecht, waardevrij, onbevooroordeeld, met open vizier gewijd aan waarheidsvinding? De pretentie is er, maar kunnen zij die waarmaken? Of voeren zij ‘eigenlijk’ iets anders in hun schild dan wat die ‘officiële’ missie dicteert?

Daar heeft het veel van weg. De ‘bovenmenselijke’ aspiraties van postideologische media scheppen verwachtingen waaraan niet voldaan kan worden. Teleurstelling en cynisme, bij makers en gebruikers, liggen in de verheven ambities besloten. Goede bedoelingen doen er tenslotte niet toe, alleen het resultaat telt. Het ideaal zelf is *selfdefeating*. Door er toch stug aan vast te houden, stellen postideologische media het publiek op de proef en ondermijnen zij hun geloofwaardigheid. Niet ‘integriteit en gros’ valt postideologische media ten deel, maar argwaan over hun ware bedoelingen. Het ‘onbehagen in de media’ is inherent aan hun - te - hoog gegrepen doelen. Net als de cultuur zelf, zoals Freud betoogde, door haar veeleisendheid het ‘onbehagen in de cultuur’ voortbrengt.

Hoewel het schone ideaal onhaalbaar is, is het even ondoenlijk om het zomaar op te geven, al is het maar omdat het publiek het ideaal op zijn beurt ook heeft omhelsd. Zo zijn postideologische media de gevangenen van de fictie van hun onafhankelijkheid en objectiv-

iteit en glijdt het felbegeerde keur van de integriteit van hen af. Is er een uitweg uit dit dilemma? Men kan er natuurlijk nog een schepje bovenop willen doen om het ideaal alsnog te verwerkelijken. Dat is - meestal - een ondeugdelijke remedie. Er zijn echter andere, betere strategieën om integriteit deelachtig te worden.

De eerste is profilering: expliciteer je uitgangspunten en kernwaarden via een soort *mission statement*. Waartoe ben je op aarde, waar sta je voor, wat of wie vertegenwoordig je, hoe verhoud je je tot het publiek en, niet te vergeten, tot de macht? Sinds hun emancipatie uit de ketenen van de verzuiling doen Nederlandse media, gedrukte en audiovisuele, over dat laatste buitengewoon preuts. Alsof politiekmaatschappelijke voorkeuren onoorbaar zijn en ze er hun vingers niet nogmaals aan willen branden. In plaats daarvan wenden zij politieke maagdelijkheid voor. Dat is niet alleen onwaarachtig, gekunsteld, het suggereert ook dat men iets te verhullen heeft. Die heimelijkheid is allesbehalve vertrouwenwekkend, zij voedt integendeel het onbehagen over de media.

Waar Amerikaanse kranten nog stemadviezen, *endorsements*, uitbrengen - geen verkiezing, ook niet voor kleine lokale ambten, slaan ze over -, geldt dat gebruik in Nederland als volstrekt achterhaald. Maar voor veel media zouden stemadviezen, beter: stemverklaringen, een passende manier zijn om beargumenteerd aan te geven welke politiek-maatschappelijke opvattingen zij eigenlijk huldigen. Dan weten lezers tenminste wat voor vlees zij in de kuip hebben. In de VS gebeurt het zelfs in *one paper cities*. Hoewel die enige krant ter stede doorgaan de diverse (politieke) voorkeuren van het hele stedelijk publiek probeert te 'bedienen' om te beletten dat lezers weglopen. Zonder commercieel risico zijn hun vaak omstreden adviezen dus niet. Hét voordeel van stemverklaringen is dat niemand hoeft te gissen naar de voorkeuren van zijn krant, of hem kan verdenken van een verborgen agenda. Kleur bekennen sluit buitendien goed aan bij de verschuiving van verslaggeving sec naar de duiding van gebeurtenissen die in de journalistiek al geruime tijd gaande is. Het gedachtegoed van waaruit dat duiden gebeurt, laat dan tenminste niets te raden over. Het zou in dit verband van moed

getuigen als kranten en andere nieuwsorganisaties zelfs de uitslagen van schaduwverkiezingen, niet ongebruikelijk op redacties, op hun site zetten en die niet langer als bedrijfsgeheim beschouwen. Dan kunnen de afnemers met eigen ogen zien uit welke hoek de wind waait en hoe goed linkse partijen vaak op redacties scoren. Ook minibiografietjes van gezichtsbepalende redacteuren en medewerkers, met inbegrip van politieke voorkeuren en eventuele banden, zouden niet misstaan. Wordt bijvoorbeeld het partijlidmaatschap van redacteuren ontmoedigd, is daar überhaupt beleid voor? Het blijft nu in nevelen gehuld.

Het rumoer na de vermeende ‘demonisering’ van Fortuyn door de gevestigde media, evenals de discussie die volgde op hun vrijwel unanieme steun voor de Europese Grondwet, lijken in tegenspraak met de profileringsstrategie. Veel lezers en kijkers bleken niet gediend van ‘stemverklaringen’. Of waren zij alleen maar onaangenaam verrast door de bemoeizucht van media die zich meestal netjes postideologisch op de vlakte houden? De afkeer van Fortuyn werd bovendien vaak tussen de regels door geventileerd en niet, zoals hier bepleit, steeds met open vizier beleden.

Profilering is geen probleemloze strategie. In de Verenigde Staten wordt de opkomst van scherp geprofileerde media als *Fox News* en agressief rechtse *talkradio*-stations niet ten onrechte geassocieerd met heilloze polarisatie. Partijdige media leiden tot spelverruwing en trekken het politieke midden uiteen. Zo'n ontwikkeling ligt in Nederland, met zijn afwijkende partij- en kiesstelsel, niet erg voor de hand. Hier blijft genoeg midden over. Een scherpere (politieke) positionering van kranten en (publieke) omroepen kan her en der natuurlijk wel lezers en kijkers weggagen. En pas als verschillende media een profileringsstrategie omarmen, kunnen zij met elkaar de spoeling dikker maken. Dan doorbreekt profilering de trek naar de omfloerste ‘prudente progressiviteit’ die postideologische media met hetzelfde sop overgiet. Dat eenzijdige aanbod bedient delen van het publiek niet of onvoldoende, waardoor het van de media vervreemdt. Gezamenlijk bestrijken geprofileerde media een breder meningspectrum, representeren zij beter wat in de sa-

menleving leeft en kunnen zij in totaal meer publiek bereiken.

Profilering hoeft niet ten koste te gaan van het presenteren van een breed scala aan opvattingen. Niets belet een geprofileerde krant of omroep om ook een forumfunctie te vervullen. Geprofileerde media zijn wel uitgesproken, maar niet uitgesproken ideologisch. De selectie van onderwerpen en issues waar zij prioriteit aan geven, etst hun profiel: *edge without ideology*, scherpte zonder ideologie.

Een radicale oplossing: ideologisering

Ideologisering gaat - veel - verder dan profilering. De strategie vergt een buitenjournalistiek ijkpunt. Een ideologisch medium belijdt affiniteit met of maakt zich tot spreekbuis van het gedachtegoed en de beginselen van een politieke ideologie, beweging, partij of confessie. In een nauwelijks ideologisch te noemen, pragmatisch tijdperk zijn de mogelijkheden voor ideologisering erg beperkt. Als exponent van het evangelisch christendom is de EO een succesvol product van (her)ideologisering, net als het *Nederlands Dagblad* en het *Reformatisch Dagblad*. Kleine kranten, maar tegen de trend in gestaag groeiend. Hun ernst, beginselvastheid en immuniteit voor de verleidingen van journalistiek welpenvoetbal maken deze *niche players* ook interessant voor buitenstaanders.

Het klein-christelijke succes zou herhaald kunnen worden door een niche player van conservatieve snit. Een recent doorgebroken ‘levensstijlsegment’, de Nieuwe Conservatieve Burgerij, een begrip gemunt door marktonderzoeksbureau Motivaction, wordt niet door een ‘eigen’ medium bediend. Bij ontstentenis van het conservatisme als (georganiseerde) politieke factor is die flank onbezet gebleven. Anders dan in de Verenigde Staten spelen ook commerciële televisiezenders geen rol in de representatie van (neo)conservatisme sentimenten en denkbeelden. De Nederlandse commerciëlen zijn niet politiek gedreven. Voorzover zij journalistiek bedrijven, klampt die aan bij de Nieuwe Orthodoxie van prudente progressiviteit, misschien met uitzondering van enkele ‘volkse’ nieuwsrubrieken.

Inhoudelijk kunnen profilering en ideologisering ten koste gaan van feitelijkheid en objectiviteit. Dat zijn weliswaar erkend proble-

matische waarden, maar zij kunnen ook weer niet lichtvaardig worden weggebonjourd. Ideologisch geharnaste publicaties als de *Economist*, *Financial Times* en *Wall Street Journal* tonen echter aan dat het één goed kan samengaan met het ander. Hun scherp ideologisch profiel doet geen afbreuk aan de deugdelijkheid van hun verslaggeving en analyses. Dat zij geen verstopperij spelen met hun gezindheid schaadt hun reputatie en geloofwaardigheid niet, is integendeel bij uitstek een teken van hun integriteit. Slechte voorbeelden zijn er ook, zoals de politiek rechts geprofileerde Fox-media in de Verenigde Staten, die notoir arm aan feiten zijn en doordrenkt van opinies.

Een derde strategie is neutralisering. Meestal is neutraliteit haalbaar noch wenselijk. Het is echter een must voor nationale nieuwsorganisaties als BBC en NOS. De Engelsen zien goed in dat neutraliteit 'spontaan', als het ware op eigen kracht, niet bereikt kan worden. Daarom hebben zij institutionele arrangementen aangebracht die neutraliteit en onafhankelijkheid van de BBC moeten garanderen. Dat één gewraakte passage uit de BBC-verslaggeving over de oorlog in Irak een schandaal kon ontketenen, heeft alles met de strikte conditionering van de status van de BBC te maken. In lankmoedige Nederlandse ogen ging het om een kwestie van niks. In de Engelse context was de voorbarige conclusie die een verslaggever tijdens een 'kruisgesprek' trok een doodzonde die tot zijn val en die van de BBC-top leidde. Sedert het uitlekken van het *Downing Street Memo* en de openbaarmaking van andere nieuwe feiten is de zaak in een ander licht komen te staan. Achteraf gezien wees de intuïtie van de verslaggever ontegenzeggelijk in de juiste richting. Blijft staan dat op het moment dat hij de gewraakte bewering deed daar strikt genomen onvoldoende grond voor was.

Het schandaal heeft in Nederland de indruk achtergelaten dat er met de journalistiek in Engeland veel loos is - meer dan hier. Ten onrechte, de affaire kon alleen ontstaan doordat BBC-journalistiek statutair aan strenge normen van neutraliteit en objectiviteit moet voldoen. Het is te betreuren dat de verrichtingen van de NOS nieuwsorganisatie niet aan zo'n toezichtregime zijn onderworpen. Lang heeft

het *NOS Journaal* een confessionele nestgeur gekend en was het vaak stuitend gouvernementeel. Naderhand is die confessionele klankkleur overgegaan in *selfstyled* onafhankelijkheid, die de gebruikelijke professionele bias vaak nauwelijks wist te maskeren. Een strikt toezichtregime voor de NOS is helemaal geboden als deze taken overneemt van de NPS, dat curieuze bastaardkind van Paars. Dan kan het *NOS Journaal*, waarin sinds najaar 2005 radio- en internetactiviteiten zijn geïntegreerd, uitgroeien tot de nucleus van een toekomstige 'staatsomroep' waaraan 'public trust' is toevertrouwd. Alleen strenger toezicht maakt haar - onder hoofdredacteur Hans Laroës beslist ernstig gemeende - aanspraken op neutraliteit geloofwaardig en kan brede steun opleveren voor een blijvende journalistieke rol van het boegbeeld van de publieke omroep.

Mediacratie en verantwoording

De journalistiek ligt op twee fronten onder vuur. Bij het algemene publiek, dat als lezer en, zij het veel minder, als kijker aan het afhaken is. Maar in weerwil van zijn groeiende ontrouw geeft het er steeds weer blijk van de media wel te vertrouwen. Aan de andere kant richt de door datzelfde publiek gewantrouwde politiek zijn pijlen op de media. Gesteund door verschillende groepen waarnemers kapittelen politici de media wegens de agenderende macht die zij in de huidige mediacratie hebben, de hypes die ze leven inblazen - en meteen weer leeg laten lopen - en de gebrekkige verantwoording die zij voor hun doen en laten afleggen. Elke macht moet zich verantwoorden, ook de journalistiek, want ongecontroleerde macht leidt tot machtsmisbruik.

De politiek wijst naar de journalistiek, die zij debet acht aan haar slechte imago. Het publiek wijst naar de politiek, waarvan het een aanhoudend lage dunk heeft. En de journalistiek houdt zich van den domme: *please don't shoot the pianist* - wij geven slechts door, registreren alleen maar en, ja, we oefenen namens het publiek het recht op vrije meningsuiting uit en controleren de macht. We vervullen een publieke functie, maar *no strings attached*. Vaak lijkt het of dit altijd de rol van de media is geweest en er sprake is van ongebroken conti-

nuïteit. In werkelijkheid zijn er tussen publiek, politiek en professionele journalistiek de laatste decennia echter andere relaties ontstaan. Bestond er voorheen zoïets als een eliteverbond tussen journalistiek en politiek, dat is niet langer - niet zonder meer althans. In hun streven naar onberispelijke onafhankelijkheid hebben media de banden met *the powers that be* laten vieren en geïnvesteerd in argwaan jegens de politiek. Daartegenover staat dat de banden met een veeleisend publiek juist worden aangehaald.

In de nieuwe constellatie bevindt de politiek zich in een isolement, is zij een ongemakkelijke *Dritte im Bunde*. Door een publiekjournalistiek monsterverbond dat scepsis over de politiek als bindmiddel heeft, kan zij niet langer staat maken op 'bevriende' en verregaand voorspelbare media - of al even voorspelbare 'vijandige' media. In hun plaats zijn media gekomen die zichzelf in de eerste en laatste plaats als onafhankelijk zien en uit dien hoofde inderdaad onvoorspelbaar zijn, maar ook te kampen hebben met de vooringenomenheden van een professie die minder neutraal en objectief is dan zij voorwendt te zijn. Ze zitten bij niemand op schoot, maar leunen wel verdacht vaak in een bepaalde richting. Hun onafhankelijkheid en interne pluriformiteit maken ze 'grillig', bindingsangst noopt ze tot vrijblijvendheid. Voorspelbaar zijn ze alleen nog in hun humeurige, arglistige omgang met de macht, waarvoor 'het is nooit goed of het deugt niet' geldt.

Dit is het narrige, benarde perspectief van de politiek. Alleen op de wereld en voor het bereiken van de burgers afhankelijk van een hyperkritische vierde macht, de pers, die de politiek zowel voor haar voeten loopt, op de vingers tikt en met argusogen volgt, als angstvallig afstand bewaart. Het is maar al te begrijpelijk dat de politiek onder deze nieuwe omstandigheden op haar beurt met wantrouwen naar de media is gaan kijken. Achterdocht heeft achterdocht voortgebracht. Wat voeren ze nu weer in hun schild? In zijn dagen zei Joop den Uyl al dat je op de - toen neo-linkse - *Volkskrant* uiteindelijk niet hoefde te rekenen. Wouter Bos zal het hem over de postlinkse *Volkskrant* straks ongetwijfeld nazeggen.

Met wat inspanning is in de nieuwe triade publiek-journalistiek-

politiek ook de populistische tegenstelling tussen ‘elite’ en ‘volk’ te ontwaren. Met dien verstande dat de elite in zichzelf verdeeld is geraakt doordat de media zich ervan hebben afgesplitst en een nieuw, postideologisch en commercieel bondgenootschap met het publiek zijn aangegaan. In deze voorstelling van zaken is populisme het onafwendbare gevolg van het sterven der ideologieën. Waar ideologische tegenstellingen verdwijnen, gaan ook de banden die zij smeedden tussen het volk en zijn ‘organische’ elite verloren en kan de aloude tegenstelling tussen volk en elite het ideologische vacuüm bezetten. Marktkrachten, die media stimuleren om met hun publiek te pacteren, doen de rest. Langs zulke lijnen hebben mediacritici ook de pijlsnelle opkomst van Fortuyn in 2001-2002 verklaard. Gedemoniseerd door ‘linkse’ media? Welnee, zij hielpen die Hollandse populist juist in het zadel doordat hun principiële achterdocht jegens de politiek naadloos aansloot bij Fortuyns agitatie tegen de vermaledijde paarse ‘regenten’.

De nieuwe verhoudingen tussen publiek, politiek en journalistiek, zoveel mag duidelijk zijn, hebben niets uitstaande met de ‘integriteit’ van media in enge zin: die spaarzame gevallen van list, bedrog, journalistieke zelfverrijking, storende ‘slordigheden’ en journalistieke vingervlugheid. Het komt allemaal voor, en dat zou natuurlijk niet moeten, maar door de media een dergelijk integriteitsprobleem aan te smeren, blijft de samenleving blind voor fundamentele verschuivingen in de openbaarheid. Nee, als er een integriteitsprobleem is, dan vloeit het voort uit de kreukbaarheid van de media in brede zin: hun ongrijpbaarheid, postideologische would-be- ‘objectiviteit’ en verzwakte identiteit. Het zijn geen meneren uit een stuk meer, maar complexe, meervoudige persoonlijkheden, lieden zonder eigenschappen, *Zeligs* om met Woody Allen te spreken.

Het fijn slijpen en (extern) bewaken van journalistieke gedragsregels en codes zal daarin geen verbetering brengen, eerder het tegendeel bewerkstelligen. Hoe sterker het toezicht op de media, hoe meer bemoeienis door buitenstaanders, des te futlozer en laffer ze door het leven zullen gaan. De Amerikaanse nadruk op journalistieke *balance* toont dat afdoende aan. Journalistieke evenwichtigheid, vaak

een commerciële noodzaak in *one paper cities*, is dodelijk voor iedere passie en brengt ‘neutrale’ mainstream-kranten er bijvoorbeeld toe om een Republikeins schandaal preventief te omfloersen met onbeduidende aantijgingen aan het adres van Democraten - of omgekeerd. De *fairness*-doctrine werkt verlamdend. Media die door de voortdurende aanvallen van politiek rechts op hun professionele *bias* toch al in het verdomhoekje zitten, worden overvoorzichtig. Eens te meer als hun lezers en kijkers het in groten getale laten afweten en ook adverteerders er niet voor terugdeinzen hun de maat te nemen.

Integriteit is niet meer dan een afgeleid probleem. In werkelijkheid gaat de huidige ‘crisis’, die zich toespitst op de relatie tussen twee rivaliserende machten, politiek en media, om identiteit - ook al klinkt dat nog zo ouderwets. Die crisis kan worden opgelost als media, met behoud van alle denkbare ambachtelijke mores, hun positie ten opzichte van de macht duidelijker bepalen. Democratie is meer dan georganiseerd wantrouwen. De overgeleverde ‘Watergate’-argwaan is een te schamel, vooral negatief uitgangspunt. Die hoeft niet te worden opgeschort, maar zou geflankeerd moeten worden door een positieve positiebepaling. Ook wetenschappers zijn onafhankelijk, toch groeperen zij zich in scholen, werken binnen uiteenlopende theoretische kaders, huldigen allerlei opvattingen.

Waarom zou dat bij journalisten niet kunnen? Wie zijn zij zelf, medium, journalist? Waar staan zij voor? Het mombakkes van de neutraliteit afgeworpen. Wie is het die dit mij vertelt? Die aloude vraag van de eerste journalist-historicus Herodotus, daar gaat het nog altijd om.

Bijlage 1: Code van Bordeaux

Deze internationale verklaring is wereldkundig gemaakt als een standaard van beroepsgedrag door journalisten in hun werkzaamheid van bijeenbrengen, verzenden, verspreiden en commentariëren van nieuws en inlichtingen en in het beschrijven van gebeurtenissen.

- 1 Eerbied voor waarheid en voor het recht van het publiek op waarheid is de eerste plicht van de journalist.

- 2 Bij het nakomen van deze plicht zal de journalist opkomen voor de volgende twee beginselen: vrijheid in verantwoord bijeenbrengen en publiceren van nieuws, en het recht van faire commentaar en kritiek.
- 3 De journalist doet zijn berichtgeving alleen berusten op feiten waarvan hij de bron kent. Hij zal wezenlijke informatie niet achterwege laten en geen documenten vervalsen.
- 4 Bij het verkrijgen van nieuws, foto's en documenten zal hij op faire wijze te werk gaan.
- 5 Hij zal bereid zijn elke verstrekte informatie die schadelijk onnauwkeurig blijkt, op royale wijze recht te zetten.
- 6 Hij zal het beroepsgeheim in acht nemen ten aanzien van de bron van in vertrouwen verkregen informatie.
- 7 De journalist zal zich bewust zijn van het gevaar van door media verspreide discriminatie, en zal al het mogelijke doen om discriminatie te voorkomen, gebaseerd op, o.a. ras, seks, seksuele geaardheid, taal, godsdienst, politieke of andere meningen en nationale of sociale afkomst.
- 8 Hij zal als ernstige journalistieke vergrijpen beschouwen: plagiaat, laster, smaad, belediging en ongegronde beschuldigingen; het aanvaarden van steekpenningen, in welke vorm ook, tot het verrichten of het achterwege laten van enige publicatie.
- 9 Iedere journalist die deze aanduiding waardig is, beschouwt het als zijn plicht bovenstaande beginselen oprecht in acht te nemen. Met inachtneming van de algemene wetgeving van zijn land zal hij in beroepszaken slechts de rechtspleging van zijn vakgenoten erkennen; hij verwerpt elke tussenkomst van overheidspersonen of anderen.

Aangenomen door de International Federation of Journalists tijdens congres in Bordeaux, april 1954, geamendeerd in 1986 met een negende, als zevende geplaatste artikel over racisme.

Bijlage 2: Gedragscode voor Nederlandse journalisten van het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren

Deze gedragscode vormt mede een inhoudelijke adstructie en concretisering van het toetsingscriterium van de Raad voor de Journalistiek: of de journalist de grenzen heeft overschreden van hetgeen, gelet op de eisen van journalistieke verantwoordelijkheid, maatschappelijk aanvaardbaar is. De Raad voor de Journalistiek beoordeelt tegen de achtergrond van dit eigen criterium journalistieke gedragingen. Zijn uitspraken beschouwt de journalist als richting- en maatgevend voor de interpretatie en naleving van deze gedragscode.

N.B. De Raad voor de Journalistiek is een onafhankelijk instituut en staat derhalve ongebonden tegenover deze gedragscode.

- 1 De journalist beschouwt een deugdelijke publieke nieuwsvoorziening als een algemeen belang van de eerste orde. Ten behoeve daarvan geeft hij via zijn medium informatie door, die bestaat uit feiten, meningen en/of beelden. Daarbij neemt hij de werkelijkheid, zoals hij die aantreft en waarneemt, als uitgangspunt.
- 2 Bij het verzamelen, vormgeven en doorgeven van informatie komt de journalist vrijheid en onafhankelijkheid toe; een onbelemmerde nieuwsgaring is daartoe een primaire maatschappelijke voorwaarde. Op zijn beurt gaat de journalist bij zijn berichtgeving, ook in maatschappelijk opzicht, zorgvuldig en integer te werk.
- 3 De journalist verwerpt:
 - het aannemen van materiële of immateriële vergoedingen die bedoeld zijn berichtgeving te beïnvloeden, te bevorderen of tegen te gaan
 - het opzettelijk onjuist, onvolledig of niet weergeven van beschikbare informatie, die voor een goede publieke nieuwsvoorziening relevant is
 - het bedrijven van informatievervalsing of andere vormen van misleiding
 - het in berichtgeving uiten van ongegronde beschuldigingen
 - het misbruik maken van zijn positie als journalist
- 4 De feiten, meningen en/of beelden die de journalist weergeeft, berusten uitsluitend op eigen waarneming of op bronnen die hem bekend

zijn en die hij betrouwbaar acht. De journalist zal overeengekomen vertrouwelijkheid van deze bronnen respecteren en zoveel als in zijn vermogen ligt garanderen. Hij past hoor en wederhoor toe waar dit geboden is voor het verwerven van de feiten. Hij past eveneens hoor en wederhoor toe om niet door het algemeen belang gerechtvaardigde eenzijdigheid in berichtgeving te voorkomen.

- 5 In beginsel maakt de journalist zich bij het verzamelen van informatie als zodanig bekend. Hierop kan een uitzondering worden gemaakt wanneer informatie die het algemeen belang dient, alleen op een andere manier kan worden verkregen.
- 6 De journalist ontziet de privacy van slachtoffers, nabestaanden, patiënten, verdachten, veroordeelden en eventueel anderen door de algemene herkenbaarheid van betrokkenen in de berichtgeving te vermijden in al die gevallen waarin deze personen onevenredig nadeel van herkenbaarheid zullen ondervinden en voor zover het vermijden van herkenbaarheid niet in strijd is met het belang van een adequate berichtgeving.
De journalist hoeft met betrekking tot de privacy geen of minder terughoudendheid te betrachten indien
 - anders verwarring met anderen kan ontstaan
 - het nieuwsfeit van dien aard is dat de identiteit van een betrokkene als integrerend onderdeel van de berichtgeving moet worden gezien
 - een betrokkene in lokale, regionale, nationale of internationale zin geacht kan worden een publieke of bekende persoonlijkheid te zijn
 - een betrokkene uitdrukkelijk te kennen geeft tegen openbaarmaking van zijn identiteit geen bezwaar te hebben
- 7 De journalist van wie blijkt dat hij zich schuldig heeft gemaakt aan onjuiste berichtgeving, zal op de kortst mogelijke termijn tot een passende rechtzetting overgaan c.q. deze bevorderen.

Voorts bevordert de journalist dat een betrokkene die zich door zijn berichtgeving in redelijkheid tekort gedaan voelt, de gelegenheid krijgt binnen de daarvoor door het medium gestelde spelregels te reageren.

Ondertekend door het bestuur van Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren november 1995. Noot van de samensteller: in april 2008 heeft het Genootschap een nieuwe code aanvaard, te vinden op www.genootschapvanhoofdredacteuren.nl.

Bijlage 3: Gebruikte literatuur

- E. Alterman, *What liberal media? The truth about bias and the news*, New York, 2003
- H. Arlman, *Een journalistieke canon. Bouwstenen voor onafhankelijke journalistiek*, Hilversum, 2005
- H. Beunders en E. Muller, *Politie en media. Feiten, fictie en imagopolitiek*, Zeist, 2005
- G. van den Brink, T. Jansen en D. Pessers, *Beroepszeer. Waarom Nederland niet goed werkt*, Amsterdam, 2005
- R.P. Clark en C.C. Campbell (red.), *The values and craft of American journalism*, Gainesville enz., 2002
- J. Corduwener, *Een vreemdeling op Justitie. Het asielbeleid van Job Cohen*, Amsterdam/Antwerpen, 2001
- I. Costerea Meijer, *De toekomst van het nieuws*, Amsterdam, 2006
- M. Deuze, *Journalists in the Netherlands. An analysis of the people, the issues and the (inter-)national environment*, Amsterdam, 2002
- M. Deuze, 'What is journalism? Professional identity and ideology of Journalists reconsidered', in: *Journalism*, vol. 6 (2005), 442-464
- M. Elchard, *De dramademocratie*, Tiel, 2002
- G. Engbersen, E. van de Beek en R. van der Veen, '30 April 1980 en de journalistiek: kanttekeningen bij het journalistieke perspectief', in: S. Aupers, D. Houtman en E. Snel (red.), *50 Jaar Sociologische Gids (1953-2003): Een terugblik en een blik vooruit*, themanummer *Sociologische Gids*, jrg. 51 (2004), 452-466
- H.J. Gans, *Democracy and the news*, Oxford, 2003
- H. van Gessel, J.K. Hulsbosch, H. Huurdeman e.a. *de Volkskrant stijlboek*, Den Haag, 1992

- T. de Graaf en P. Broertjes, *Politiek en mediamacht*, Nijmegen, 2006
- J. Grven, *Een kwestie van kwaliteit*, Nijmegen, 2004
- A.N.J. den Hollander, *Het demasqué in de samenleving*, Amsterdam, 1976
- F. Jensma en H. Laroës, *Zelfreflectie en zelfkritiek in de media*, Nijmegen, 2003
- J. Kleinnijenhuis, D. Oegema, J. de Ridder e.a., *De puinhopen in het nieuws. De rol van de media bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2002*, Alphen aan den Rijn/Mechelen, 2003
- H. Lockefer, *Een krant met karakter. Enkele opmerkingen over identiteit en verscheidenheid*, Amsterdam, 1996
- J. Lloyd, *What the media are doing to our politics*, Londen, 2004
- D.T.Z. Mindich, *Tuned Out. Why Americans under 40 don't follow the news*, New York/Oxford, 2005
- S. Mnookin, *Hard news. The scandals at The New York Times and their meaning for American media*, New York, 2004
- G. Mulder en P. Koedijk, *Léés die krant! Geschiedenis van het naoorlogse Parool 1945-1970*, Amsterdam, 1996.
- M. Prenger en F. van Vree, *Schuivende grenzen. De vrijheid van de journalist in een veranderend medialandschap*, Amsterdam, z.j. Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*, Den Haag, 2003
- Raad voor het Openbaar Bestuur, *Politiek en media. Pleidooi voor een LAT-relatie*, Den Haag, 2003
- Rapport Commissie Toekomst Overheidscommunicatie, *In dienst van de democratie*, Den Haag, 2003
- H. Raines, 'My Times', in: *The Atlantic Monthly*, mei 2004
- B. van Ruler en R. de Lange, *Trendonderzoek* (<http://www.communicatie.com/documenten/trendonderzoek-1999.pdf>), 1999
- M. Sommer, *Krantebeest. J.M. Lücker, triomf en tragiek van een courantier*, Amsterdam, 1993
- A. de Swaan, *Uitgaansbeperking en uitgaansangst. Over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding*, Amsterdam, 1979

- T. Sluymer, *AutoJournalistiek. Tijdverdrijf voor meningloze zakkenvullers*, Baarn, 2003
- TNO-rapport, *Out of focus. Een analyse van het WRR-rapport over de toekomst van de media*, Delft, 2005
- D. Underwood, *When MBAs rule the newsroom. How the marketers and managers are reshaping today's media*, New York, 1993
- F. van Vree, *De Nederlandse pers en Duitsland 1930-1939. Een studie over de vorming van de publieke opinie*, Groningen, 1989
- F. van Vree, *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van de Volkskrant*, Amsterdam, 1996
- F. van Vree, *De politiek van de openbaarheid. Journalistiek en publieke sfeer*, Groningen, 2000
- J. Westerståhl, 'Objective news reporting. General premises', in: *Communication Research*, vol. 10 (1983), 403-424
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Focus op functies. Uitdagingen voor een toekomstbestendig mediabeleid*, Den Haag/Amsterdam, 2005
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Trends in het medialandschap. Vier verkenningen*, Den Haag/Amsterdam, 2005
- H. Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie*, Amsterdam, 2004
- S. Ybema, *De koers van de krant. Vertogen over identiteit bij Trouw en de Volkskrant*, Amsterdam, 2003

Eerder verschenen als 'Een ongeregeld zootje. over journalistieke integriteit, professionaliteit en regulering' in: Frans Kok en Tom van der Maas (redactie), *Zuiver op de graat. Hoe integer is Nederland* (2006). De auteur dankt Henri Beunders, Jos de Beus, Tom van der Maas, Xandra Schutte en Martin Sommer voor hun kritische lezing van het manuscript.

Waarheid boven wederhoor

Wederhoor - laten we eens kijken wat de splinternieuwe Leidraad 177 van de Raad voor de Journalistiek erover te zeggen heeft. De desbetreffende paragraaf telt vier artikelen. Het eerste bepaalt om te beginnen dat de journalist ‘bij het publiceren van beschuldigingen onderzoekt of daarvoor een deugdelijke grondslag bestaat’. Een alleszins redelijke eis, al heeft hij niets met wederhoor te maken.

De leidraad vervolgt met: ‘Voorts past de journalist, indien dit redelijkerwijs mogelijk is, wederhoor toe bij betrokkenen die door een publicatie worden gediskwalificeerd, ook wanneer zij hierin slechts zijdelings een rol spelen. De beschuldigde krijgt voldoende gelegenheid om, zonder onredelijke tijdsdruk, bij voorkeur in dezelfde publicatie te reageren op de aantijgingen.’

Ook hiervoor geldt, zeker op het eerste gezicht: alleszins redelijk. Je zou zelfs willen dat het vak zich er beter aan hield. Vooral dat ‘zonder onredelijke tijdsdruk’spreekt me aan. Hoe vaak ben ik niet aan de telefoon geroepen om een passage voorgelezen te krijgen waarop onmiddellijk gereageerd diende te worden, omdat de deadline voor de deur stond. Wie weigert aan zo'n ‘spoedprocedure’ mee te werken, krijgt de mededeling aan z'n broek dat hij weigerde commentaar te geven.

Hier komt ‘wederhoor’ in veel gevallen op neer: een verplichte figuur, *going through the motions*, zonder hoop op een eerlijk antwoord, laat staan waarheidsvinding. Hopelijk houd je er advocaten mee op afstand en de Raad voor de Journalistiek van je nek, maar verder is het betekenisloos.

Publiceer je ondanks de ontkenning, dan moet je dat volgens de regelen der kunst ook vermelden. Heel ‘evenwichtig’, maar je stuurt wel je lezers het bos in. Wat is er nu werkelijk gebeurd? Veiligheids-halve kun je helemaal afzien van publicatie. Maar wat als het om een belangrijke zaak gaat?

Zo'n zaak is het boek van *de Volkskrant*-journalisten Hans Wansink en Sara Berkeljon over Ayaan Hirsi Ali: *De orkaan Ayaan*. Daarin schenken zij ook aandacht aan ‘De heilige Ayaan’, de geruchtmakende *Zembla*-uitzending die de val van Hirsi Ali inluide. Zij tekenen op wat de makers gezegd zouden hebben na een voorvertoning van het programma waarbij Hirsi Ali zelf, haar politiek assistent, een persvoorlichter van de VVD en een Engelse journaliste aanwezig waren. Deze vier ‘oorgetuigen’ waren ook de bron voor de schrijvers.

De *Zembla*-medewerkers ontkenden echter de geciteerde uitspraken te hebben gedaan en verweten de auteurs geen wederhoor te hebben toegepast. Daarop dienden zij een klacht in bij de Raad voor de Journalistiek, die deze gegrond verklaarde (Media, 26 april). Wansink en Berkeljon hadden de gewraakte citaten niet mogen publiceren zonder wederhoor toe te passen.

Met deze uitspraak zegt de Raad in feite dat wederhoor een ijzeren verplichting is, een formaliteit waaraan altijd moet worden voldaan. Daarmee ontkoppelt de Raad wederhoor van waarheidsvinding. Kennelijk telt niet de waarheid in de journalistiek, maar of netjes wederhoor is toegepast. Vandaar ook dat de vier getuigenverklaringen waarover de auteurs beschikken bij de Raad geen enkel gewicht in de schaal legden. Zwaarder woog het - onomstreden - feit dat geen wederhoor was toegepast. Pas als daaraan is voldaan, kan publicatie door de beugel.

Aldus zadelt de Raad journalisten op met de plicht, hoe onredelijk soms ook, louter aan een formaliteit te voldoen. Een plichtpleging krijgt meer gewicht toegekend dan het oordeelsvermogen van de journalist. Want wat had in het onderhavige geval wederhoor aan het relaas kunnen toevoegen? Niet meer dan een ontkenning door de *Zembla*-medewerkers. Dat bleek wel tijdens de behandeling van de

zaak (volgens het mondelinge verslag dat ik daarvan van Wansink kreeg), toen zij andermaal ontkenden de gewraakte uitspraken te hebben gedaan - maar wat zij dan wel hadden gezegd, konden zij zich niet meer herinneren.

Laat ik eerlijk zijn. Als verantwoordelijk eindredacteur van het boek had ik, geconditioneerd om gedonder te voorkomen, er hoogstwaarschijnlijk op aangedrongen de geciteerde uitspraken aan de *Zembla*-medewerkers voor te leggen en hun ontkening gedwee te boekstaven. Je leert het zekere voor het onzekere te nemen.

Dat neemt echter niet weg dat de auteurs een legitieme journalistieke keuze maakten om het niet te doen. Zij wogen naar vermogen feiten en omstandigheden, de betrouwbaarheid van hun getuigen, de eventuele meerwaarde van wederhoor, om vervolgens conclusies te trekken over wat zich na de proefvertoning naar alle waarschijnlijkheid had afgespeeld.

Dat is geen inbreuk op het metier, maar de gelouterde journalistieke werkwijze. Ook de Raad beseft dat blijkens artikel 2.3.3. van de Leidraad: ‘Wederhoor ontslaat de journalist niet van zijn opdracht zo waarheidsgetrouw mogelijk te berichten.’ Inderdaad, ‘mechanisch’ wederhoor toepassen is niet meer dan een kunstje - of zelfs, in het slechtste geval, iemand een kunstje flikken. Feiten, omstandigheden, personen en motieven beoordelen is een stuk lastiger. Toch is dat waar goede journalistiek sinds jaar en dag op neerkomt. Het is wat Henk Hofland deed toen hij zijn *Tegels lichten* schreef, hoe Gerard van Westerloo zijn reportages maakt, of wat Bob Woodward deed in de boeken waarin hij president Bush sprekend opvoert. Woodward past niet blindelings wederhoor toe, maar beschikt over uitstekende bronnen. Het is maar goed dat de VS geen Raad voor de Journalistiek kennen.

Door verongelijkt naar de Raad te rennen, heeft de *Zembla*-redactie het eigen metier een bar slechte dienst bewezen. Onderzoeksjournalistiek is gebaat bij maximale vrijheid en serieuze journalistieke mores, niet bij beknottende mechanische regels. Aan die gang naar de Raad zit trouwens nog een kwalijke kant. Als de Raad al een nuttige functie heeft, dan die van laagdrempelig en goedkoop

klachtorgaan voor ‘gewone’ burgers. De redactie van een kritisch-journalistiek tv-programma hoort er geen collega's aan te klagen, al helemaal niet om vervolgens met een uitspraak van de Raad naar de gewone rechter te lopen.

Moeten journalisten bij verschil van mening of gekwetste gevoelens dan maar alles over hun kant laten gaan? Nee, maar dat hoeft ook niet. Zij hebben toegang tot zendtijd, krantenkolommen, webpublicaties, vakbladen en wat niet al en zijn uitstekend in staat om daar met elkaar de degens te kruisen. De journalistiek heeft meer aan debat dan aan uitspraken van een pseudotuchtrechter. In het uiterste geval kun je altijd nog naar de rechter stappen, maar dan wel graag direct.

Eerder verschenen in *de Volkskrant* van 18 mei 2007.

Bibliografie H.J. Schoo

Een aantal artikelen is onder een andere titel ook verschenen in boeken van H.J. Schoo. Wanneer dit het geval is, wordt die andere titel - om misverstanden te voorkomen - achter de betreffende publicatie vermeld.

i.s.m. E.M. Schoo, 'Flexibel tegenover het kind', in: *Jeugd in School en Wereld*, nr. 3 (1973).

'Het ontwortelde leren en de nog vage eisen van de komende samenleving', in: *TNO Project. Tijdschrift voor Toegepaste Wetenschappen* 7 (1979), afl. 6, pag. 209.

i.s.m. Flip Vuijsje en Herman Vuijsje, 'Een beschamende stilte: de Vietnamezen en het Nederlandse vluchtelingenbeleid', in: *NRC Handelsblad*, 23 juni 1979.

i.s.m. Flip Vuijsje en Herman Vuijsje, 'Nederland en de bootvluchtelingen: een geval van selectieve niet-verontwaardiging', in: *Haagse Post* (1979), afl. 26.

i.s.m. Flip Vuijsje en Herman Vuijsje, 'Nederland en de bootvluchtelingen: het magere bod van duizend extra', in: *Haagse Post* (1979), afl. 27.

i.s.m. Herman Vuijsje, 'De VN-vluchtelingenconferentie: het vreemde perfectionisme van de Nederlandse regering', in: *Haagse Post* (1979), afl. 29.

i.s.m. Herman Vuijsje, 'De vluchtelingenconferentie in Genève: een dramatisch gebaar van het Westen', in: *Haagse Post* (1979), afl. 30.

i.s.m. Herman Vuijsje, 'Van der Klaauw en de vluchtelingen: we moeten ons perfectionisme even vergeten', in: *Haagse Post* (1979), afl. 31.

i.s.m. Herman Vuijsje, 'Bootvluchtelingen in de Achterhoek: de vrijwilligers leren ze onze manier van slapen', in: *Haagse Post* (1979), afl.35.

i.s.m. Herman Vuijsje, 'De onmacht van de democratisering', in: *Haagse Post* (1979), afl. 46.

Gevoelige perioden (Amsterdam, LPC-Montessorigroep, 1979; interne publicatie).

De structuur van het Montessori kleuter- en lager onderwijs (Amsterdam, Vereniging De Samenwerkende landelijke Pedagogische centra/Stichting Montessori centrum, 1979; eindrapport).

i.s.m. E.M. Schoo, *Het Montessori-schoolmodel. Differentiatie en individualisering* (Groningen, Wolters-Noordhoff, 1980).

i.s.m. Herman Vuijsje, 'Architectuur: de Merkelbachprijs, het verschil tussen een bankje', in: *Haagse Post* (1980), afl. 12.

i.s.m. Flip Vuijsje en Herman Vuijsje, 'De gesel van de creativiteit', in: *Haagse Post* (1980), afl.51.

Ieme lievegoed [= ps. van H.J. Schoo en Herman Vuijsje], 'Turkse tragedies', in: *Issue* (1981), afl. 1, pag.4-5.

'De vlucht uit de "blackboard jungle"', in: *Issue* (1981), afl. 1, pag. 11-13.

i.s.m. M.Vervoort-Indorf (red.), *Psychologische encyclopedie*, 4 delen (Utrecht, Het Spectrum, 1981).

i.s.m. Ids Haagsma, Hilde de Haan en Anna de Haas, *Amsterdamse gebouwen 1880-1980* (Utrecht, Het Spectrum, 1981).

i.s.m. H. Bergman (red.), *Zo ver is de wetenschap* (Utrecht, Het Spectrum, 1982).

i.s.m. Eegje Schoo, *Flexibel tegenover het kind. Differentiatie in het Montessori-onderwijs* (Amsterdam, Stichting Neder-

landse Montessori uitgeverij, [1983]).

i.s.m. Bert Vuijsje (samenstelling), *Scenario 2000. Terugblik op de toekomst* (Amsterdam, Sijthoff, 1987).

‘De hospik van de golf: hoe Ruud Lubbers als vanouds de indruk weet te wekken dat hij regeert en in het voorbijgaan de PvdA een oor aannaait’, in: *Intermediair* 27 (1991), afl. 6, pag. 9.

‘*Elseviers* verkiezingsprogramma. Nieuwe welvaart door een sterke overheid’, in: *Elsevier* (eerste bijdrage), 13 maart 1993, pag. 13.

‘Ed van Thijn: een goede burgemeester?’, in: *Elsevier*, 22 januari 1994, pag. 21. onder de titel ‘Een goede burgemeester?’ opgenomen in: H.J. Schoo, *De verwarde natie. Dwarse notities over immigratie in Nederland* (Amsterdam, Prometheus, 2000).

‘Janmaat als demon’, in: *Elsevier*, 29 januari 1994, pag. 9.

‘Kan dat wel, de herdenking van de februaristaking belasten met actuele politieke doelen? De goede tram’, in: *Elsevier*, 5 maart 1994, pag. 31.

‘De rattenkoning’, in: *Elsevier*, 2 april 1994, pag. 13.

‘De verwarde natie’, in: *Elsevier*, 16 april 1994, pag. 20.

‘Geen paars’, in: *Elsevier*, 21 mei 1994, pag. 11.

‘Een weemoedig afscheid, 50 jaar na D-Day’, in: *Elsevier*, 4 juni 1994, pag. 42.

‘Erik Erikson (1902-1994) en zijn opvattingen over identiteit’, in: *Elsevier*, 4 juni 1994, pag. 79. onder de titel ‘Wie ben ik?’ opgenomen in: H.J. Schoo, *De verwarde natie. Dwarse notities over immigratie in Nederland* (Amsterdam, Prometheus, 2000).

‘Paarse dijkvrede’, in: *Elsevier*, 20 augustus 1994, pag. 9.

‘Waarom Cubanen naar Amerika mogen en Haïtianen niet’, in: *Elsevier* (rubriek Kort Amerikaans), 20 augustus 1994, pag. 39.

‘Staat en geweld. Waarom Amerika

nauwelijks vandalisme kent maar veel geweld’, in: *Elsevier* (rubriek Kort Amerikaans), 27 augustus 1994, pag. 37.

‘Nordholt is niet langer flink’, in: *Elsevier*, 3 september 1994, pag. 11.

‘Aller ogen op Kwatta. Een grootmacht moet niet *one of the boys* willen zijn’, in: *Elsevier* (rubriek Kort Amerikaans), 3 september 1994, pag.41.

‘De staatszaak Van Damme’, in: *Elsevier*, 1 oktober 1994, pag. 13.

‘Hollandse nomenklatoera’, in: *Elsevier*, 22 oktober 1994, pag. 11.

‘Hoe de binnenstad verloren raakt in een hosseleconomie. De Amsterdamse kwesties’, in: *Elsevier*, 19 november 1994, pag. 37.

‘geen misverstanden. Nieuw Duits conservatisme kan Nederland juist baten’, in: *Elsevier*, 4 februari 1995, pag. 44-45. Onder de titel ‘Nieuw Duits conservatisme’ opgenomen in: H.J. Schoo, *De verwarde natie*.

Dwarse notities over immigratie in Nederland (Amsterdam, Prometheus, 2000).

‘De provincie Nederland’, in: *Elsevier*, 11 maart 1995, pag. 13.

‘De toekomst van de Tweede Wereldoorlog. Herdenken in deemoed’, in: *Elsevier*, 29 april 1995, pag. 27-32. onder de titel ‘Herdennen in deemoed’ opgenomen in: H.J. Schoo, *De verwarde natie. Dwarse notities over immigratie in Nederland* (Amsterdam, Prometheus, 2000) en H.J. Schoo, *Republiek van vrije burgers. Het onbehagen in de democratie* (Amsterdam, Bert Bakker, 2008).

‘Nederland is vol... lawaai’, in: *Elsevier*, 15 juli 1995, pag. 7.

‘Nederland en Bosnië’, in: *Elsevier*, 19 juli 1995, pag. 9.

‘Mr Speaker, Newt gingrich. De jaren zestig als anti-utopie en inspiratiebron’, in: *Elsevier* (rubriek Kort Amerikaans), 5 augustus 1995, pag. 34.

‘Bosnië is het waard. Westen moet ideaal van eenheidsstaat

loslaten', in: *Elsevier*, 5 augustus 1995, pag. 30-31.

'De geest van de machine. Hoe muckraker Mike Royko zelf een Archie Bunker werd', in: *Elsevier* (rubriek Kort Amerikaans), 12 augustus 1995, pag. 35.

'Geliefd gedoogbeleid', in: *Elsevier*, 19 augustus 1995, pag. 11.

'Onderwerp Srebrenica', in: *Elsevier*, 2 september 1995, pag. 11.

'50 jaar *Elsevier*', in: *De Nederlanders in woord en beeld, feiten en cijfers & 100 portretten door Paul Huf*, jubileumuitgave ter gelegenheid van vijftig jaar *Elsevier* (Amsterdam, Elsevier, 1995), 27 oktober 1995, pag. 5-7.

'Wie zijn wij?', in: *De Nederlanders in woord en beeld, feiten en cijfers & 100 portretten door Paul Huf*, jubileumuitgave ter gelegenheid van vijftig jaar *Elsevier* (Amsterdam, Elsevier, 1995), 27 oktober 1995, pag. 15-35.

i.s.m. Jan Paul Bresser e.a., 'Vooruitgang met tegenslagen', in: *De Nederlanders in woord en beeld, feiten en cijfers & 100 portretten door Paul Huf*, jubileumuitgave ter gelegenheid van vijftig jaar *Elsevier* (Amsterdam, Elsevier, 1995), 27 oktober 1995, pag. 195-213.

i.s.m. Paul Huf (red.), *De Nederlanders in woord en beeld, feiten en cijfers & 100 portretten door Paul Huf*, jubileumuitgave ter gelegenheid van vijftig jaar *Elsevier* (Amsterdam, Elsevier, 1995).

'fout gemaakt', in: *Elsevier* (rectificatie op artikel 'Wie zijn wij'), 4 november 1995, pag. 8.

'Het idee van macht en onmacht. Hoe harder het Congres, des te populairder de president', in: *Elsevier* (rubriek Kort Amerikaans), 25 november 1995, pag. 57.

'Het boek Srebrenica', in: *Elsevier*, 9 december 1995, pag. 11.

'Dubbele moraal', in: *Elsevier*, 23 december 1995, pag. 24.

'Coffee-shops en Eurosceptis', in: *Elsevier*, 24 februari 1996, pag. 11.

- ‘Drugsdebat zonder blinddoek’, in: *Elsevier*, 16 maart 1996, pag. 11.
- ‘Lekker trouwen’, in: *Elsevier*, 27 april 1996, pag. 11.
- ‘Geen toffe Amsterdammer’, in: *Elsevier*, 11 mei 1996, pag. 11.
- ‘Rechtsposities’, in: *Elsevier*, 18 mei 1996, pag. 11.
- ‘De visie van Kok’, in: *Elsevier*, 8 juni 1996, pag. 13.
- ‘Screbrenica forever’, in: *Elsevier*, 15 juni 1996, pag. 11.
- ‘Spugen in eigen bron’, in: *Elsevier*, 22 juni 1996, pag. 11.
- ‘Bosnië-tribunaal’, in: *Elsevier*, 20 juni 1996, pag. 11.
- ‘Clinton of Dole? Ehhhhh... Wie straks verkiezingen wint, kan in Europa niemand deren’, in: *Elsevier* (rubriek Kort Amerikaans), 27 juli 1996, pag. 43.
- ‘Pelgrims in politiek. High tech lobby van christelijk rechts tegen seculiere staat’, in: *Elsevier* (rubriek Kort Amerikaans), 3 augustus 1996, pag. 39.
- ‘Sport en politiek’, in: *Elsevier*, 17 augustus 1996, pag. 11.
- ‘Een mooie taak: onderwijs geven!’, in: *Elsevier*, 31 augustus 1996, pag. 20.
- ‘Zedenzaak’, in: *Elsevier*, 7 september 1996, pag. 13.
- ‘De laatste grootmacht. Verenigde Staten lijden onder een teveel aan verwachtingen’, in: *Elsevier* (rubriek Kort Amerikaans), 21 september 1996, pag. 69.
- ‘Onmachtige dwergen’, in: *Elsevier*, 19 oktober 1996, pag. 15.
- ‘Krantengeschiedenissen. *De Volkskrant* als pars pro toto voor naoorlogs Nederland’, in: *Elsevier*, 2 november 1996, pag. 128-129.
- ‘Screbrenica-onderzoek begint pas’, in: *Elsevier*, 9 november 1996, pag. 32.
- ‘De grote verbouwing’, in: *Elsevier*, 9 november 1996, pag. 13.
- ‘Immuun voor drugs’, in: *Elsevier*, 7 december 1996, pag. 13.

‘S&D en de informatie-elite. Kanttekeningen bij een uniforme journalistieke en intellectueel cultuur’, in: *Socialisme en Democratie* 53 (1996), afl. 6, pag. 329-339. onder de titel ‘De informatie-elite’ opgenomen in: H.J. Schoo, *De verwarde natie. Dwarse notities over immigratie in Nederland* (Amsterdam, Prometheus, 2000) en H.J. Schoo, *Republiek van vrije burgers. Het onbehagen in de democratie* (Amsterdam, Bert Bakker, 2008).

‘Kroniek van een groot onheil’, in: *Elsevier*, 4 januari 1997, pag. 70.

‘Artikel 1: onverdraagzaamheid’, in: *Elsevier*, 18 januari 1997, pag. 11.

‘Laat Schiphol groeien’, in: *Elsevier*, 8 maart 1997, pag. 13.

‘Toernooiveld’, in: *Elsevier*, 29 maart 1997, pag. 13.

‘Multicultureel ongemak’, in: *Elsevier*, 5 april 1997, pag. 11.

‘Eerbetoon aan Presser’, in: *Elsevier*, 12 april 1997, pag. 32.

i.s.m. gerlof leistra, ‘Passie voor matiging’, in: *Elsevier*, 12 april 1997, pag. 12-16.

‘Duurzame partijleiders’, in: *Elsevier*, 19 april 1997, pag. 26.

‘Overbodige knieval. Moreel conservatisme van clinton en Blair’, in: *Elsevier* (rubriek Kort Amerikaans), 24 mei 1997, pag. 53.

‘Europa's grenzen’, in: *Elsevier*, 31 mei 1997, pag. 13.

‘Topprestaties’, in: *Elsevier*, 28 juni 1997, pag. 13.

‘Parijs-New York-Parijs. De bekroning van een onorthodoxe carrière’, in: *Elsevier* (rubriek Kort Amerikaans), 16 augustus 1997, pag. 39.

‘De zomer van '97’, in: *Elsevier*, 30 augustus 1997, pag. 9.

‘'n Zwerver verdoold’, in: *Elsevier*, 11 oktober 1997, pag. 11.

‘De winnaars’, in: *Elsevier* (commentaar), 16 mei 1998, pag. 12.

‘Gedooglijsten’, in: *Elsevier* (com-

mentaar), 6 juni 1998, pag. 10. Onder de titel ‘Creatief bestuur’ opgenomen in: H.J. Schoo, *De verwarde natie. Dwarse notities over immigratie in Nederland* (Amsterdam, Prometheus, 2000).

‘Lastige welvaart’, in: *Elsevier* (commentaar), 13 juni 1998, pag. 10.

‘Overcompensatie’, in: *Elsevier* (commentaar), 20 juni 1998, pag. 11.

‘Minister Bolk’, in: *Elsevier* (commentaar), 27 juni 1998, pag. 8.

‘Ongehoorzaam’, in: *Elsevier* (commentaar), 11 juli 1998, pag. 7.

‘De patriarch’, in: *Elsevier* (commentaar), 18 juli 1998, pag. 7.

‘Taakverdeling’, in: *Elsevier* (commentaar), 25 juli 1998, pag. 7.

‘Desertie’, in: *Elsevier* (commentaar), 1 augustus 1998, pag. 5.

‘De fatale affaire. Hoe de Witte Huis-stagiaire staatszaak werd. President Clinton als het laatste slachtoffer van Watergate’, in:
Elsevier, 8 augustus 1998, pag. 30-32.

‘Nieuwe ploeg’, in: *Elsevier* (commentaar), 8 augustus 1998, pag. 8.

‘Heilige Grondwet. Constitutie kan verenigen en verdelen’, in: *Elsevier* (rubriek Kort Amerikaans), 15 augustus 1998, pag. 41.

‘Weer Srebrenica’, in: *Elsevier* (commentaar), 15 augustus 1998, pag. 8.

‘Wilde kermis’, in: *Elsevier* (commentaar), 15 augustus 1998, pag. 7.

‘t Ongemak blijft’, in: *Elsevier* (commentaar), 22 augustus 1998, pag. 8.

‘Blauw wast wit’, in: *Elsevier* (commentaar), 5 september 1998, pag. 12.

‘Helgers' erfenis’, in: *Elsevier* (commentaar), 5 september 1998, pag. 11.

‘Grenzen open!’, in: *Elsevier* (commentaar), 12 september 1998, pag. 9.

- ‘Kosovo-dilemma’, in: *Elsevier* (commentaar), 19 september 1998, pag. 9.
- ‘Alleen in de EU’, in: *Elsevier* (commentaar), 26 september 1998, pag. 11.
- ‘De juiste maat’, in: *Elsevier* (commentaar), 3 oktober 1998, pag. 10.
- ‘Oompje Kohl’, in: *Elsevier* (commentaar), 3 oktober 1998, pag. 9.
- ‘Tal en last’, in: *Elsevier* (commentaar), 10 oktober 1998, pag. 10.
- ‘Romp-Servië’, in: *Elsevier* (commentaar), 17 oktober 1998, pag. 9-10.
- ‘Slappe knieën’, in: *Elsevier* (commentaar), 17 oktober 1998, pag. 9.
- ‘Melkerts actie’, in: *Elsevier* (commentaar), 24 oktober 1998, pag. 9.
- ‘Asiel-plus’, in: *Elsevier* (commentaar), 31 oktober 1998, pag. 9.
- ‘Klagen loont’, in: *Elsevier* (commentaar), 7 november 1998, pag. 11.
- ‘Zonder de wet’, in: *Elsevier* (commentaar), 14 november 1998, pag. 9.
- ‘Drie is te veel’, in: *Elsevier* (commentaar), 21 november 1998, pag. 9.
- ‘Opinieverbod’, in: *Elsevier* (commentaar), 28 november 1998, pag. 9.
- ‘Recht en macht’, in: *Elsevier* (commentaar), 5 december 1998, pag. 9.
- ‘Feit of norm?’, in: *Elsevier* (commentaar), 12 december 1998, pag. 9.
- ‘Koningsmoord’, in: *Elsevier* (commentaar), 26 december 1998, pag. 8.
- ‘Woestijnvos’, in: *Elsevier* (commentaar), 26 december 1998, pag. 7.
- ‘Geen retoriek’, in: *Elsevier* (commentaar), 2 januari 1999, pag. 7.

- ‘Na Paars’, in: *Elsevier* (commentaar), 9 januari 1999, pag. 10.
- ‘Stop de Bolk’, in: *Elsevier* (commentaar), 16 januari 1999, pag. 10.
- ‘Grabbelton’, in: *Elsevier* (commentaar), 16 januari 1999, pag. 9.
- ‘Banaliteiten’, in: *Elsevier* (commentaar), 23 januari 1999, pag. 8.
- ‘Rood dwaallicht’, in: *Elsevier* (commentaar), 30 januari 1999, pag. 10.
- ‘Vestzaklegger’, in: *Elsevier* (commentaar), 6 februari 1999, pag. 8.
- ‘Immobilisme’, in: *Elsevier* (commentaar), 13 februari 1999, pag. 11.
- ‘Almaar meer?’, in: *Elsevier* (commentaar), 20 februari 1999, pag. 8.
- ‘Naar de Wallen’, in: *Elsevier* (commentaar), 27 februari 1999, pag. 8-9.
‘Leve de kiezer’, in: *Elsevier* (commentaar), 6 maart 1999, pag. 8-9.
- ‘Man en museum’, in: *Elsevier* (commentaar), 13 maart 1999, pag. 9.
- ‘Ons kiest ons’, in: *Elsevier* (commentaar), 13 maart 1999, pag. 8.
- ‘Baas Melkert’, in: *Elsevier* (commentaar), 20 maart 1999, pag. 11.
- ‘Scheer je weg!’, in: *Elsevier* (commentaar), 27 maart 1999, pag. 9-10.
- ‘Cynische vrede’, in: *Elsevier* (commentaar), 27 maart 1999, pag. 9.
- ‘Deling moet’, in: *Elsevier* (commentaar), 3 april 1999, pag. 9.
- ‘Onderhandelen’, in: *Elsevier* (commentaar), 10 april 1999, pag. 9.
- ‘Red de NAVo’, in: *Elsevier* (commentaar), 17 april 1999, pag. 9.

- ‘Onheilsleer’, in: *Elsevier* (commentaar), 24 april 1999, pag. 10.
- ‘Hoeveel Kosovaren?’, in: *Elsevier*, 1 mei 1999, pag. 15.
- ‘Uitputtingsslag’, in: *Elsevier* (commentaar), 1 mei 1999, pag. 9.
- ‘Utrecht’, in: *Elsevier* (commentaar), 8 mei 1999, pag. 9-10.
- ‘De uitweg’, in: *Elsevier* (commentaar), 15 mei 1999, pag. 8.
- ‘In de tragedie van de Bijlmer was het volk per definitie goed’, in: *de Volkskrant*, 15 mei 1999, pag. 19.
- ‘Morele strijd’, in: *Elsevier* (commentaar), 22 mei 1999, pag. 8.
- ‘Volk en duivel’, in: *Elsevier* (commentaar), 29 mei 1999, pag. 9.
- ‘Grootspraak’, in: *Elsevier* (commentaar), 5 juni 1999, pag. 8-9.
- ‘Vijfde macht’, in: *Elsevier* (commentaar), 12 juni 1999, pag. 8.
- ‘Na de victorie’, in: *Elsevier* (commentaar), 19 juni 1999, pag. 12.
- ‘Winst en verlies’, in: *Elsevier* (commentaar), 26 juni 1999, pag. 11.
- ‘Politieke dood’, in: *Elsevier* (commentaar), 26 juni 1999, pag. 11.
- ‘Niet politiek’, in: *Elsevier* (commentaar), 3 juli 1999, pag. 8-9.
- ‘Vierdagenweek’, in: *Elsevier* (commentaar), 3 juli 1999, pag. 8.
- ‘De worstelkoning. Een democratie neemt zichzelf serieus met rechtstreeks gekozen politici’, in: *Elsevier* (rubriek Kort Amerikaans), 10 juli 1999, pag. 45.
- ‘Te gretig’, in: *Elsevier* (commentaar), 24 juli 1999, pag. 8.
- ‘Hassans cellen’, in: *Elsevier* (commentaar), 7 augustus 1999, pag. 8-9.
- ‘Schoolkwesties’, in: *Elsevier* (commentaar), 7 augustus 1999, pag. 8-9.
- ‘Gespleten land’, in: *Elsevier* (commentaar), 14 augustus 1999, pag. 8.

- ‘Verse coulissen’, in: *Elsevier* (commentaar), 14 augustus 1999, pag. 8-9.
- ‘Noodlot’, in: *Elsevier* (commentaar), 21 augustus 1999, pag. 7.
- ‘Turkse mensen’, in: *Elsevier* (commentaar), 28 augustus 1999, pag. 8.
- ‘Valse ambities’, in: *Elsevier* (commentaar), 11 september 1999, pag. 10.
- ‘Gastarbeid’, in: *Elsevier* (commentaar), 18 september 1999, pag. 10. onder de titel ‘Déjà vu: gastarbeid’ opgenomen in: H.J. Schoo, *De verwarde natie. Dwarse notities over immigratie in Nederland* (Amsterdam, Prometheus, 2000).
- ‘Nieuwe regels’, in: *Elsevier* (commentaar), 25 september 1999, pag. 9. onder de titel ‘Slechte poortwachters’ opgenomen in: H.J. Schoo, *De verwarde natie. Dwarse notities over immigratie in Nederland* (Amsterdam, Prometheus, 2000).
- ‘Progressief dilemma’, in: *Elsevier*, 25 september 1999, pag. 63.
- ‘Radical chic’, in: *Elsevier* (commentaar), 2 oktober 1999, pag. 10.
- ‘Kollum’, in: *Elsevier* (commentaar), 16 oktober 1999, pag. 10.
- ‘Meningsuiting’, in: *Elsevier* (commentaar), 6 november 1999, pag. 14.
- ‘Hollandse les’, in: *Elsevier* (commentaar), 27 november 1999, pag. 12.
- ‘Altijd anders’, in: *Elsevier* (commentaar), 4 december 1999, pag. 12.
- i.s.m. Gertjan van Schoonhoven (samenstelling), *De Kaaskop. Nederland en Nederlanders in de jaren negentig* (Amsterdam, Prometheus, 1999).
- ‘Inleiding’, in: gertjan van Schoonhoven e.a., *De Kaaskop. Nederland en Nederlanders in de jaren negentig* (Amsterdam, Prometheus, 1999), pag. 11-14.
- ‘Nederland is vol’, in: *Elsevier* (afscheidsartikel - Schoo was werkzaam bij *Elsevier* tot en met 31 december 1999), 1 januari 2000, pag. 19-20.

‘Taxichauffeurs hebben reden tot klagen’, in: *de Volkskrant* (Forum), 29 januari 2000, pag. 19.

‘Emancipatie. liberalisering en commercialisering lokken een monocultuur uit van ontremming’, in: *de Volkskrant*, 31 juli 2000. Onder de titel ‘Emancipatie’ opgenomen in: H.J. Schoo, *Republiek van vrije burgers. Het onbehagen in de democratie* (Amsterdam, Bert Bakker, 2008).

De verwarde natie. Dwarse notities over immigratie in Nederland (Amsterdam, Prometheus, 2000).

‘Een opinieblad voor lezer en grazer. De auteur over de toekomst van de opiniebladen’, in: *De Journalist* 106 (2001), afl. 21, pag. 38-40.

‘Koks optreden is argument voor republiek. Máxima-episode toont ten overvloede aan dat monarchie en democratie op gespannen voet met elkaar verkeren’, in: *de Volkskrant* (forum), 4 april 2001, pag. 7.

‘Wordt geen droevige veertiger! Dertigers moeten zich niet fixeren op babyboomers’, in: *de Volkskrant* (Forum), 14 april 2001, pag. 9.

‘De gastarbeiders van Paars’, in: *de Volkskrant* (Reflex), 4 augustus 2001, pag. 1.

‘Terug naar de krachtige staat’, in: *de Volkskrant* (Reflex), 22 december 2001, pag. 1. onder de titel ‘Krachtige staat, zelfbewuste burgers’ opgenomen in: H.J. Schoo, *Republiek van vrije burgers. Het onbehagen in de democratie* (Amsterdam, Bert Bakker, 2008).

‘Strafrecht, openbaarheid en de zweepslag van de democratie’, in: A. Ellian en I.M. Koopmans (red.), *Media & strafrecht* (Deventer, Gouda Quint, 2001), pag. 11-28.

‘Moedwil en misverstand: de “regie” van de premier’, in: *de Volkskrant* (forum), 20 april 2002, pag. 9.

‘Fortuyn. De jaren zestig in de herkansing’, in: *de Volkskrant* (Wetenschap), 11 mei 2002, pag. 7.

‘Vermijders van het i-woord

hebben niks geleerd’, in: *de Volkskrant*, 29 mei 2002.

‘Klassenstrijd sluimert in de polder. Fortuyn bracht nieuwe klassen politieke emancipatie’, in: *de Volkskrant* (forum), 7 september 2002, pag. 9.

‘Fortuynisme leeft voort bij oude partijen. CDA en VVD zijn blij met elkaar. Stoet van dwergen verdwijnt van het Binnenhof’, in: *de Volkskrant* (forum), 17 oktober 2002, pag. 5.

‘Nederland wordt kleiner in een groter Europa. Hoe moet Nederland zijn machtsverlies compenseren?’, in: *de Volkskrant* (Kunst), 26 oktober 2002, pag. 7.

‘Hedendaags republicanisme. Een oud politiek idee in de herkansing’, in: Remco Meijer en H.J. Schoo (red.), *De monarchie. Staatsrecht, volksgunst en het Huis van oranje* (Amsterdam, Prometheus, 2002), pag. 207-241. Onder de titel ‘Hedendaags republicanisme’ opgenomen in: H.J. Schoo, *Republiek van vrije burgers. Het onbehagen in de democratie* (Amsterdam, Bert Bakker, 2008).

i.s.m. Remco Meijer (red.), *De monarchie. Staatsrecht, volksgunst en het Huis van Oranje* (Amsterdam, Prometheus, 2002).

‘Het populistisch reveil. Moderne burgers en het onbehagen in de democratie’ [aangekondigd najaar 2002 door Prometheus, Amsterdam, maar onvoltooid gebleven]. Opgenomen in: H.J. Schoo, *Republiek van vrije burgers. Het onbehagen in de democratie* (Amsterdam, Bert Bakker, 2008), pag. 246-258.

‘Krachtige staten zonder handelsbarrières’, in: Mark Blaisse, Jacqueline de Gier e.a., *Beschaving of vernis?* (Rotterdam, MeesPierson, 2002)

‘Het verloren land van Bas Heijne’. Toespraak bij het in ontvangst nemen, op 8 januari 2003, van *Het verloren land. Opmerkingen over Nederland* van Bas Heijne.

‘Een kleiner midden’, in: *de Volkskrant* (eerste column), 1 februari 2003, pag. 25.

‘Wat doet Nederland?’, in: de

Volkskrant (column), 8 februari 2003, pag. 9.

‘De tiran verdrijven?’ , in: *de Volkskrant* (column), 15 februari 2003, pag. 9.

‘De sur place voorbij’, in: *de Volkskrant* (column), 22 februari 2003, pag. 9.

‘Zaltnorm en wet van Koning’, in: *de Volkskrant* (column), 1 maart 2003, pag. 9.

‘Eigenmachtig’, in: *de Volkskrant* (column), 8 maart 2003, pag. 9.

‘Leve de provincie’, in: *de Volkskrant* (column), 15 maart 2003, pag. 9.

‘Het drama van de Nederlandse krant.’ Nooit gepubliceerd. Geschreven op 19 maart 2003. ‘*How to manage the boss*’, in: *de Volkskrant* (column), 22 maart 2003, pag. 9.

‘Toch maar niet doen’, in: *de Volkskrant* (column), 29 maart 2003, pag. 9.

‘Niet stoer, wel flink’, in: *de Volkskrant* (column), 5 april 2003, pag. 9.

‘Geschiedenis als privilege’, in: *de Volkskrant* (column), 12 april 2003, pag. 7.

‘Koning Boris’, in: *de Volkskrant* (column), 19 april 2003, pag. 9.

‘Provincialisme en neutraliteit’, in: *de Volkskrant* (column), 26 april 2003, pag. 9.

‘De missie van Balkenende II’, in: *de Volkskrant* (column), 2 mei 2003, pag. 9.

‘Nooit meer normaal. Met Pim fortuyn zijn de rollen van links en rechts omgedraaid’, in: *de Volkskrant* (Reflex), 3 mei 2003, pag. 13.

‘Het staatsspoor’, in: *de Volkskrant* (column), 10 mei 2003, pag. 9.

‘Niqaab is geen chador’, in: *de Volkskrant* (column), 17 mei 2003, pag. 9. Onder de titel ‘Een niqaab is geen chador’ opgenomen in: H.J. Schoo, *Een bitter mensbeeld. De transformatie van een ontregeld land* (Amsterdam, Bert Bakker, 2004).

‘Een bitter mensbeeld’, in: *de*

Volkskrant (column), 24 mei 2003, pag. 9.

‘Nieuw Midden’, in: *de Volkskrant* (column), 31 mei 2003, pag. 9.

‘Het Pieper-incident’, in: *de Volkskrant* (column), 7 juni 2003, pag. 19.

‘Volksraadpleging’, in: *de Volkskrant* (column), 14 juni 2003, pag. 9.

‘Democratisch falen’, in: *de Volkskrant* (column), 21 juni 2003, pag. 9.

‘Instituties en elites’, in: *de Volkskrant* (column), 28 juni 2003, pag. 9.

‘Goed en kwaad geld’, in: *de Volkskrant* (column), 5 juli 2003, pag. 9.

‘Kunstmatige schaarste’, in: *de Volkskrant* (column), 12 juli 2003, pag. 9.

‘Verweesde mislukking’, in: *de Volkskrant* (column), 19 juli 2003, pag. 9.

‘Ideologie en populisme’, in: *de Volkskrant* (column), 26 juli 2003, pag. 7.

‘Achterhaalde vooruitgang’, in: *de Volkskrant* (column), 2 augustus 2003, pag. 9.

‘Niksisme’, in: *de Volkskrant* (column), 9 augustus 2003, pag. 9.

‘Antillen Blues’, in: *de Volkskrant* (column), 16 augustus 2003, pag. 9.

‘Witteboordenoverheid’, in: *de Volkskrant* (column), 23 augustus 2003, pag. 9.

‘Vertrouwenscrisis’, in: *de Volkskrant* (column), 30 augustus 2003, pag. 9.

‘Uitzondering Nederland’, in: *de Volkskrant* (column), 6 september 2003, pag. 9.

‘De laatste staat’, in: *de Volkskrant* (column), 13 september 2003, pag. 9.

‘Keerpunt '03’, in: *de Volkskrant* (column), 20 september 2003, pag. 9.

‘De mens is oneindig kneedbaar.

Bedacht door rechts, werd de verzorgingsstaat een fetisj van links', in: *de Volkskrant* (Reflex), 27 september 2003, pag. 14.

'Het nieuwe oude regime', in: *de Volkskrant* (column), 27 september 2003, pag. 9.

'Van Aartsens VVD', in: *de Volkskrant* (column), 4 oktober 2003, pag. 9.

'Nederlandse toestanden', in: *de Volkskrant* (column), 11 oktober 2003, pag. 9.

'Balk in het oog', in: *de Volkskrant* (column), 18 oktober 2003, pag. 9.

'Sport en politiek', in: *de Volkskrant* (column), 25 oktober 2003, pag. 9.

'Politieke mythologie', in: *de Volkskrant* (column), 1 november 2003, pag. 9.

'Politieke rechtspraak', in: *de Volkskrant* (column), 8 november 2003, pag. 9.

'De nieuwe openbaarheid', in: *de Volkskrant* (column), 15 november 2003, pag. 9. onder de titel 'Populaire openbaarheid' opgenomen in: H.J. Schoo, *Een bitter mensbeeld. De transformatie van een ontregeld land* (Amsterdam, Bert Bakker, 2004).

'Zalms nederlaag', in: *de Volkskrant* (column), 22 november 2003, pag. 9.

'Roken, dwang en markt', in: *de Volkskrant* (column), 29 november 2003, pag. 9.

'New York aan de Maas, in: *de Volkskrant* (column), 6 december 2003, pag.9.

'Een nieuwe consensus', in: *de Volkskrant* (column), 13 december 2003, pag. 9.

'Emancipatie volgens Hirsi Ali', in: *de Volkskrant* (column), 20 december 2003, pag. 9.

'Alles beweegt', in: *de Volkskrant* (column), 27 december 2003, pag. 9.

'Het ene populisme is het andere niet', in: *Socialisme en Democratie* 60 (2003), afl. 10/11, pag. 84-88.

i.s.m. André Rouvoet e.a., *Haagse tegenstrijdigheden. Een jaar verder* (Amsterdam, Amsterdam university Press, 2003).

‘Van oude en nieuwe klassen, of de deftigheid in het gedrang’, in: H.J. Schoo e.a., *Haagse tegenstrijdigheden. Een jaar verder*, pag. 15-28.

‘Soevereiniteit en democratie’, in: *de Volkskrant* (column), 3 januari 2004, pag. 7.

‘Waar doen we het van’, in: *de Volkskrant* (column), 10 januari 2004, pag. 9.

‘De ongelukkige klas’, in: *de Volkskrant* (column), 17 januari 2004, pag. 7.

‘Nee, ik ben niet progressief’, in: *Trouw* (letter & geest), 17 januari 2004, pag. 39.

‘De val van een publieke man’, in: *de Volkskrant* (column), 24 januari 2004, pag. 7.

‘De moord op Blok’, in: *de Volkskrant* (column), 31 januari 2004, pag. 7.

‘Oorlog als scherprechter’, in: *de Volkskrant* (column), 7 februari 2004, pag. 7.

‘De uitzonderingen van Verdonk’, in: *de Volkskrant* (column), 14 februari 2004, pag. 7.

‘Links, rechts, links, rechts’, in: *de Volkskrant* (column), 21 februari 2004, pag. 7.

‘Liberale immigratie’, in: *de Volkskrant* (column), 28 februari 2004, pag. 7.

‘Het einde van openbaar vervoer’, in: *de Volkskrant* (column), 6 maart 2004, pag. 7.

‘Zijn ambtenaren te links?’, in: *de Volkskrant* (column), 13 maart 2004, pag. 7.

‘Nederland staat pal’, in: *de Volkskrant* (column), 20 maart 2004, pag. 7.

‘Zonder macht geen democratie’, in: *de Volkskrant* (column), 27 maart 2004, pag. 7.

‘De rede is geen geloof’, in: *de Volkskrant* (column), 3 april 2004, pag. 7.

‘Zachte immigratie, harde integratie’, in: *de Volkskrant* (column), 10 april 2004, pag. 7.

‘Het loon van de angst’, in: *de Volkskrant* (column), 17 april 2004, pag. 7.

‘Salonfähige onzin’, in: Angelie Sens en Margreet Hagdorn (red.), *Van zeep tot soap. Continuïteit en verandering in geïllustreerde vrouwen tijdschriften* (speciale uitgave t.g.v. de gelijknamige tentoonstelling in het Permuseum, Amsterdam, 22 april-26 september 2004), pag. 98.

‘Tussen bestel en markt’, in: *de Volkskrant* (column), 24 april 2004, pag. 7.

‘Leve de uitbreiding’, in: *de Volkskrant* (column), 1 mei 2004, pag. 7.

‘Herstel van moderniteit’, in: *de Volkskrant* (column), 8 mei 2004, pag. 7. onder de titel ‘De terugkeer van de moderniteit’ opgenomen in: H.J. Schoo, *Een bitter mensbeeld. De transformatie van een ontregeld land* (Amsterdam, Bert Bakker, 2004).

‘Vreemde ogen’, in: *de Volkskrant* (column), 15 mei 2004, pag. 9.

‘Nederland moet VS niet in de steek laten’, in: *de Volkskrant* (column), 22 mei 2004, pag. 7. onder de titel ‘Moet Nederland in Irak blijven?’ opgenomen in: H.J. Schoo, *Een bitter mensbeeld. De transformatie van een ontregeld land* (Amsterdam, Bert Bakker, 2004).

‘Belangen en emoties’, in: *de Volkskrant* (column), 29 mei 2004, pag. 7.

‘Het einde van de gelijkheid’, in: *de Volkskrant* (column), 5 juni 2004, pag. 7.

‘De nieuwe Europapolitiek’, in: *de Volkskrant* (column), 12 juni 2004, pag. 7.

‘Nederlanders zijn helemaal niet individualistisch en non-conformistisch, maar in alles juist benauwend groepsgericht’, in: *NRC Handelsblad* (Opinie & Debat), 12 juni 2004, pag. 15.

‘De middenklasse behouden’, in: *de Volkskrant* (column), 19 juni 2004, pag. 7.

- ‘Dijkstals ommezwaai’, in: *de Volkskrant* (column), 26 juni 2004, pag. 7.
- ‘De mythe van het non-conformisme’, in: *De Gids* 167 (2004), afl. 5/6 (themanummer: ‘Misverstand Nederland’ [deze aflevering is ook in het Duits, Engels en Frans vertaald]).
- ‘De pijn van immigratie’, in: *de Volkskrant* (column), 3 juli 2004, pag. 15.
- ‘De braafheid regeert’, in: *de Volkskrant* (column), 10 juli 2004, pag. 15.
- ‘Welten wil niet in Amsterdam wonen’, in: *de Volkskrant* (column), 17 juli 2004, pag. 15.
- ‘Amerika's burgersoldaten’, in: *de Volkskrant* (column), 24 juli 2004, pag. 15.
- ‘De regering van Sudan’, in: *de Volkskrant* (column), 31 juli 2004, pag. 15.
- ‘De wil van de kamer’, in: *de Volkskrant* (column), 7 augustus 2004, pag. 15.
- ‘De vloek van stadsvernieuwing’, in: *de Volkskrant* (column), 14 augustus 2004, pag. 17.
- ‘Gevaarlijke dynamiek’, in: *de Volkskrant* (column), 21 augustus 2004, pag. 17.
- ‘Piercing-beleid’, in: *de Volkskrant* (column), 28 augustus 2004, pag. 7.
- ‘Een leuker kiesstelsel’, in: *de Volkskrant* (column), 4 september 2004, pag. 7. onder de titel ‘Een representatiever kiesstelsel’ opgenomen in: H.J. Schoo, *Een bitter mensbeeld. De transformatie van een ontregeld land* (Amsterdam, Bert Bakker, 2004).
- ‘Ruimte op rechts?’, in: *de Volkskrant* (column), 11 september 2004, pag. 7.
- ‘Opstand van het establishment’, in: *de Volkskrant* (column), 18 september 2004, pag. 11.
- ‘De timing van Balkenende II’, in: *de Volkskrant* (column), 25 september 2004, pag. 7.
- ‘De les van de Euterpestraat’, in: *de Volkskrant* (column),

2 oktober 2004, pag. 9.

‘Rechtmatigheid als strijdpunt’, in: *de Volkskrant* (column), 9 oktober 2004, pag. 7.

‘Afghanistan en verder’, in: *de Volkskrant* (column), 16 oktober 2004, pag. 7.

‘Onedele wilden’, in: *de Volkskrant* (column), 23 oktober 2004, pag. 7.

‘Dan moet maar wat kan...’, in: *de Volkskrant* (column), 30 oktober 2004, pag. 7.

‘Zit er systeem in de meningenmoord? Ruim twee jaar na de moord van Pim fortuyn, door Theo van gogh de “Goddelijke Kale” genoemd, lag dinsdag Van Gogh zelf onder een laken op het asfalt’, in: *de Volkskrant* (forum), 3 november 2004, pag. 13.

‘Nog vier jaar’, in: *de Volkskrant* (column), 6 november 2004, pag. 9.

‘Kijkoperatie-Van Gogh’, in: *de Volkskrant* (column), 13 november 2004, pag. 7.

‘De valkuil van het culturisme’, in: *de Volkskrant* (column), 20 november 2004, pag. 7.

‘De vrijheid niet te geloven’, in: *de Volkskrant* (column), 27 november 2004, pag. 7.

‘Hoe Wilders de VVD helpt’, in: *de Volkskrant* (column), 4 december 2004, pag. 7.

‘Niet schuiven maar geschoven worden’, in: *de Volkskrant* (Media), 4 december 2004, pag. 8.

‘De laatste oranje’, in: *de Volkskrant* (column), 11 december 2004, pag. 9.

‘Bah voor Bush en Balkenende’, in: *de Volkskrant* (Forum), 14 december 2004, pag. 11.

‘In de schaduwen van het heden’, in: *de Volkskrant* (column), 18 december 2004, pag. 7.

‘Links als levensstijl’, in: *de Volkskrant* (Reflex), 18 december 2004, pag. 17.

‘Inleiding: Een bitter mensbeeld? De nieuwe maakbaarheid volgens Bush en Balkenende’, in: H.J.

Schoo, *Een bitter mensbeeld. De transformatie van een ontregeld land* (Amsterdam, Bert Bakker, 2004), pag. 9-33.

Een bitter mensbeeld. De transformatie van een ontregeld land (Amsterdam, Bert Bakker, 2004).

‘De politieke ramp’, in: *de Volkskrant* (column), 8 januari 2005, pag. 15.

‘Zwartgalligheid zonder doel’, in: *de Volkskrant* (column), 15 januari 2005, pag. 15.

‘Desinvestering’, in: *de Volkskrant* (column), 22 januari 2005, pag. 15.

‘Elitair populisme’, in: *de Volkskrant* (column), 29 januari 2005, pag. 17.

‘Courantiers, maak een einde aan het kluitjesvoetbal. De oplossing van toen is het probleem van nu’, in: *de Volkskrant* (Forum), 3 februari 2005, pag. 12.

‘Ontspannen PvdA’, in: *de Volkskrant* (column), 5 februari 2005, pag. 15.

‘Vroedvrouw Halsema’, in: *de Volkskrant* (column), 12 februari 2005, pag. 15.

‘Meer macht aan de burger’, in: *de Volkskrant* (column), 19 februari 2005, pag. 15.

‘Liberale staatspartij’, in: *de Volkskrant* (column), 26 februari 2005, pag. 15.

‘Geplande ramspoed’, in: *de Volkskrant* (column), 5 maart 2005, pag. 15.

‘Ken uw Suurhoff’, in: *de Volkskrant* (column), 12 maart 2005, pag. 15.

‘Zelfstrelende barmhartigheid’, in: *de Volkskrant* (column), 19 maart 2005, pag. 15.

‘De kalkoen moet zichzelf slachten’, in: *de Volkskrant* (column), 26 maart 2005, pag. 13.

‘Het wedstrijdverslag’, in: *de Volkskrant* (column), 2 april 2005, pag. 15.

‘Emancipatie en gelijkheid’, in: *de Volkskrant* (column), 9 april 2005, pag. 15.

- ‘Het ja dat een nee uitlokt’, in: *de Volkskrant* (column), 30 april 2005, pag. 15.
- ‘Een onmachtig nee’, in: *de Volkskrant* (column), 7 mei 2005, pag. 15.
- ‘Van publieke plicht naar adviesop-rekening’, in: *de Volkskrant* (column), 14 mei 2005, pag. 15.
- ‘Bijltjesdag’, in: *de Volkskrant* (column), 21 mei 2004, pag. 15.
- ‘Nationaal Nederland’, in: *de Volkskrant* (column), 28 mei 2005, pag. 15.
- ‘Het Frans-Nederlandse “nee”: geen crisis maar een kans’, in: *de Volkskrant* (Forum), 2 juni 2005, pag. 12.
- ‘Referendumrestanten’, in: *de Volkskrant* (column), 4 juni 2005, pag. 17.
- ‘Van Aartsen verzint een list’, in: *de Volkskrant* (column), 11 juni 2005, pag. 15.
- ‘Lof der populaire cultuur’, in: *de Volkskrant* (column), 18 juni 2005, pag. 15.
‘Halfweg Balkenende II’, in: *de Volkskrant* (column), 25 juni 2005, pag. 15.
- ‘Bevrijd de huisarts van de manager. Nostalgische roep om een eerherstel voor vrije beroepen’, in: *de Volkskrant* (Kunst), 30 juni 2005, pag. 38.
- ‘Manipulerende leiders’, in: *de Volkskrant* (column), 2 juli 2005, pag. 15.
- ‘De dilemma's van Wouter Bos’, in: *de Volkskrant* (column), 9 juli 2005, pag. 15.
- ‘De balk in eigen oog’, in: *de Volkskrant* (column), 16 juli 2005, pag. 15.
- ‘Het strand als metafoor’, in: *de Volkskrant* (column), 23 juli 2005, pag. 15.
- ‘Succesvol terrorisme’, in: *de Volkskrant* (column), 30 juli 2005, pag. 15.
- ‘Ragfijn spel bij de VN’, in: *de Volkskrant* (column), 6 augustus 2005, pag. 15.
‘Onderwijs, onderwijs, onder-

- wijs', in: *de Volkskrant* (column), 13 augustus 2005, pag. 13.
- 'De onderkoelde burgemeester', in: *de Volkskrant* (column), 20 augustus 2005, pag. 15.
- 'Journalistiek moet niet-aflatend engagement tonen. Minister Veerman lijkt zich geen zorgen te hoeven maken. Campagne voeren geldt tegenwoordig als onprofessioneel', in: *de Volkskrant* (Forum), 25 augustus 2005, pag. 10.
- 'De charmes van verdeeld links', in: *de Volkskrant* (column), 27 augustus 2005, pag. 15.
- 'De ordeningschaos', in: *de Volkskrant* (column), 3 september 2005, pag. 15.
- 'Onbelast lokaal bestuur', in: *de Volkskrant* (column), 10 september 2005, pag. 15.
- 'Het zwaard van Donner', in: *de Volkskrant* (column), 17 september 2005, pag. 17.
- 'Neoconservatieve visie stuit op argwaan burger', in: *de Volkskrant* (Forum), 20 september 2005, pag. 12.
- 'De kracht van machtsdeling', in: *de Volkskrant* (column), 24 september 2005, pag. 15.
- 'Een meerkeuze-hel?', in: *de Volkskrant* (column), 1 oktober 2005, pag. 15.
- 'Het brave boekje van voorzitter Arlman.' Toespraak gehouden tijdens een journalistiek forum in het Crea Theater van de Universiteit van Amsterdam, 3 oktober 2005.
- 'Europa's januskop', in: *de Volkskrant* (column), 8 oktober 2005, pag. 15.
- 'Het CDA zonder geloof', in: *de Volkskrant* (column), 15 oktober 2005, pag. 15.
- 'De hel van de onderkant', in: *de Volkskrant* (cicero), 21 oktober 2005, pag. 27.
- 'Alle macht aan de leraren', in: *de Volkskrant* (column), 22 oktober 2005, pag. 15.
- 'Goede verstandhouding', in: *Elsevier* (jubileumnummer), 22 oktober 2005, pag. 118-119.

‘Het zilveren CDA van oude en nieuwe communitaristen’, in: *Christen Democratische Verkenningen, maandblad van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA* (2005), herfstafsl., pag. 12 e.v.

‘Grote en kleine Blairs’, in: *de Volkskrant* (column), 19 oktober 2005, pag. 15.

‘Voelplicht’, in: *de Volkskrant* (column), 5 november 2005, pag. 17.

‘Aan het werk’, in: *de Volkskrant* (column), 12 november 2005, pag. 17.

‘Publieke moorddadigheid’, in: *de Volkskrant* (column), 19 november 2005, pag. 17.

‘Segregatie en emancipatie’, in: *de Volkskrant* (column), 26 november 2005, pag. 17.

‘De Atlantische kloof’, in: *de Volkskrant* (column), 3 december 2005, pag. 17.

‘Dubbeltjes kunnen best kwartjes worden’, in: *de Volkskrant* (Het Betoog), 3 december 2005, voorpagina van het katern.

‘Het nieuwe conservatisme’, in: *de Volkskrant* (column), 10 december 2005, pag. 17.

‘TV-makers gedragen zich als stokers op elektrische trein’, in: *de Volkskrant* (Forum), 13 december 2005, pag. 12.

‘Nieuwste lelijkheid’, in: *de Volkskrant* (column), 17 december 2005, pag. 17.

‘Koningschap Beatrix kampt met zingevingscrisis’, in: *de Volkskrant* (Forum), 22 december 2005, pag. 12.

‘Held van de terugtocht’, in: *de Volkskrant* (column), 24 december 2005, pag. 17.

‘Saddam en de leunstoelstrategen’, in: *de Volkskrant* (cicero), 30 december 2005, pag. 28.

‘Het gaat beter met de wereld’, in: *de Volkskrant* (column), 31 december 2005, pag. 15.

‘Lieve Ayaan’, in: *Brieven aan Ayaan Hirsi Ali* (Amsterdam, Prometheus, 2005), pag. 109-117.

‘Lof der oppervlakkigheid’, in:

Hoe nu verder? 42 visies op de toekomst van Nederland na de moord op Theo van gogh (Utrecht, Het Spectrum, 2005), pag. 63-69.

‘Met z'n allen tegen Wouter Bos’, in: *de Volkskrant* (column), 7 januari 2006, pag. 17.

‘Meer dan een missie’, in: *de Volkskrant* (column), 14 januari 2006, pag. 17.

‘Terug naar de Diamantbuurt’, in: *de Volkskrant* (column), 21 januari 2006, pag. 17.

‘Maatwerk in het verzorgingsdorp’, in: *de Volkskrant* (column), 28 januari 2006, pag. 17.

‘De Kamer regeert’, in: *de Volkskrant* (column), 4 februari 2006, pag. 17.

‘Vrijheid, lafheid en emancipatie’, in: *de Volkskrant* (column), 11 februari 2006, pag. 17.

‘Nut en noodzaak van een Nederlandse identiteit’. Bewerking van een lunchlezing op 16 februari 2006 over (inter)nationale identiteit en buitenlands beleid op het ministerie van Buitenlandse Zaken. Geplaatst op website van Waterland in maart 2006. onder de titel ‘Nut en noodzaak van een nationale identiteit’ opgenomen in: H.J. Schoo, *Republiek van vrije burgers. Het onbehagen in de democratie* (Amsterdam, Bert Bakker, 2008).

‘Huizinga's oude koeien’, in: *de Volkskrant* (column), 18 februari 2006, pag. 17.

‘De popcultuur van moderne journalistiek. Verhandelingen over de toekomst van kijkers, lezers en media’, in: *de Volkskrant* (cicero), 24 februari 2006, pag. 26.

‘Het onbemide liberalisme’, in: *de Volkskrant* (column), 25 februari 2006, pag. 17.

‘Franse elektriciteit, Poolse gastarbeid’, in: *de Volkskrant* (column), 4 maart 2006, pag. 17.

‘De kunst van selectief oppositie voeren’, in: *de Volkskrant* (column), 11 maart 2006, pag. 17.

‘Een linkse revolte tegen verandering’, in: *de Volkskrant* (Het Betoog), 11 maart 2006,

voorpagina van het katern.

‘Geloof, hoop en liefde’, in: *de Volkskrant* (column), 18 maart 2006, pag. 17.

‘Nooit meer negerzoenen’, in: *de Volkskrant* (column), 25 maart 2006, pag. 17.

‘Lovely Rita’, in: *de Volkskrant* (column), 1 april 2006, pag. 17.

‘Is Europa een doetje?’, in: *de Volkskrant* (cicero, boekrecensie *Als de dag van gisteren* van Jan Blokker), 7 april 2006, pag. 24.

‘Donners multicultureel extremisme’, in: *de Volkskrant* (column), 8 april 2006, pag. 17.

‘Het nut van tegenspraak’, in: *de Volkskrant* (column), 15 april 2006, pag. 13.

‘Een uitzondering voor gaatjes in oorlellen’, in: *de Volkskrant* (column), 22 april 2006, pag. 17.

‘Ondeugende Scandinavische lessen’, in: *de Volkskrant* (column), 29 april 2006, pag. 17.

‘De nazaten van galbraith’, in: *de Volkskrant* (column), 6 mei 2006, pag. 17.

‘Wouter Bos wacht op antwoord’, in: *de Volkskrant* (column), 13 mei 2006, pag. 17.

‘Ontluisterend vertrek Hirsi Ali is een schande’, in: *de Volkskrant* (forum), 17 mei 2006, pag. 12.

‘Gevangene en cipier’, in: *de Volkskrant* (column), 20 mei 2006, pag. 17.

‘De rollen omgedraaid’, in: *de Volkskrant* (column), 27 mei 2006, pag. 17.

‘Rutte is geen dwarsligger’, in: *de Volkskrant* (column), 3 juni 2006, pag. 17.

‘Intelligent, welopgevoed patriottisme’, in: *de Volkskrant* (cicero, boekrecensie *The Intellectuals and the flag* van Todd Gitlin), 9 juni 2006, pag. 26.

‘Wel op de kaart, niet in het gebied’, in: *de Volkskrant* (column), 10 juni 2006, pag. 17.

‘Voorbeeldig voetbal’, in: *de Volkskrant* (column), 17 juni 2006, pag. 17.

‘Ongrijpbare rationalist met opdracht. Evenwichtige biografie van Sicco Mansholt (1908-1995) ontbeert vertelkunst’, in: *de Volkskrant* (Cicero, boekrecensie *Mansholt. Een biografie* van Johan van Merriënboer), 23 juni 2006, pag. 26.

‘Nut en noodzaak van D66’, in: *de Volkskrant* (column), 24 juni 2006, pag. 17.

‘De verkiezingen gaan ergens over’, in: *de Volkskrant* (column), 1 juli 2006, pag. 17.

‘Een nieuwe pruikentijd’, in: *de Volkskrant* (column), 8 juli 2006, pag. 17.

‘Het einde van de post-Fortuynconsensus?’, in: *de Volkskrant* (column), 15 juli 2006, pag. 17.

‘Vergeet de hartstocht niet’, in: *de Volkskrant* (column), 22 juli 2006, pag. 17.

‘Gemeentelijke daadkracht’, in: *de Volkskrant* (column), 29 juli 2006, pag. 15.

‘Veerman, lekker man’, in: *de Volkskrant* (column), 5 augustus 2006, pag. 15.

‘Wij stonden achter Israël’, in: *de Volkskrant* (column), 12 augustus 2006, pag. 15.

‘Wij stonden achter Israël (2)’, in: *de Volkskrant* (column), 19 augustus 2006, pag. 17.

‘Krampachtige vernieuwing’, in: *de Volkskrant* (column), 26 augustus 2006, pag. 17.

‘Geheugenloze flexwerkers. De wereld van socioloog Richard Sennett rolt verder naar de afgrond’, in: *de Volkskrant* (cicero, boekrecensie *The culture of the New capitalism* van Richard Sennett), 1 september 2006, pag. 24.

‘Gedrang in het midden’, in: *de Volkskrant* (column), 2 september 2006, pag. 17.

‘Nederland zoekt naar een nieuwe brede consensus’, in: *de Volkskrant* (Het Betoog), 9 september 2006, voorpagina van katern.

‘Gratis, maar niet voor niks’, in: *de Volkskrant* (column), 9 september 2006, pag. 17.

- ‘Stille paniek’, in: *de Volkskrant* (column), 16 september 2006, pag. 17.
- ‘Gebeurtenissen’, in: *de Volkskrant* (column), 23 september 2006, pag. 17.
- ‘Afkeer van de overheid’, in: *de Volkskrant* (column), 30 september 2006, pag. 17.
- ‘Multiculturele waarheid’, in: *de Volkskrant* (column), 7 oktober 2006, pag. 17.
- ‘Gods grote broer’, in: *de Volkskrant* (Special), 11 oktober 2006, pag. 2-3.
- ‘Rechtse gebouwen, linkse couture’, in: *de Volkskrant* (column), 14 oktober 2006, pag. 17.
- ‘Bloeiende economie, kwijnende overheid’, in: *de Volkskrant* (column), 21 oktober 2006, pag. 17.
- ‘Boek Buruma leidt vooral tot de vraag: wat is eigenlijk een goed debat?’, in: *de Volkskrant* (forum), 26 oktober 2006, pag. 10.
- ‘Lubbers’ opportunisme’, in: *de Volkskrant* (column), 28 oktober 2006, pag. 15.
‘De strategische paradox’, in: *de Volkskrant* (column), 4 november 2006, pag. 17.
- ‘Het feest van de technocratie’, in: *de Volkskrant* (column), 11 november 2006, pag. 17.
- ‘Wat deed Bos verkeerd?’, in: *de Volkskrant* (column), 18 november 2006, pag. 17.
- ‘Conservatieve afkeer van Bush’, in: *de Volkskrant*, 24 november 2006, pag. 26.
- ‘Motto voor een nieuw kabinet: zelf verantwoordelijk voor elkaar’, in: *de Volkskrant* (Het Betoog), 25 november 2006, voorpagina van het katern.
- ‘Steden zonder voorsteden’, in: *de Volkskrant* (column), 25 november 2006, pag. 17.
- ‘De natiestaat van Waterstaat’, in: *de Volkskrant* (cicero, boekrecensie *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland* van Auke van der Woud), 1 december 2006, pag. 11.
- ‘Niet-representatieve democratie’,

in: *de Volkskrant* (column), 2 december 2006, pag. 17.

‘Volksliberalisme’, in: *de Volkskrant* (column), 9 december 2006, pag. 17.

‘De geloofwaardigheid van Balkenende’, in: *de Volkskrant* (column), 16 december 2006, pag. 17.

‘Nieuwe politiek’, in: *de Volkskrant* (column), 23 december 2006, pag. 17.

‘Gevaarlijke gelovigen’, in: *de Volkskrant* (Het Betoog), 29 december 2006, pag. 24-25.

‘Moraliseren voor de vuist weg. Lastige vragen en bredere kwesties komen in themabundel te weinig of niet aan bod’, in: *de Volkskrant* (Cicero, boekrecensie *The Moral Imagination. From*

Edmund Burke to Lionel Trilling van Gertrude Himmelfarb), 29 december 2006, pag. 26.

‘Een hunkering naar restauratie’, in: *de Volkskrant* (column), 30 december 2006, pag. 17.

‘Gruppo pride’, in: *De Gids* (2006), afl. 6/7 (themanummer: ‘Trots’), pag. 486-492.

‘Een ongeregeld zootje. over journalistieke integriteit, professionaliteit en regulering’, in: Frans Kok en Tom van der Maas (red.), *Zuiver op de graat. Hoe integer is Nederland* (Assen, Van Gorcum, 2006), pag. 103-141.

‘Intolerante tolerantie’, in: *de Volkskrant* (column), 6 januari 2007, pag. 17.

‘Drie jonheeren en een boerenzoon’, in: *de Volkskrant* (column), 13 januari 2007, pag. 17.

‘De argwaan van Seymour Martin Lipset’, in: *de Volkskrant* (column), 20 januari 2007, pag. 17.

‘Goede koning Wijffels’, in: *de Volkskrant* (column), 27 januari 2007, pag. 17.

‘Monisme in de maak’, in: *de Volkskrant* (column), 3 februari 2007, pag. 17.

‘Voor de burger, zonder de burger’, in: *de Volkskrant* (column), 10 februari 2007, pag. 17.

‘Tussen arbeiders en elite’, in: *de Volkskrant* (Cicero, boekrecensie *The Middle class. A History* van Lawrence James), 16 februari 2007, pag. 21.

‘Nieuwe lijdelijkheid’, in: *de Volkskrant* (column), 17 februari 2007, pag. 17.

‘Onderwijsvrijheden’, in: *de Volkskrant* (column), 24 februari 2007, pag. 17.

‘Stem tegen, stem groen’, in: *de Volkskrant* (column), 3 maart 2007, pag. 17.

‘Dubbel opportunisme’, in: *de Volkskrant* (column), 10 maart 2007, pag. 17.

‘Immigratie en integratie maken politiek permanent labiel’, in: *de Volkskrant* (Het Betoog), 10 maart 2007, pag. 5.

‘Onbegrijpelijk dat Nederland alweer weg wil uit Uruzgan’, in: *de Volkskrant* (column), 17 maart 2007, pag. 17.

‘Een onvermijdelijke grondwet’, in: *de Volkskrant* (column), 24 maart 2007, pag. 17.

‘Het is campagne, sufferd!’, in: *de Volkskrant* (column), 31 maart 2007, pag. 17.

‘De kloof bestaat’, in: *de Volkskrant* (column), 7 april 2007, pag. 13.

‘Onrust over het landschap’, in: *de Volkskrant* (Cicero), 13 april 2007, pag. 19.

‘Gedachtenexperiment Darfur’, in: *de Volkskrant* (column), 14 april 2007, pag. 17.

‘Populisme als stijlfiguur’, in: *de Volkskrant* (column), 21 april 2007, pag. 17.

‘Provinciaals kosmopolitisme’, in: *de Volkskrant* (column), 28 april 2007, pag. 17.

‘Herdenkingsongemak’, in: *de Volkskrant* (column), 5 mei 2007, pag. 17.

‘Lofzang op de ongelijkheid’, in: *de Volkskrant* (Cicero, boekrecensie *De staat van het verschil* van Paul Frissen), 11 mei 2007, pag. 26.

‘De mores in het openbaar be-

- stuur', in: *de Volkskrant* (column), 12 mei 2007, pag. 17.
- 'Waarheid gaat boven wederhoor', in: *de Volkskrant* (Forum), 18 mei 2007, pag. 11.
- 'Lamme leeuw', in: *de Volkskrant* (column), 19 mei 2007, pag. 17.
- 'Beleidsijver', in: *de Volkskrant* (column), 26 mei 2007, pag. 17.
- 'De strijd om de Grondwet', in: *de Volkskrant* (column), 2 juni 2007, pag. 17.
- 'Islamitische werkgemeenschap', in: *de Volkskrant* (column), 9 juni 2007, pag. 17.
- 'De strooptocht van Balkenende IV', in: *de Volkskrant* (column), 16 juni 2007, pag. 17.
- 'Bart Tromp: géén partij-ideoloog', in: *de Volkskrant* (column), 23 juni 2007, pag. 17.
- 'Tomeloze verstedelijking', in: *de Volkskrant* (Cicero, boekrecensie *Bouwen in Nederland 600-2000* van div. auteurs), 29 juni 2007, pag. 24.
- 'Wijzigingsverdrag is niet niks', in: *de Volkskrant* (column), 30 juni 2007, pag. 17.
- 'De prijs van immigratie', in: *de Volkskrant* (column), 7 juli 2007, pag. 17.
- 'Zure appel Uruzgan', in: *de Volkskrant* (column), 14 juli 2007, pag. 17.
- 'De noodzaak van een referendum', in: *de Volkskrant* (column), 21 juli 2007, pag. 15.
- 'Kamer met uitzicht', in: *de Volkskrant* (column), 28 juli 2007, pag. 15.
- 'De risico's van campagnepolitiek', in: *de Volkskrant* (column), 4 augustus 2007, pag. 15.
- 'Fortuyn: een terugblik', in: *Elsevier* (voorpublicatie *Republiek van vrije burgers. Het onbehagen in de democratie*), 23 augustus 2008, pag. 26-29.
- Republiek van vrije burgers. Het onbehagen in de democratie* (Amsterdam, Bert Bakker, 2008).

Register

A

ABC 104
Accent 29, 43, 97, 98
Algemeen Dagblad (AD) 75, 78, 135, 143, 144
Allen, Woody 168
Amnesty International 70
Anti-Revolutionaire Partij (ARP) 87
Arlman, Hugo 15, 91-95
Atlantic Monthly, The 97
AVRO 103, 105

B

Balkenende, Jan Peter 88, 119
Barend & Van Dorp 44
Bartje 105
BBC 126, 165
Beatrix, koningin 81, 82
Bennett, William J. 81
Berkeljon, Sara 178
Bernhardt, Sarah 60
Beunders, Henri 175
Beus, Jos de 9, 175
Bijlmerenquête 31, 35
Bijlmerramp 31, 34, 36
Blankenstein, M. van 28
Boekenweek 69
Bomans, Godfried 27, 28
Bos, Wouter 167
Bouwman, Theo 80
Boven, Theo van 22
Braak, Menno ter 27
Buitenhof 9
Burda 46
Bush, George W. 115, 179

C

Cals, Jo 103

Carmiggelt, Simon 27, 28
Chavannes, Marc 9
CBS 104
CDA 70, 82, 87, 152
CIA 154
Clinton, Bill 82
Code van Bordeaux 123, 169, 170
Commissariaat voor de Media 79, 109, 134
Commissie-Franken 67

Commissie-Van Traa 55
Coornhert Liga 70
Costera Meijer, Irene 115-117

D

D66 62
Darrow, Clarence 51, 52, 64
Debs, Eugene 51
Donner, Piet Hein 87-89
Downing Street Memo 165

E

Economist, The 165
Elsevier 8, 9, 11-14, 17, 29, 40, 41, 43-45, 47, 49, 98, 99, 101
Elseviers Weekblad 11-13, 97
Encounter 154
ENIP 143
En Nu Iets Positiefs (ENIP), Stichting 143
EO 164
EU 63
Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens 130
Europese Grondwet 82, 152, 153
Evert Vermeer Stichting 84
Express, l' 99

F

Fasseur, Cees 81
Figaro, Le 69
Financial Times, The 165
Focus 46, 47
Fortuyn, Pim 70, 126, 152, 153, 163, 168
Fox News 115, 163 165
Freud, Sigmund 20, 161

G

Gautier, Teun 9
Gedragcode voor Nederlandse journalisten 123, 170
Goedhart, Frans (Pieter 't Hoen) 27
Gogh, Theo van 88
Groene Amsterdammer, De 11, 43, 97, 98
Groenlinks 94
Groenhuijsen, Charles 130

H

Haagsche Post, De 97
Haas, Anna de 9
Harper's Magazine 97
Heldring, J.L. 28
Hermans, Willem Frederik 133
Herodotus 169
Hervormd Nederland 97, 98
Hiltermann, G.B.J. 29
Hirsi Ali, Ayaan 178
HN Magazine 43
Hoen, Pieter 't 27
Hofland, Henk 179
Hofmansaffaire, Greet 81, 84, 85
Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen 85
HOI 145
Hollander, A.N.J. den 53, 83
Hollands Maandblad 58
Hollands Weekblad 97

Hoogland, Allard 58, 59, 67
Horst, Hannie van der 28
Houwert, Jan 80
HP/De Tijd 43, 44, 76, 98
Huizinga, Johan 53, 60, 62, 66

I

Illinois Association for Criminal Justice 54, 67
International federation of Journalists 170
International Herald Tribune 9, 84

J

Jansen, Fons 182-184
J/M Voor Ouders 9

K

Kadt, Jacques de 60
Kennedy, John F. 113
Keys, Alicia 114
King, Martin Luther 113
Klautz, J.P. 11
Knight Ridder 104
Koedijk, Paul 12
Kok, Frans 7
Kok, Wim 38
KRO 106
Kuyper, Abraham 27

L

Lach, De 105
Landbouwraad 84
Landesco, John 51-54

Landis, Kenesaw Mountain 52-54
Langelaar, Jeroen 9
Laroës, Hans 166
Lawrence, Jerome 52
Lee, Robert E. 52
Leopold, Nathan 51
Leopold II, koning 53
Levin, Meyer 52
Lévy-Strauss, Claude 116
Libération 69
Linie, De 43, 97
Lippman, Walter 29, 98
Lisman, Job 9
Lloyd, John 93, 94
Lockheedschandaal 81
Loeb, Richard 51, 52
Lubbers, Ruud 85
Luce, Henry 152
Lücker, J.M. 12, 16, 29
Lunshof, H.A. 11, 12, 29

M

Maanen, Willem van 146
Maas, Tom van der 7, 9, 175
Machiavelli, Niccolò 120
Marx, Karl 24
May, Karl 53
Mencken, H.L. 52
Metro 69, 104
Meijer, Remco 9
Mierlo, Hans van 140
Mindich, David T.Z. 114-116
Monde, Le 69
Motivaction 70, 164
Mulder, Gerard 12, 15

Mulisch, Harry 19
Museum of Science and Industry 51

N

Nagel, W.H. 61, 62
Nation, The 100
Nationaal Onderzoek Multimedia (NOM) 145
NAVO 63
NBC 104
NCRV 106
NDP 145
Nederlands Dagblad 164
Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren 87, 170, 172, 173
Nederlands uitgeversverbond (NUV) 145
Nederlandse Dagbladpers 164
(NDP) 145
Nederlandse Vereniging van Journalisten (NVJ) 126
New Republic, The 97, 98, 100
Newsweek 97
New York Review of Books, The 97
New York Times, The 126, 135
Nieuwe linie, De 97, 98
Nieuwsnet 43, 97, 98
NOM 145
Norden, Wim van 28
NOS 32, 165, 166
NOS Journaal 115, 116, 130, 154, 166
NOVA 20, 32
NPS 166
NRC Handelsblad 28, 31, 44, 98, 135, 141
NUV 145
NVJ 126, 131, 150

O

Observer, The 84
Oegema, Jan 194
Opzij 9

P

Park, Robert Ezra 53
Parlementaire Enquête Opsporingsmethoden 55
Parool, Het 15, 17, 27, 75, 92
PCM 69, 77, 78, 103
Plas, Michel van der 29
Plesman, Albert 35
Politiewet 57
Prometheus/Bert Bakker 7
Psychologie 8
Psychologie Magazine 8, 9
Pullman-staking 51
Putnam, Robert 99, 113
PvdA 69, 70, 94, 95, 103

R

Raad voor de Journalistiek 8, 109, 110, 123, 125, 126, 142, 143, 145-147, 171, 177-180
Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling 73
Raad voor Openbaar Bestuur 73

Radio 121, 22
Randwijk, H.M. van 11, 12, 15
Reformatorisch Dagblad 164
REM 103
Rijksluchtvaartdienst 35
Romme, C.P.M. 16
Roos, Theo A. de 57-62, 66
RTL 32
RTL Boulevard 116
RTL Nieuws 154
Rubinstein, Renate 28
Rüter, C. 66
Ruyter de Wildt, Anne de 59, 66

S

Saturday Review, The 97, 98,
Schalken, T.M. 66
Schutte, Xandra 9, 175
Scopes, John 52
SDAP 106
Shell 84
Socialisme & Democratie (S&D) 19, 23
Soekarno 113
Sommer, Martin 175
SP 94
Spears, Britney 115
Spiegel, Der 46, 47, 99
Spijkers, Mai 7
Sp!ts 69, 104
Standaard, De 27
Stedelijk Museum 135
STER 103
Swaan, Bram de 106, 107, 155

T

Telegraaf, De 12, 33, 64, 69, 70, 75, 77, 83, 104, 135
Tennis, Mont 53
Tex, Ursula den 15
Tijd, De 43, 97, 98

Time 97, 99, 152
Tjoelker, Meindert 59
TROS 94, 106
Trouw 75, 76

U

Universiteit van Amsterdam 115
Uyl, Joop den 167

V

Vaatstra, Marianne 59, 66
Vaderland, Het 27
Van Gogh Museum 135
Vasterman, Peter 31
Veer, Paul van 't 28
Veerman, Cees 82, 84, 85
Velema, Willem 9
Veronica 103
Volk, Het 106
Volkscrant, de 8, 9, 12, 15, 16, 44, 64-66, 94, 98, 136, 154, 167, 178
Vollenhoven, Cornelis van 53
Vondeling, Anne 103
Vree, Frank van 15, 16
Vries, Geert de 40
Vries, Peter R. de 67
Vrij Nederland 9, 11, 12, 15, 43, 44, 97
VVD 70, 152, 178

Vrije Volk, Het 15
Vuijsje, Herman 9

W

Wall Street Journal, The 165
Wansink, Hans 8, 9, 95, 178, 179
Watergate 100
Weekbladpers 9
Weekly Standard, The 100
Wegener 78
Wereldtentoonstelling 51
Westerloo, Gerard van 179
Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) 73, 75, 77
Wilson, Woodrow 29, 98
Winssen, Tonny van 9
Wolleswinkel, Henk 35
Woodward, Bob 179

Z

Zembla 178, 179
Zichem, Aloysius 209

Over de auteur

H.J. Schoo (1945-2007) was essayist, columnist en succesvol hoofdredacteur van *Psychologie* (1982-1984), *Intermagazine* (1985-1990) en *Elsevier* (1993-1999), en adjunct-hoofdredacteur van *de Volkskrant* (2000). Van 2001 tot 2004 was hij directeur-uitgever van de Weekbladpers Tijdschriften Cultuurgroep (*Vrij Nederland*, *Opzij*, *J/M*, *Psychologie Magazine*).